

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*

Devrimci Marksizm

Sayı: 20 - İlkbahar 2014

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rışvanoğlu

Yönetim Yeri: Kuruköprü Mah., Özler Cad.,
Özden İş Merkezi, No.41 K.2 D.38 Seyhan/ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 13 Avro Kıbrıs Fiyatı: 13 TL

Fiyatı: 8 TL (KDV Dahil)

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi

İlkbahar 2014

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	3
<i>Devrimci Marksizm</i> Yayın Kurulu	Tayyip Erdoğan uçurumun kenarında sözde karşıtları onu kurtarmakla meşgul	13
	Halkın krizden çıkış programı	23
<i>Nâzım Hikmet dosyası</i>		
	Nâzım Hikmet-Yosif Abramson mektuplaşması	26
Nâzım Hikmet	Troçki	32
Sungur Savran	Tutsak Bolşevik: Nâzım Hikmet ve Stalinizm	36
Abdullah Köktürk	Donanma davası ve Nâzım Hikmet	90
Mehmet Akkaya	Nâzım Hikmet'in güncelliği üzerine	107
Hikmet Yaşar Yenigün	Nâzım ve Muhsin	124
Sait Almış / Mehmet İnanç Turan	Lenin'in son yazıları ve mektupları	131
Özgür Öztürk	Rosa Luxemburg, <i>Sermaye Birikimi</i> ve emperyalizm	144
Kurtar Tanyılmaz	Kriz deyip geçmeyin, bu defa farklı!	154

Bu sayı

31 Mayıs, 1 Haziran, sonra 17 Aralık. Günlük sıradan takvim değil, ama tarihin takvimi 2013 yılında böyle ilerledi. 2013 Kasım ayında yayınlanan bir önceki 19. sayımızın “Bu sayı” yazısı “Tarih 31 Mayıs’ı 1 Haziran’a bağlayan geceyi, Türkiye’nin özel bir anı olarak kaydedecek” diye başlıyordu. İşte o iki tarihi gün 17 Aralık’ın dolaysız nedeni oldu. Halk isyan etti, yönetimi deviremedi, ama tepedekiler birbirinin boğazına sarıldı. 2013’ün özeti işte budur!

Ülkelerin tarihi, bu tür büyük krizlere ender sahne olur. Bugün Türkiye’de yaşanan kriz siyaset bilimi ve sanatı açısından bütün dünyanın devrimcileri için derslerle dolu bir hazinedir. Böyle bir krize bakınca Lenin’in devrimci potansiyelle dolu olduğunu belirttiği “ülke çapında kriz” ya da “ulusal kriz” durumu derken neyi kast ettiğini insan ete kemiğe bürünmüş olarak anlayabiliyor. Türkiye solu maalesef otuz küsur yıllık bir gerileme döneminden sonra bu krizden hiçbir şey anlayamamıştır. *Devrimci Marksizm*’in bu sayısı, bu bütünsel krizin bir analizini sunan ve buradan toplumun sömürülenleri ve ezilenleri lehine bir çıkış için nasıl bir hat tutturulması gerektiğine ilişkin sonuçlar çıkaran bir yazı ile açılıyor. *Devrimci Marksizm* Yayın Kurulu’nun imzasını taşıyan bu yazı, içinden geçmekte olduğumuz krizi, biri siyasi, biri ekonomik, biri de devlet krizi olarak anılabilecek üç krizin diyalektik bir sentezi olarak kavramaya, bu üç krizin birbirini nasıl etkileyerek derinleştirdiğini anlamaya ve bunun karşısında 30 Mart seçimlerini bir çıkış olarak

görmenin nasıl sığ bir yaklaşım olduğunu ortaya koymaya çalışıyor.

Yayın Kurulu'nun imzasıyla yayınlanan bu yazıyı, bu krizden işçi sınıfı ve ezilenlerin çıkarları doğrultusunda çıkabilmek için gereken eylem ve talepleri içeren bir program olarak geliştirilmiş olan bir belge izliyor: "Halkın Krizden Çıkış Programı". Devrimci İşçi Partisi'nin 17 Aralık'ın ardından ilan ettiği bu program, Erdoğan ve şürekâsının yolsuzlukların üzerini örtme çabasına karşı emekçi halkın saflarında oluşturulacak bağımsız bir soruşturmayı öne çıkarıyor ve böylece hükümetin ayakta kalma çabasına karşı mücadeleyi politikasının merkezine alıyor. Burjuvazinin saflarında bu hükümete alternatif olarak beliren ittifakın da gerici karakterde olduğu saptaması temelinde "hepsi gitsin!" yaklaşımını benimsiyor. Başta işçi sınıfı olmak üzere bütün ezilen ve sömürülen kitlelerin, Gezi ile başlayan halk isyanının bileşenlerinin ihtiyaçlarına karşılık veren talepler temelinde, bir işçi-emekçi hükümetinin adım adım örülmesini savunuyor.

2013'ün bu yazının girişinde yaptığımız özeti, yani geçen yıl yaşadığımız büyük sarsıntı, tarihin takvimini sıra dışı hale getirirken *Devrimci Marksizm*'in takviminin de altüst olmasına yol açtı. Dergimiz 2013'ün sonbaharında büyük şair ve komünist Nâzım Hikmet'in ölümünün 50. yılı vesilesiyle onun üzerine eğilen bir dosya ile yayınlanacaktı. Yaz sonu geldiğinde dosyanın bütün yazıları hemen hemen hazırda üstelik. Ama çıkaramadık. Bunun bir nedeni, bu dergiyi çıkaran insanların hepsinin şu ya da bu ölçüde toplumsal ve siyasi hareket içinde faal olmasıdır. Yani iyi bir nedenle geciktik! Ama bir ikinci nedeni daha var: geçtiğimiz 28 Nisan'da yitirdiğimiz dostumuz, yoldaşımız, hocamız Nail Satlıgan'ı merkezine alan bir sayı çıkarma ihtiyacı ağır bastı. Satlıgan'ın acısı çok tazeydi, Nâzım ise ölümsüz! Bu yüzden Nâzım için hazırlanan dosyayı ancak ölümünün 50. yılı olan 2013 tamamlandıktan sonra, gecikmeli biçimde sunabiliyoruz okurumuza.

Lakin dosyamızın içeriğinin zenginliğinin bu gecikmenin yarattığı sakıncayı katbekat telafi edeceğine eminiz. Dosyanın hem belge niteliğini taşıyan ilk iki parçası, hem de çeşitli yazarların katkılarından oluşan öteki unsurları Nâzım konusunda standart söylemin çok dışında ufuklar açıyor çünkü.

Dosyamızın deyim yerindeyse mücevheri, Nâzım Hikmet ile hâlâ hayatta olan bir Rus komünist yoldaşımız Yosif Grigoreviç Abramson arasında 1950'li yıllarda yaşanan bir mektuplaşma. Mektuplaşmanın vesilesi, Nâzım'ın o dönemde yaşamakta olduğu Sovyetler Birliği'ndeki bürokratik sistemi derinlemesine eleştirdiği 1955 tarihli *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* başlığını taşıyan oyununun yayınlanması. Abramson oyunu oku-

duktan sonra Nâzım'a bir tebrik mektubu yazıyor. Nâzım da bu mektuba kısa bir cevap veriyor. Dosyamızın ilk parçasında bu mektupların çevirileri ve Nâzım'ın mektubunun fotoğrafları yer alıyor. Bu dosya Nâzım'ın 20. yüzyıl sosyalizminin gidişatı üzerinde belirleyici bir rolü olan Stalin konusunda nasıl bir yargıya sahip olduğunu hiçbir tartışmaya mahal bırakmayan bir açıklıkta ortaya koyuyor. Bu bakımdan tarihi bir belgeyi dünya çapında ilk kez yayınlamaktan büyük gurur duyuyoruz.

Dosyanın ikinci belgesi ilki gibi orijinal olmasa da onun kadar ilginç olmaya aday. Nâzım Hikmet, 1921-24 arasında devrimci Rusya'nın başkenti Moskova'da Doğu Halkları Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) öğrenci olarak bulunuyor. Bütün komünist eğitimini ve kültürünü Sovyetler Birliği'nin bu ilk göz kamaştırıcı yıllarının toplumsal ve siyasi ortamında ediniyor. Lenin'in cenazesi başında nöbet tutuyor, Trotskiy'in ünlü hitabetini ilk elden yaşama fırsatı buluyor. Türkiye'ye dönüşünde *Son Telgraf* adlı günlük gazeteye "Bolşevikler Arasında" üst başlığını taşıyan bir dizi yazı yazıyor. Biz burada bu dizinin "Troçki" başlığını taşıyan faslını yayınlıyoruz. Nâzım'ın Ekim devriminin ve iç savaşın bu büyük kahramanını ilk elden nasıl algıladığını ortaya koyan bir yazı bu. Daha önce yayınlanmış olduğu için orijinal değil ama yaygın olarak bilinmeyen bir kaynakta yayınlanmış olduğu için bu parçayı çok az insanın görmüş olduğundan ve yazının büyük ilgi çekeceğinden eminiz.

Bu iki tarihi belgeyi dört ayrı yazarın Nâzım'ın hayatı ve çalışmalarının farklı yönleriyle ilgili yazıları izliyor. Sungur Savran yazısında şair olarak Nâzım'ın büyük önemini vurguladıktan sonra komünist militan olarak Nâzım'ı inceliyor. Bugüne kadar yapılmamış bir şey yapıyor Savran: Nâzım'ın Stalinist bürokrasi tarafından geliştirilen resmi "komünizm" ile ilişkisinin üzerine örtülmüş sis perdesini aralıyor. Ortaya çıkan manzara çoğu insan için şaşırtıcı olacaktır. Birincisi, Nâzım'ın Stalinizme karşı en azından hayatının iki aşamasında, 1925-36 arasında ve 1955'ten itibaren çok güçlü bir karşı çıkış sergilediği tartışmasız biçimde ortaya çıkıyor. İkincisi, şairin bu karşı çıkışının hiç de çok popüler bir biyografisinin başlığında özetlendiği gibi "romantik komünist" bir açıdan olmadığı, Leninist Bolşevik bir bakış açısını tereddütsüz benimseyen bir yaklaşımın ürünü olduğu delilleriyle ortaya konuluyor. Savran Nâzım'ın hayatının geri kalan yıllarındaki siyasi pratiğini bir "tutsaklık" olarak görüyor: kendisi en temelde "Bolşevik" olan bir devrimcinin hem maddeten (cezaevinde) Kemalizmin, hem de manen (Sovyetler'de sürgünde) Stalinizmin tutsağı olduğunu ileri sürüyor. Yeni ufuklar açan bu yaklaşım, on yıllardır Stalinist-Kemalist kırmayı, "ulu-

salıcı” bir çerçeveye sıkıştırılmaya çalışılan Nâzım’ın aslında uzlaşmaz bir proleter enternasyonalisti olduğunu da bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyor.

Abdullah Köktürk yazısında Nâzım’ın 13 yıla yakın hapis yatmasına yol açan iki davadan “Donanma Davası”nı inceliyor. Köktürk önce Nâzım’ın ilk uzun mahkûmiyet kararını aldığı “Kara Harp Okulu Davası”nı özetledikten sonra “Donanma Davası”nı ayrıntısıyla ele alıyor. Nâzım ve diğer bazı sanıkların nasıl insanlık dışı koşullarda tutulduklarını, nasıl gözleri bağlanarak kurşuna dizildiği izleniminin yaratıldığını ortaya koyuyor. Aynen Kara Harp Okulu Davası gibi bu dava da hukuk usulünün ayaklar altına alındığı bir davadır. Savcı’nın “Biz bu davada delil arayacak kadar saf değiliz” ifadesi oynanan oyunun karakterini tartışmasız biçimde ortaya koyuyor. Köktürk kendine has mizahi üslubuyla davayı “adalet suya düştü” diye niteliyor! Yazı (Sungur Savran’ın da ele aldığı) Nâzım’ın Atatürk’e mektubunu tam metin olarak vermek bakımından da yararlıdır. Yazar, Nâzım ve öteki sanıkların davadan 75 yıl sonra hâlâ adil yargılanmayı beklediği sonucuna ulaşıyor. Köktürk’ün kendisinin Deniz Kuvvetleri’nden emekliye ayrılmış bir Kıdemli Deniz Albayı olması, Donanma Davası konusundaki bu eleştirel inceleme-ye özel bir anlam katıyor.

Savran ve Köktürk Nâzım’ın siyasi yaşamı üzerinde dururken, bunları izleyen yazılar Nâzım’ın şiiri ve sanatı üzerinde duruyor. Mehmet Akkaya, Nâzım’ın şiirinin çeşitli şairlerle, şiir akımlarıyla, müzikle, felsefeyle ve daha birçok başka şeyle ilişkilerini irdeliyor. Nâzım’ın Mevlana’dan Mayakovskiy’e birçok edebiyatçıdan etkilendiğini, buna karşılık Türk şiirinde birçok şairin de Nâzım’ın etkisini hissettiğini belirtiyor. Bu bağlamda Nâzım’dan bir sonraki kuşak şairler arasında gelişen Garip akımını da kısaca ele alıyor. Nâzım’ın şiirinde müziğin ve felsefenin yerini irdeliyor. 1940’lı yılların sonlarında birtakım aydınların Nâzım’ın affı için çalıştığını hatırlatırken aynı zamanda Cahit Sıtkı’nın yazdığı (aslında Nâzım’a sempati ile yaklaşan) şiire Nâzım’ın nasıl öfkeli bir tepki verdiğini hatırlatıyor. Nâzım’ın şiir alanında da durağan bir yaklaşımdan çok uzak olduğunu, bir bakıma “sürekli devrim” peşinde olduğunu belirtiyor. Yazısını Nâzım’ın enternasyonalizmini vurgulayarak bitiriyor.

Hikmet Yaşar Yenigün’ün yazısı, Türkiye’nin sanat-edebiyat dünyasında iki dev olarak yükselen iki şahsiyetin ilişkisine eğiliyor: Nâzım ile Muhsin Ertuğrul’un çok erken başlayan ve çeşitli işbirliği örnekleriyle bezenmiş ilişkisi. Muhsin Ertuğrul, Türkiye’de modern tiyatronun kurucusu olarak bilinir. Türkiye sinemasının gelişmesinde de öncü bir rolü vardır. Nâzım’ın

kendinden genç birçok edebiyatçı ve sanatçının gelişmesinde oynadığı role sık sık değinilir. Orhan Kemal, Kemal Tahir, ressam Balaban Nâzım'ın rahlei tedrisinden geçmiş isimlerin yalnızca bazılarıdır. Nâzım Hikmet-Muhsin Ertuğrul ilişkisi ise çarpıcı bir özellik taşıyor. Muhsin Ertuğrul Nâzım'dan tam 10 yaş büyüktür (doğumu 1892). Nâzım onu tanıdığı zaman epeyce de bir dünya görmüş, sanatında gelişmiş bir insandır. Buna rağmen Nâzım onu bile elinden tutmuş, sinema ve tiyatronun tam bir atılım yaşadığı Sovyet Rusya'ya götürmüş, Mayerhold'dan Ayzenştayn'a birçok ünlü tiyatrocu ve sinemacı ile tanıştırmış, film çekmesine olanaklar yaratmış, kısacası mesleğinde ilerlemesine muazzam bir katkıda bulunmuştur. Elbette Muhsin Ertuğrul da daha sonra devamlı devlet baskısı altında yaşayan Nâzım'la işbirliği yaparak, senaryo, film ve oyunları konusunda önünü açarak ona destek olmuştur. İşte sanat dünyasını genellikle kemiren kıskançlık, haset ve dedikodu ortamından uzak, birbirine omuz vererek daha da büyüyen bu iki devin öyküsünü Yenigün gayet sade ve yalın bir üslupla hikâye ediyor.

2013'le birlikte Nâzım'ın ölümünün 50. yıldönümünü geride bıraktık, bu kez de 2014'le birlikte 20. yüzyıl Marksizminin birkaç devinden biri olan Lenin'in ölümünün 90. yıldönümüne girdik. Lenin, 21 Ocak 1924'te, uzunca bir felcin ardından, henüz 54 yaşına bile doldurmadan hayata gözlerini yumdu. Trotskiy Lenin olmasaydı Ekim devriminin zafere ulaşamayabileceğini söyler zaman zaman. Biz de soralım: Lenin böylesine erken ölmeseydi, Sovyetler Birliği yozlaşır mıydı? Lenin'in hayat arkadaşı Krupskaya bir aşamada "Lenin hayatta olsa şimdi hapiste olurdu" diyerek işe kötümser yanıyla yaklaşıyor. Belki de tersine Stalin ve arkadaşları hapiste olurdu! Her halükârda Krupskaya işin esasında haklıdır: Lenin ilk işçi devletinin bürokratik yozlaşması ile katiyen uzlaşmazdı! Bunu Lenin'in teorik ve pratik eserinin bütününe bakarak söyleyebiliriz kuşkusuz, ama hayatının hastalıklarla boğuşmak zorunda kaldığı o son yıllarında verdiği son mücadeleye bakarsak bundan daha da emin olabiliriz. Lenin felcin gelip gittiği o talihsiz yıllarda Stalin ve yakın çalışma arkadaşlarının temsil ettiği, büyük Rus şovenizmine öncelik veren, işçi ve köylü kitlelerinin ve partinin üzerinde anti-demokratik bir hâkimiyet kurmaya yatkın ve sosyalizme geçişin yöntemlerini arka plana atan bürokratik çizgiye karşı güçlü bir mücadele vermiştir. Bu mücadelede kendine baş müttefik olarak da Trotskiy'i seçmiştir. Bu mücadelede bazı zaferler elde ettiği de olmuştur. Ama o zaferlerle dolu hayatta kazanamadığı tek mücadele bu olmuştur. Bürokrasiye değil ölüme yenilmiştir. İşte bu sayımızda ölüm yıldönümüne yakın Lenin'i anmak amacıyla yer verdiğimiz Sait Almış ve Mehmet Turan imzalı yazı, tam da Lenin'in bu dönemdeki

yazılarını ele alıyor. Almış ve Turan yoldaşlarımız, yakında yayınlanacak olan *Lenin'e Dönüş* başlıklı kitaplarının bir bölümü olan makalelerinde bu yazıların önemini altını titizlikle çiziyorlar. *Devrimci Marksizm* bu yıl içinde Lenin'i daha da kapsamlı olarak anmayı ve değerlendirmeyi planlıyor.

2010'da Özgür Öztürk arkadaşımızın emperyalizm teorisi alanında 20. yüzyıl başı Marksistlerine esin kaynağı olmuş bir kitabın, Avusturyalı Rudolf Hilferding'in *Finans Kapital*'inin yayınlanışının 100. yıldönümünde kitabın katkılarını değerlendiren bir yazısı *Devrimci Marksizm*'in sayfalarında yayınlanmıştı (sayı 12). Öztürk bu kez de Rosa Luxemburg'un emperyalizm konusunda 1913 yılında yayınlanan kitabı *Sermaye Birikimi*'ni 100. yılı vesilesiyle değerlendiriyor. Büyük devrimci Marksist Rosa Luxemburg'un bu kitabı bir yüzyıldır tartışma konusu olmuştur. Kitabın belkemiği Marx'ın *Kapital*'inin sermayenin dolaşımına ilişkin analizinin yanlış biçimde okunmasına dayanmakla birlikte, *Sermaye Birikimi* çok da değerli yanları olan bir kitaptır. Öztürk kitabı son derecede dengeli ve hakkaniyete uygun bir tarzda değerlendiriyor. Hataları ne olursa olsun, Lenin'in ölümünden sonra söylediği gibi Rosa Luxemburg "bir kartaldı". Hep yükseklerde uçtu, hiçbir zaman alçalmadı. Stalinist bürokrasi bundan dolayı onun amansız düşmanı oldu. Bugün de Luxemburg'u sahte dostlardan, onu aynen Gramsci gibi Lenin'e ve Trotskiy'e karşı oynamayı planlayan sol liberallerden korumak yine Bolşevizmin tarihi izleyicilerinin görevidir.

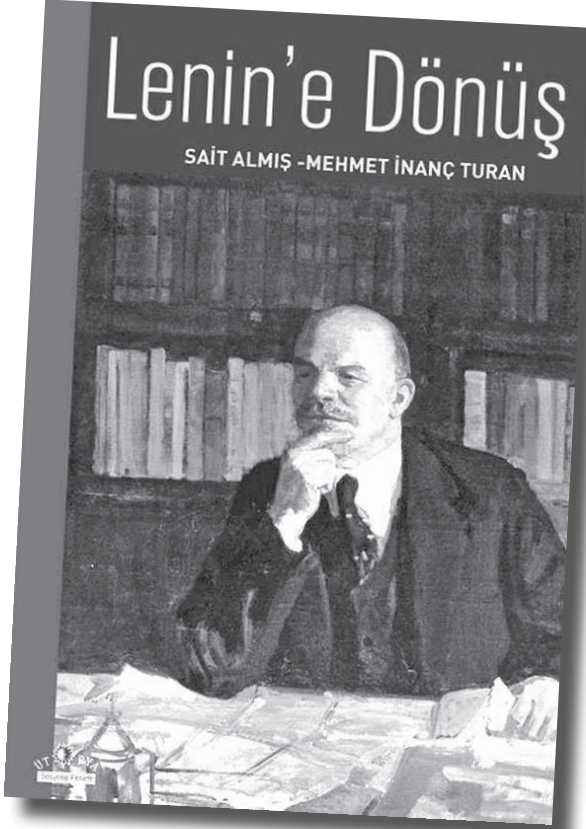
Bu sayımızın son yazısı iki yazarımızı bir diyaloga sokuyor. Kurtar Tanyılmaz, Sungur Savran'ın yeni yayınlanan kitabı *Üçüncü Büyük Depresyon*'u değerlendiriyor. Tanyılmaz'a göre Savran günümüzde dünya kapitalizminin içinden geçmekte olduğu krizin kapitalizmin tarihinde görülen istisnai derinlikte birer kriz olan depresyonlar dizisi içinde ele alınması gerektiğini berrak bir argümanla ortaya koymaktadır. Tanyılmaz Savran'ın kitabının çeşitli bakımlardan içinde yaşadığımız çağı kavramak açısından önemini vurguluyor.

Devrimci Marksizm'in bundan önceki sayısının "Bu sayı" yazısı Kasım ayının sonunda isyanın birinci dalgasının sona ermiş olduğunu saptadıktan sonra ekliyordu:

Ancak, nesnel koşullar göz önüne alındığında ve bunlar isyanın yarattığı öznel koşullarla bir araya getirildiğinde, Türkiye'nin yıllarca sürecek, inişlerle çıkışlarla da olsa devam edecek bir sarsıntı ve mücadele dönemine girdiğini, mücadelenin artık olağan kanallarla, seçimlerle, parlamentoyla sınırlı kalmayacağını öngörmek çok zor olmasa gerek.

Sarsıntı ve mücadele başka biçimler altında şimdi de devam ediyor. Politik mücadeleler gerçekten “olağan kanallar”ın dışında yaşanıyor. Bir sonraki sayımızda buluştuğumuzda Türkiye nasıl bir tablo sunacak, onu tam olarak öngörmek mümkün değil. Çünkü böyle büyük kriz dönemleri hep ucu açık durumlar yaratır. Sonuçlar yaşayan güçlerin mücadelesine bağlı olur. Ama bir şeyi rahatlıkla söylemek mümkün: Türkiye’yi, Akdeniz’i, Avrupa ve Ortadoğu’yu, giderek bütün dünyayı önümüzdeki yıllarda dev sarsıntı, çalkantı ve altüst oluşlar bekliyor. Marksist teorinin görevi bu olağanüstü dönemin dinamiklerini doğru okumak, Marksist politikanın görevi ise krizi proletaryanın iktidarıyla taçlandırmaktır.

Kitap Tanıtımı

*Lenin'e dönmek aynı zamanda
Marx'a, Engels'e dönmek demektir.
Marx'ı, Lenin'le birlikte,
emperyalist dünyanın Gordiyon düğümünü
kesecek kılıç yapmak demektir.*

Lenin'e dönüş,
Sait Almış - Mehmet İnanç Turan,
Ütopya Yayınevi

Tayyip Erdoğan uçurumun kenarında, sözde karşıtları onu kurtarmakla meşgul!

Devrimci Marksizm Yayın Kurulu

17 Aralık'ta yapılan yolsuzluk operasyonu ve ardından yaşananlar Türkiye'yi tarihte az görülmüş derinlikte bir krize s r klemi  bulunuyor. Bu kriz üç ayrı krizin diyalektik bir sentezi olarak görülmeli. Hâkim sınıfların ülkeyi istikrarlı biçimde yönetmek bakımından g venebilece i bir gücün mevcut olmaması anlamında bir **siyasi kriz**. Dünyada ve Türkiye'de ekonomik koşullar çerçevesinde zaten var olan eğilimlerin bu siyasi kriz tarafından azdırılması ile ortaya çıkan bir **ekonomik kriz**. Devletin bütün organlarının ve bazı organların kendi içindeki farklı güçlerin birbirine girmesi sonucunda doğan **devlet krizi**.

Bu satırlar yazılırken 17 Aralık operasyonunun üzerinden iki ay geçmiş bulunuyor. Ama bu krizler birbirini besleyerek devam ediyor.

Siyasi kriz: hükümetin içeriği bo aldı, biçimi duruyor

Burjuvazinin i  savaşı  o ulla tı. 2010 yılında Mavi Marmara olayı

ile birlikte ilk kez su yüzüne çıkan AKP-cemaat çatlağı, zamanla dal budak sardı, derinleşti, gergin bir ortam yarattı. Gezi ile başlayan halk isyanı Erdoğan'ın prestijini altından kolay kolay kalkamayacağı biçimde sarsınca, bütün müttefikleri gibi cemaat de artık yüzünü başka yöne çevirmeye karar verdi. Böylece, iç savaşın iç savaşı on yıllık iktidar blokunu göçertti.

Sonunda “koalisyon hükümeti” çöktü. Bu cümle başka koşullarda şimdiden yeni bir hükümet formülünün aranmaya başlamasını zorunlu olarak gerektirirdi. Ama Türkiye'yi on yıldır yöneten koalisyon, yani Tayyip Erdoğan'ın AKP'si ile Fethullah Gülen'in başında olduğu cemaat arasındaki iktidar koalisyonu çöktüğünde, hükümet devrilmedi. Evet, bazı bakanlarını epeyce büyük bir sarsıntı ile değiştirmek zorunda kaldı ama devrilmedi. Çünkü koalisyon ortaklarından biri siyasi parti olarak örgütlenmemiş olan bir siyasi odak. Dolayısıyla, koalisyon çöktüğü halde, o koalisyonun ürünü olan hükümet film setlerindeki Holivud dekoru gibi ayakta. Şimdi sadece set görüntüsü vermeye değil, Türkiye'yi **olağan yöntemlerle** yönetmeye yarayacak bir hükümet gerekiyor.

Başka bir biçimde ifade edilecek olursa, Türkiye bir toprak kayması yaşadı. Ama toprak henüz yeni coğrafi konumuna yerleşmiş değil. Çökme oldu, yerleşme henüz olmadı. Şimdi bütün siyasi güçler, yeni güç dengelerinin gerektirdiği yeni yerleşmeyi kendi lehlerine döndürmek için mücadele ediyorlar. Yani Türkiye burjuvazisine yeni bir siyasi liderlik yaratma mücadelesi bütün şiddetiyle devam ediyor.

Bugün Türkiye politikasında resmi iktidar yapıları ile gerçek siyasi güçler arasında bir uyumsuzluk var. Bu uyumsuzluk Tayyip Erdoğan'ın 30 Mart seçimlerinde alacağı oy oranından ayrı bir şeydir. Ondan etkilenebilir. Mesela AKP'nin oy oranı çok düşerse uyumsuzluk büyür. Tersine AKP seçimden çok güçlü çıkarsa, uyumsuzluk azalır. Ama ikisi farklı şeylerdir. **Çünkü burjuva demokrasisinde iktidarlar sadece halkın oyuyla değil, daha da önemlisi burjuvazinin ve devletin saflarındaki yarı-gizli, üstü örtülü anlaşmalar yoluyla oluşturulur.** Bugün bu örtük anlaşma bozulmuştur. Uyumsuzluk buradan çıkmaktadır.

Erdoğan bozulan dengeleri onarmak için elini orduya ve onun etrafında saflaşmış olan güçlere uzatmış bulunuyor. Ergenekon, Balyoz ve diğer davaların sanıklarının salıverilmesine ilişkin tartışma ve girişimler bunun dolaysız ifadesidir. Bu demektir ki, AKP-cemaat ittifakının yerini **AKP-Ergenekon ittifakı** almaktadır. Elbette çok sancılı ve çok ağır bir süreç içinde. On yılı aşkındır birbirlerinin boğazına sarılmış iki gücün, koşulların itişiyiyle de olsa birleşmesi çok zordur. Ama süreç ilerlemektedir. Ordunun

çeperindeki güçlerin en katısı olan ulusalcıların bu ittifaka dört elle sarılması, ittifakın her şeye rağmen kurulabileceğini gösteriyor. Bu ittifak doğası gereği geçici olacaktır. Ama Erdoğan'a içinden geçmekte olduğu kasırgayı atlama fırsatı verebilir. Erdoğan Türkiye Barolar Birliği Başkanı Metin Feyzioğlu'nun yeniden yargılama önerisini kabul etmiş görünse de bunu Özel Yetkili Mahkemeler konusunda hazırlanan yasa tasarısına koyduramıştır, çünkü bu ittifakın geçici olacağını biliyor. Elindeki en önemli kozu seçimlerden önce harcamak ve böylece elini boşaltmak istemiyor.

Erdoğan ayrıca aynen Gezi ile başlayan halk isyanı sırasında yaptığı gibi, Kürt hareketinin desteğine yaslanmaktadır. Kürt hareketi kendi içinde farklı tavırlar barındırmaktadır. Bu aşamada "süreç" dolayısıyla Erdoğan'ın başta kalması gerektiğini düşünen bileşenler hâkim durumdadır. Hareketin saflarında var olan daha sınıfsal, daha sol eğilimler bu tür bir politikaya karşı olsalar da hâkim eğilimi aşamamaktadırlar.

Öyleyse, Erdoğan'ın iktidarını sürdürmek için AKP'nin dışında iki güce yaslanmaya çalıştığını görüyoruz. Bu ise derhal bu taktik yönelişin çelişkisini ortaya koyuyor. Ulusalcılar ve Kürtler! Bugün Erdoğan'ın müttefik olarak seçtiği güçler, birbirleriyle neredeyse kanlı bıçaklıdır. Öyleyse yol, yol değildir. Erdoğan bu güçlere sarılıyorsa, başka çıkar yol bulamamasındandır.

Dış müttefikler haricinde Erdoğan'ın kendi partisini de sağlam biçimde kontrol etmesi gerekiyor. Erdoğan-Gülen koalisyonunun ne ölçüde AKP'nin içinde, ne ölçüde AKP ile cemaat arasında dışsal olarak kurulan bir koalisyon olduğu henüz tam olarak bilinmiyor. Bu yüzden, yaşanmakta olan siyasi krizin AKP'nin bütünselliğini de sarsması olasılığı var. Ayrıca, Gülen'in AKP içinde en ufak bir etkisi olmasa bile, burjuvazinin AKP'ye olan güveninin (örneğin ekonomik krizin derinleşmesi sonucunda) çökmesi de AKP'yi sarsabilir.

Bugün ayakta tutulmaya çalışılan, AKP'nin özgül bir biçimidir: Tayyip Erdoğan'ın kontrolünde olmaya devam eden ve bölünmemiş bir AKP. Erdoğan bütün gücüyle bu iki koşulu muhafaza etmeye çalışacaktır. Şu ana kadar bazı milletvekilleri AKP'den istifa etti. Ama bunların pek azı AKP'nin tipik milletvekili profiline uygun. Bir kısmı merkez soldan AKP vagonuna atmış kariyeristler. Bir kısmı cemaatçiliklerini gizlemeye bile gerek görmemiş olan müritler. Bir kısmı da şu ya da bu nedenden Tayyip Erdoğan'a küsenler.

Asıl önemli olan bundan sonra ne olacağıdır. AKP içindeki politik kadroların bir süre sonra Tayyip Erdoğan'ın tek adam yönetimine isyan etmesi en azından üç nedenle mümkündür. Birincisi, yaşanmakta olan kriz ve yolsuzluk pisliliği, kendini bu rezillikten ayırarak geleceğini güvenceye al-

mak isteyen ya da kapitalist sınıfın hâkimiyetinin Tayyip Erdoğan adındaki yükten kurtulmasını gerektirdiğine kanaat getiren kadroların AKP'den veya Erdoğan'dan kopması sonucunu doğurabilir. Erdoğan'ın Ergenekon ile barışma taktiğinin yabancılaştırdığı unsurlardan başlayıp, Öcalan ile yapılan müzakerelerden rahatsız olan unsurlara kadar uzanan başka birçok memnuniyetsiz de buna katılabilir.

İkincisi, üç dönem sınırlamasından zaten canı yanmakta olan, “ekmek kapısı” kapanacak olan ama bugüne kadar Tayyip Erdoğan çok güçlü olduğu için sesini yükseltememiş çok sayıda milletvekilinin, bugün Erdoğan'a karşı bir hareket başlarsa buna katılması beklenebilir.

Üçüncüsü, parti içindeki bazı güç odaklarının Tayyip Erdoğan'sız bir AKP veya alternatif bir parti yaratmak için kolları sıvaması halinde birçok milletvekili ve kadro o odaklara doğru kayabilir. Bu odaklar arasında Abdullah Gül'ün adının ilk sırada sayılması gerekiyor. Ama onun dışında (Cemil Çiçek veya Köksal Toptan gibi) Milli Görüş geleneği dışından gelenleri veya Bülent Arınç gibi şimdilerde Erdoğan'a omuz vermekle birlikte yarın oportünistçe ona saldıracak unsurları da göz önüne almak gerekir.

Kısacası, AKP parçalanabilir, hükümet düşebilir. Belediye seçimlerini atlatsa bile Tayyip Erdoğan cumhurbaşkanlığı seçiminde büyük engellerle karşılaşabilir. Daha şimdiden Gül'ün cumhurbaşkanlığı seçiminde oy oranının Erdoğan'dan daha yüksek olacağına ilişkin kamuoyu araştırmaları yayınlanmaya başlamıştır. İşçi sınıfı öncüsünün kavraması gereken şudur: burjuva demokrasisi koşullarında halkın hangi partiye veya lidere oy verdiği meselesi, ülkeyi kimin yöneteceğini belirleyen faktörlerden sadece biridir. Erdoğan'ın ve hükümetin kaderini burjuvazinin kendi iç kulislerinde yapılacak pazarlık ve müzakereler belirleyecektir.

Ekonomik kriz: uçurumun kenarında boğazlaşma

Bilindiği gibi, Ocak sonunda Merkez Bankası olağanüstü bir gelişmeyle sarsıldı. Bankanın para politikasını belirleyen kurulunun olağan toplantısının yapılmasından sadece bir hafta sonra tekrar bir olağanüstü toplantı çağırması kendi başına çarpıcı bir gelişmedir. Ama Para Piyasası Kurulu'nun bir hafta önce yüzde 4,5'ta sabit bıraktığı gösterge faizini iki katından fazla bir düzeye, yüzde 10'a, gecelik faizini ise yüzde 7,75'ten yüzde 12'ye çıkartması anormal bir durumdur. Bunun nedeni konusunda çok berrak olmak gerekir: **Türkiye ekonomisi Ocak sonunda hızla uçuruma yuvarlanmakta idi. 28-29 Ocak gece yarısı alınan kararlar ekonomiyi uçurumun kenarından geri döndürmüştür. Ama bu da geçici bir soluklanmadır.**

Merkez Bankası 28 Ocak gecesi faizleri yükseltince, Marx'ın kullandığı deyimle bütün “bayağı iktisatçılar” televizyon ekranlarından ve gazete manşetlerinden “doların belinin kırıldığını” iddia ettiler. Dolar kararların alınmasının hemen ertesinde 2,25 dolayından 2,18'e sabah saatlerinde ise 2,12'ye düştü. Akşama yeniden eski düzeyine, 2,25'e çıkmıştı. Boş yere “yalancının mumu yatsıya kadar yanar” dememişler! Bu satırların yazıldığı anda 2,20 dolayında çünkü dünya piyasaları geçici bir sükunet yaşıyor.

Marx “bayağı iktisat”ın burjuvazinin günlük ekonomik çıkarlarına hizmetine görev edindiğini söyler. Türkiye’de sermayenin hizmetkârlığına soyunmuş iktisatçılar ise yağ yapmaktan günlük çıkarlara bile hizmet edemiyor! Beli kırılan dolar değil, “bayağı iktisatçılar” oldu!

Durumun özeti şudur: Merkez Bankası olağan toplantısında Türkiye ekonomisinin kırılğanlığını hafife almış, piyasaya meydan okumuştur. Ama o güne kadar her gün bir-iki kuruş yükselmekte olan dolar, hükümetin düşük faiz baskısı altında Merkez Bankası’nın faizi yükseltmeyeceği belli olunca coşmuş, her gün beşer kuruşluk sıçramalar yapmaya başlamıştır. Şayet Merkez Bankası 28-29 Ocak gecesi faizi yükseltmeseydi, dolar 2,80’e de çıkardı, 3 TL’ye de! Bunun anlamı şu olurdu: dünya ekonomisi 2008 Eylül ayında Lehman Biraderler adındaki banka iflasa terk edildiğinde nasıl finansal bir çöküş yaşıdıysa, Türkiye ekonomisi de şimdi o tür bir uçuruma yuvarlanırdı. Yani Türkiye ekonomisi kendi çapında bir Lehman Biraderler felaketinin eşliğinden geri dönmüştür.

Ama doların ve avronun yükselmesinin ardındaki dinamikler sona ermiş değil. Bu dinamikler üç faktöre bağlıdır. Birincisi, Türkiye ekonomisi sermaye birikim sürecinin hastalıklı özellikleri dolayısıyla bir süredir zaten dünyanın en kırılğan ekonomilerinden birini oluşturuyor. **Yani sert bir ekonomik krizi gündeme getiren tek başına 17 Aralık’ta başlayan süreç değil. Ekonomi zaten bir fiske ile krize düşecek durumdaydı. 17 Aralık o fiskeyi vurdu.**

İkincisi, Mayıs 2013’ten beri ABD merkez bankası Federal Reserve’ün gevşek para politikasından çıkışa ilişkin verdiği sinyaller. Aralık ayında bu çıkış tedrici olarak uygulamaya konuldu. Ocak sonunda ise derinleştirildi. Bu, Türkiye gibi orta düzeyde gelişkin kapitalist ekonomilerin hepsinden sıcak paranın kaçmasına yol açıyor. Dolayısıyla bu ülkelerin ulusal paraları dolar ve avroya karşı değer yitimine maruz kılıyor. **Türkiye zaten en kırılğan ekonomi olduğu için en fazla o etkileniyor.**

17 Aralık’ta başlayan siyasi kriz ve devlet krizi de üçüncü etken. Zaten zor durumda olan ekonomiyi uçurumun kenarına doğru itiyor. Tayyip Erdo-

ğan ile eski müttefikî Fethullah Gülen'in savaşı uçurumun kenarında kavga eden iki insanın mücadelesine benziyor!

Bu üç faktörden hiçbirî ortadan kalkmadığına göre, Türkiye'nin başında çok büyük bir **finansal çöküş tehlikesi** devam ediyor.

Ama tehlike bundan ibaret değil. Artık **ekonominin üretim alanında da krize gireceği neredeyse kesin**. Çünkü bir yandan faizler yükseldi. Bu hem yatırımların, hem de tüketimin yavaşlaması anlamına geliyor. Öte yandan, dolar yükseldikçe şirketlerin TL cinsinden borçları hızla yükseliyor. Bir dizi şirkette ödeme aczi ve iflaslar ortaya çıkabilir.

Her durumda işten çıkartmalar yaygın olarak gündeme gelecektir. Öyleyse, işçi sınıfının elindeki bütün olanaklarla hayat kaynaklarının kurutulmasına karşı mücadeleye hazırlanması gerekir.

Devlet krizi: burjuvazinin iç savaşları devletin iç savaşı haline geldi!

Devletin, en başta yargının ve polis teşkilatının, ama aynı zamanda MİT'in krizi devam ediyor. Özellikle emniyet hallaç pamuğu gibi atılıyor. Bugüne kadar 6.500 polisin görev yerinin değiştirilmiş olduğu hesaplanıyor. Yeni İçişleri Bakanı, parlamenter bir rejimde hükümetin sahip olamayacağı birtakım yetkileri kendinde vehmetmektedir. Yatağan işçilerinin Ankara'ya yürüyüş talebine Çalışma ve Enerji Bakanlıkları'nın olumlu cevap vermesi, ama İçişleri Bakanı'nın yürüyüşü kesin bir dille yasaklaması sadece artık sıradan bir olay haline gelen anayasal "önceden izin almaksızın" gösteri düzenleme hakkının yeni bir gaspı değildir. Aynı zamanda, bir "iç kabine"nin Tayyip Erdoğan adına olağanüstü hal yöntemleriyle öteki bakanlıklara karşı bile mücadele etmekte olduğunu gösteriyor.

Yargı alanında Adalet Bakanı Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na (HSYK) hâkim olalı birçok savcının görevi değiştirildi. Adalet Bakanı'nın şahsen birçok soruşturmaya engel olmaya çalıştığı savcılarının onun hakkında hazırladığı fezlekelerden ortaya çıktı. İş en sonunda 17 Aralık operasyonunun temelinde yatan konulara ilişkin iddianameyi hazırlamakta olan savcılarının azledilmesine kadar ulaştı. **Hükümet, yargıya el koymuştur. Kendi mensuplarının ve yakınlarının yargılanmasını engellemektedir. Bu tarihi bir suçtur. Halkın malını çalanlar yasaların üzerine çıkartılıyor.**

Mesele yolsuzlukla da sınırlı değil. Suriye'ye giden araçların savcılar tarafından aratılmasının "MİT aracıdır" gerekçesi ile sürekli olarak engellenmesi, hükümetin faaliyetlerinin daha genel olarak denetimsiz bir serbestiyet kazanması anlamına geliyor.

Savcıların yetkilerini gasp etmenin ötesinde hükümet aynı zamanda bakanlar konusundaki fezlekelerin meclise gelmesini engelleyerek yasama organının da işini yapmasını engellemektedir. 17 Aralık operasyonunun hemen ardından hakkında konuşulmaya başlanan fezlekeler, neredeyse 40 gündür Adalet Bakanlığı'nda oyalanmaktadır.

Bunun yanı sıra, yolsuzluk soruşturmalarına yayın yasağı getirilmesinin devamında sansür bir kanser gibi yayılarak parlamento çalışmalarına bile el atmıştır. Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı'nın (TİB) CHP Genel Başkan Yardımcısı Umut Oran'ın vermiş olduğu bir önergeyi internet sitelerinden sansür etmeye kalkışması, Erdoğan hükümetinin bir başka suç işlemesi anlamına geliyor.

Hükümet, bütün devlet organlarını kendine bağlı kılma çabası içindedir. Hükümetin kendisi ise Tayyip Erdoğan ve adamlarından oluşan bir "iç kabine"ye indirgeniyor. Bu "iç kabine" İçişleri Bakanı Efkan Ala, Adalet Bakanı Bekir Bozdağ, MİT Müsteşarı Hakan Fidan, TİB'in başına atanan ama adını bile kimsenin bilmediği MİT'çi gibi, Tayyip Erdoğan'ın seçme adamlarından oluşuyor.

Hükümetin hummalı bir yasama faaliyetiyle meclisten geçirmekte olduğu yasalar da tam da bu iç kabinenin baskı faaliyetlerini denetimsiz biçimde sürdürmesini sağlamaya yöneliktir. TİB'e internet üzerinde yargıdan bağımsızlaştırılmış bir yetki tanınıyor. HSYK Adalet Bakanı'nın elinde oyuncak haline getiriliyor. MİT hem yasaların üzerine çıkıyor, hem giremediği yer kalmıyor.

Kısacası, devlet organlarının arasında bir savaş biçimini alan devlet krizi süregidiyor. 17 Aralık'tan iki ay sonra, Adalet Bakanı HSYK'nın ilk andaki isyanını tam bastırmış ve kontrolü ele almış gibi görünürken, bu kurumun ikinci daire başkanının yeni hazırlanan HSYK yasasının Adalet Bakanı'nı "özel yetkili bakan" haline getirdiği yolundaki son derecede keskin eleştirisi, devlet krizinin durulmadığının ve kolay kolay durulmayacağını çarpıcı bir ifadesi olmuştur.

Devlet krizi, elbette devletin gücünü ciddi biçimde sarsan, sınıf hâkimiyeti açısından tehlikeler yaratan gedikler doğuruyor. Bugün, geçtiğimiz Haziran ayındaki gibi bir halk isyanı patlak verecek olsa, devlet bunu kontrol altına almakta çok daha büyük zorluklarla karşılaşacaktır. Yargı delik değildir. Emniyet küskünlerle doludur. Bunun öncesindeki yıllarda ordunun da ciddi bir kadro ve prestij kaybına uğramış olduğu hatırlanırsa, devlet açısından durum vahimdir.

Başında Erdoğan'ın adamı gibi davranan Necdet Özel'in olduğu ordu,

işte bu koşullarda Ergenekon, Balyoz ve benzeri davaların yeniden görülmesi ve muvazzaf subayların salınması konusunda basınç yapmaya başlamıştır. Kontrgerilla ve sosyal kontrgerilla güçleri (yani “ulusalcılar”) Türkiye Barolar Birliği Başkanı Metin Feyzioğlu’nun bu davaların sanıklarının salıverilmesi için hazırladığı formülün üzerine bunun için atladılar. Devletin bekasına her şeyden daha fazla önem veren güçler, bugün ordunun generallerinin itibarını iade etmeye çalışıyorsa, bunun bir nedeni de devletin büyük yaralar almış olan baskı aygıtının kısmen de olsa onarılması ve kuvvetlendirilmesidir.

Devlet krizine seçim çözüm olmaz!

Türkiye solu, Gezi ile başlayan halk isyanı karşısında gösterdiği bir özelliğini, günümüzde doğan kriz karşısında katmerli biçimde sergiliyor. En büyük siyasi krizlere çözüm olarak seçimleri göstermek! Sosyalizmin tarihinde devrimci akımlarca “parlamentarizm” adı verilerek mahkûm edilmiş olan yaklaşımın ta kendisi! Bu yaklaşımı bir an önce terk etmek gerekiyor.

Tabii devletin ve daha genel olarak siyasi sistemin ne kadar büyük bir kriz içinden geçmekte olduğunu yadsımak biraz zor. Solun en azından bazı bileşenleri, krizin derinliğini vurgulamaktan zaten kaçınmıyor. Hatta “sistem krizde” diyenler, halk demokrasisi programlarını ileri sürenler var. Ama ne tuhaftır, bu kriz tahlilleri ve halk demokrasisi önerilerinden solun **pratikte** çıkarabildiği tek sonuç, 30 Mart yerel seçimlerinde AKP’yi yenilgiye uğratmak gerektiği! Eskiden sol devrimi hiç olmazsa söylem düzeyinde ciddiye alırdı. Şimdi söylem de geride bırakılmış! Kimse devrim ve sokakla ilgilenmiyor. Varsa yoksa seçim sandığı!

Buradan tabii birçok sonuç türüyor. Birincisi, kafayı AKP’yi sokakta değil sandıkta yenilgiye uğratmaya takarsanız, sandıkta hangi yolun başarılı olacağını düşünmek zorundasınız. Sosyalist solun önemli bileşenlerinin CHP’nin çevresinde pervane olması bu durumda kolayca anlaşılır. Bu ise bir gericilikten kurtulmak için başka bir gericiliğe destek vermek demektir. Çünkü bugün CHP’ye destek demek aynı zamanda açık ABD desteği demektir, Gülen cemaati demektir, eski faşistlerle, Demirelcilerle, hatta AKP’lilerle işbirliği demektir, Sarıgül demektir. Bugün CHP’ye destek demek, yarın Gül’ün cumhurbaşkanı, Sarıgül’ün başbakan, Gülen’in kuvvetli adam olduğu bir Türkiye için çalışmak demektir!

Ayrıca, ortada çok açık bir şey var: Tayyip Erdoğan’ın zor tuttuğunu söylediği yüzde 50 siyasi bakımdan pasif, ideolojik bakımdan uyuşturulmuş bir kitledir. Durgun bir ortamda seçime gidildiği takdirde, bu kitlenin önemli bir

bölümünün Erdoğan'a oy vermeye devam etmesi mümkündür. Yani sandık strateji düzeyine yükseltildiğinde başarısızlık bir olasılıktır. Politikada zamanlama belirleyicidir. Tayyip Erdoğan şimdi zayıftır. Rakibiniz zayıfken ona kredi açar gibi 30 Mart'a randevu vermek politikanın abecesine aykırıdır. "Git gücünü konsolide et, öyle gel" demektir!

Bu ülke daha altı ay önce bir halk isyanı yaşamasa idi, bu ruh durumunu anlamak biraz daha kolay olurdu. **Ama bugün yaşanan büyük krizin arka planında zaten Gezi ile başlayan halk isyanı var.** Tayyip Erdoğan bütün müttefiklerinin gözünde Türkiye'yi istikrar içinde yönetebilecek bir lider kapasitesini halk isyanı sonrasında yitirmiş olduğu için hâkim sınıflar içinde bu büyük fırtınalar yaşıyor. İktidar blokunun dağılması doğrudan doğruya bunun ürünü. Öyleyse, yapılacak şey açıktır. Sosyalist sol güçlerini birleştirmeli, isyanı farklı biçimlerde olsa bile yeniden körüklemeli, kitleleri bağımsız bir platform zemininde harekete geçirmeli, isyanı işçi sınıfına doğru seferber etmeli, iki tarafı ortak bir mücadelede buluşturmalı, Kürt hareketi ile diyaloga girilerek Erdoğan'la yürümenin Kürt hareketi için ne mümkün ne de hayırlı olduğunun artık ortaya çıkmış olduğuna hevalerimizi ikna etmeli, kısacası ülkenin kaderini halk isyanını oluşturan güçlerin ele almasının yolunu döşemeli ve cepheyi genişletmelidir.

Erdoğan'ın düşmenin eşiğinde olduğunun ve kendisinin de bunun farkında olduğunun en açık kanıtı, 11 yıllık bir mücadeleden sonra kısıvrak tutsak ettiği darbeleri ve Ergenekoncuları serbest bırakarak onlara itibarlarını iade etme riskini almaya yatkın olmasıdır. Eğer kendisi için risk olmasalar neden bu kadar saldırdı? Yok, eğer bunların Erdoğan için risk olduğu doğru ise şimdi neden serbest bırakmaya gönüllü? Krizin solcuların görmemekte ısrar ettiği derinliği, burada bütün haşmetiyle ortaya çıkıyor! **Yılana sarılan denize düşmüş demektir!**

Greif'in önemi

İşte bütün bu tablonun orta yerinde, Şubat ayı içinde İstanbul'da Hadımköy denen yaygın sanayi bölgesinde 900 işçinin çalıştığı bir fabrika olan Greif'te bir başkaldırı başladı. İşçiler, sadece ücret meselelerinde değil, bugün sınıf mücadelesinin en önemli konularından, işgücü piyasasında esnekliğin en tehlikeli biçimlerinden biri olan taşeron aracılığıyla istihdama karşı mücadeleye giriştiler. Hem de işçi sınıfının eylemliliğinin en ileri biçimlerinden biri olan fabrika işgali temelinde. Ve bu işçilerin ana sloganlarından biri, "Bu daha başlangıç, mücadeleye devam!" Yani Gezi ile başlayan halk isyanının ana sloganı. İşgalin bütününü kendiliğinden bir eylem olmaması,

bir sosyalist akımın ciddi etkisini taşıması bunun önemi bakımından hiçbir şey değıştirmez. İşçi kolektifi bu sloganı kabul etmek istemese idi, kimse ona bunu dayatamazdı.

Greif, bugünkü büyük krizin çıkış yolunu gösteriyor. Greif, halk isyanı ile, yaygın deyimle Gezi ile işçi sınıfının buluşma potansiyelini gösteriyor. Üstelik yaklaşan ekonomik krizle birlikte Greif büyük bir ihtimalle yakın geleceğin tipik eylemliliğine işaret ediyor. Ve sendika hareketi de sol da hiçbir biçimde bu çok önemli eylemin etrafında safları sıklaştırmıyor.

İşte Türkiye sosyalist hareketinin bugünkü durumunun mükemmel bir özeti. Greif işgaline sırt çevirerek, halk isyanını unutarak, devlet krizine seçimler yoluyla çözüm arayarak her şeyi yapabilirsiniz. Devrim yapamazsınız! Öyleyse görev inatla, ısrarla, aşkla işçi sınıfının devrimci partisini inşa için kolları daha da fazla sıvamaktır.

Halkın krizden çıkış programı!

Aşağıdaki metin 17 Aralık 2013 tarihinde gerçekleştirilen yolsuzluk operasyonu ardından Türkiye'nin içine girdiği olağanüstü kriz döneminden çıkış için Devrimci İşçi Partisi'nin kabul ettiği bir eylem/talepler programıdır. Bu döneme ilişkin sosyalist solda geliştirilen parlamentarist türden yaklaşımlardan bütünüyle farklı bir yaklaşımın örneği olarak burada yayınlıyoruz.

Türkiye'de derin bir kriz yaşanıyor. Siyaset krizde, yargı krizde, devlet krizde, ekonomi ise adım adım krize sürükleniyor. Ertelenen kavgaların, üstü örtülen çıkar çatışmalarının su yüzüne çıkmasını sağlayan, Gezi Parkı ile başlayan halk isyanı oldu. Bu krizlerden çıkış yolunu da halk kendi çıkarlarını gözeterek bulmalı, meydanı AKP'sinden cemaatine, burnunu her işe sokan ABD'sinden fırsatçı CHP'sine, yeniden sesini yükselten askeriyesinden faşist MHP'sine bırakmamalıdır. Onlar tartışır, çatışır, hatta savaşır ama en sonunda emekçi halkı ezmek için birleşirler. O yüzden birinin ya da ötekini peşine takılmadan kendi çözümümüzü dayatmaktan başka yol yoktur.

Hükümet de yargı da çürümüştür!

Ortaya saçılan rüşvet ve yolsuzluk dosyalarının akıbeti ne hükümetin insafına ne de yasalar dışında her türlü müdahaleden etkilenen yargıya bırakılamaz. Hükümet taraftır, sanıktır. Rüşvet ve yolsuzluğun ortaya çıkarılmasında rol üstlenen cemaat ise bunu halkın hakkını yedirmemek için değil kendi çıkarları için yapmaktadır.

Rüşvet ve yolsuzluk dosyalarındaki her türlü gizlilik kaldırılсын! Tüm bu davaları incelemek üzere sendikalar, TÜRMOB ve TMMOB başta olmak üzere meslek odaları ile baro temsilcilerinden oluşan bağımsız bir araştırma komisyonu kurulsun!

Bu rezil yolsuzluk vakaları çok daha büyük bir problemin su yüzüne çıkmış örneğidir. Milyonlarca dolar haksız kazancın sağlandığı ihale ve imar yolsuzluklarının kaynağı kent topraklarında özel mülkiyettir, kamu kuruluşu TOKİ'nin bütün işlerini özel müteahhitleri zenginleştirmek üzere düzenlemesidir.

Rüşvetçilerin ceza alması yetmez! Yolsuzluğun bataklığı kurutulmalıdır!

Tüm kent toprakları kamulaştırılсын! Toplu konut inşaatlarının, alt-yapı yatırımlarının müteahhitlere peşkeş çekilmesine son!

Devletin yatırımı, kamu bütçesiyle, devletin işçisiyle, halkın denetiminde yapılsın!

Önce zarar ettir, sonra sat politikasını Özal'dan beri iyi biliyoruz. Halk Bankası'ndaki yolsuzluk onun devlet bankası olma özelliğinden değil denetlenememesinden kaynaklanıyor. Herkes bilir ki devlet bankalarının halk tarafından denetlenmesi zorsa özel bankalarinki imkansızdır.

Bankalar işçi denetiminde kamulaştırılсын! Asalak patronları değil işçiyi, köylüyü, küçük esnafı destekleyen tek devlet bankası!

Erdoğan rüşvet ve yolsuzlukların üzerini kapatmak için MGK'da ordu ile pazarlığa girişti. Adeta bir rehine pazarlığı ile sıkıştığı durumdan ordunun desteği ile çıkmak istiyor. Dün AKP'yi devirmek için faşistlerle ittifak kurmayı bile mubah gören ulusalcılar ise bugün Erdoğan'ı kurtarma pazarlıklarının parçası olmaya çalışmaktan geri durmuyorlar.

Ergenekon ve Balyoz davalarının rüşvet ve yolsuzluğu kapatma pazarlığına konu edilmesine hayır!

Emperyalistlerin İran'a yönelik ambargosunun delinmesine itirazımız yoktur. Ama İran'la ticaret adı altında ayakkabı kutularının doldurulması fırsatçılıktır. İran'a yönelik yaptırımlar açıkça ve resmen reddedilmelidir. Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkisine emperyalizmin ve Siyonizmin ipotek koyması kabul edilemez! Bu da yetmez! İran'a karşı kurulan füze kalkamı kaldırılсын!

Emperyalist komplo teorilerine karnımız tok! NATO'nun kendisi emperyalist komplo merkezidir. **Türkiye, kontrgerillanın kurucusu NATO'dan çıksın! İncirlik başta olmak üzere ABD üsleri kapatılsın! Bir konsolos gibi değil sömürge valisi gibi davranan ABD elçisi Ricciardone “istenmeyen adam” ilan edilsin!**

Türk ve Kürt halklarının arasından emperyalistler, cemaatler, patronlar çekilin! Kürt sorunu pazarlık konusu değil eşitlik, kardeşlik, özgürlük sorunudur! Türkün ne hakkı varsa Kürdün de aynı hakkı olmalı! Barzani'yi Türkiye'nin Kürt hareketinin karşısına dikenle çözüm olmaz. Erdoğan'ın gözü Güney Kürdistan'ın petrolerindedir. Kürtlerin kurtuluşu işçi ve emekçilerle birlikte olacaktır!

Darbecileri ve kontrgerillayı korumak için Erdoğan'la kirli pazarlığa giren ulusalcıların, Alevileri Yavuz Sultan Selim zihniyetinden kurtarma diye bir dertleri yok. **Alevilere can güvenliği, eşitlik, özgürlük!**

Erdoğan'la pazarlık Gezi olaylarıyla başlayan halk isyanını satmak demektir. Kadınları, eşcinselleri, gençleri, aydınları, sanatçıları Erdoğan ve AKP'nin hakaret ve saldırılarına razı olmaya mahkûm etmek demektir. Gezi'nin baş sloganı asıl şimdi geçerlidir: **Erdoğan istifa! Hükümet istifa!**

Siyasi kriz adım adım bir ekonomik krize dönüşüyor. Ekonominin sıcak paraya dayalı kof yapısı ülkeyi uçuruma sürüklüyor. Faizden doların yükselmesinden şikâyet ediyorlar. Ama ekonomik krizde yine bir olup faturayı emekçiye ödetecekler. İlk iş kıdem tazminatına saldıracaklar. Savunalım! AKP'lisi, MÜSİAD'lısı, cemaatçisi, TÜSİAD'cısı tüm patronlar şimdiden kitlesel işten çıkarmalara hazırlanıyorlar! İşçiye karşı o kadar birlikler ki, kendi aralarında kanlı bıçaklı oldukları bu anda “kiralık işçi” yasasını meclise getiriyorlar!

Krizin faturası patronlara! İşten çıkartma yasaklansın! İşten çıkartma yapan şirketler işçi denetiminde kamulaştırılsın! Kıdem tazminatına dokunmak genel grev sebebidir! İşçiyi kiralık mal haline getirecek “özel istihdam büroları”na hayır!

Ne rehine pazarlığı yapıp Erdoğan hükümetini kurtarmak ne de Amerikancı AKP hükümetine karşı Amerikan muhalefetine saf tutmak. Alternatifsiz değiliz. İşçiden emekçiden ezilenden yana olan beri gelsin!

Halk isyanının tek alternatifi bir işçi emekçi hükümeti olabilir!

Devrimci İşçi Partisi

Nâzım Hikmet - Yosif Abramson mektuplaşmasını sunuş

Devrimci Marksizm Yayın Kurulu

Nâzım Hikmet dosyamızı tarihi önemde bir belge ile açıyoruz. Şair Rusya’da sürgündeyken Rus komünisti Yosif Abramson kendisine *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* başlığını taşıyan oyunu konusunda büyük bir takdir ifade eden bir mektup yazar. Oyun henüz oynanmamış, sadece *Noviy Mir* dergisinde yayınlanmıştır. Abramson, Nâzım’ın oyununu yayınlanmış metin üzerinden değerlendirmekte, sahneye konusu bakımından kaygılarını ve önerilerini belirtmektedir.

Nâzım bu mektuba çok kısa bir cevap vermiştir. Bu mektupta teşekkürlerini sunmanın dışında tek bir noktayı dile getirmiştir: Stalin konusundaki kanısını. Bu kanının ne olduğunu okuyucu Nâzım’ın mektubuna göz attığında hemen görebilecektir. İşte bu, tek başına Nâzım Hikmet-Yosif Abramson yazışmasına muazzam bir değer kazandırıyor.

Nâzım’ın Stalin konusunda bu yargıyı gerçekten dile getirmiş olduğunu sorgulayacak olanlar olabilir. Bu yüzden burada hem Nâzım’ın, altında kendi imzası olan mektubunun, hem de mektubun içinde yollanmış olduğu zarfın fotoğrafını yayınlıyoruz.

Bu yazışmanın bize tarihi bakımından sağladığı bilgiyi iyi kavrayabilmek için şu noktaya dikkat etmek gerekir. Yosif Abramson bugün anti-Stalinist, devrimci Marksist bir siyasi pozisyona sahip bir komünisttir. Rusya Komünistleri Partisi'nin Leningrad (San Petersburg) kentindeki yöneticilerinden biridir. Bugün anti-Stalinist olmakla birlikte o dönemde Stalin'e güçlü bir sempati beslediği, Nâzım'a yazdığı mektupta Stalin'den "büyük bir adam" olarak söz etmesinden bellidir. Zaten Nâzım da Stalin konusunda kendi kanaatini dile getirmeye bu yüzden gerek görmüştür.

Bu mektuplaşmanın dolaylı olarak işaret ettiği bir başka olgu daha vardır. Bilindiği gibi, Stalin'in 1953'teki ölümünden üç yıl sonra, Şubat 1956'da toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresi'nde, partinin yeni genel sekreteri Nikita Hruşçof Stalin'i yerden yere vuran ve "kişiye tapınma"yı eleştiren bir rapor sunmuştur. *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* oyunu bu kongreden sonra sahnelenmiş olduğu için genel kanı Nâzım'ın bu oyunu 20. Kongre'den, yani Stalin gözden düştükten, "destalinizasyon" başladıktan sonra yazdığıdır. Oysa Abramson'un mektubunun ilk paragrafı oyunun yayınlanması ile sahnelenmesi arasında uzun bir süre geçtiğini tartışmaya yer bırakmayacak kadar açık biçimde ortaya koyuyor. Elbette yayınlanma 20. Kongre sonrasında olmuş olabilir. Bunu belirlemek kolaydır. Arşivlerden *Noviy Mir* dergisinin Nâzım'ın oyununu içeren 4. sayısının yayın tarihini saptamak yeterli olacaktır. Ama aradan böyle uzun bir süre geçmiş olduğuna göre, oyunun 20. Kongre **öncesinde** yazılmış olduğunu belirten Nâzım'a inanmamak için bir neden yoktur. (Bu konuda bilgi için Sungur Savran'ın bu sayıdaki yazısına bakılabilir.)

Aşağıda yer alan metinlerden ilki, Yosif Abramson'un Nâzım Hikmet'e yazdığı mektup, mektubun Rusya'da Abramson tarafından yaptırılmış olan Rusça'dan İngilizce'ye çevirisi temelinde Ümit Şenesen tarafından Türkçeleştirilmiştir. Nâzım'ın mektubu ise doğrudan doğruya Rusça'dan Türkçe'ye İrina Timur tarafından tercüme edilmiştir. Her iki çevirmenimize de destekleri için teşekkür ederiz.

Yosif Abramson’dan Nâzım Hikmet’e mektup

Sevgili Yoldaş Nazım Hikmet!

“İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?” adlı oyununuz için (oyun burada yanlış sözcük gibi geliyor) uzun süredir size teşekkür etmek istiyordum. Sizi daha önce kutlamak isterdim ama nasıl olduysa utangaçlığım tuttu.

“Noviy Mir” No. 4’ün o çarpıcı sayfalarını tekrar tekrar okumak acı veriyor. “İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?” yayımlanalı beş ay oldu. Kimi dergilerle gazetelerde kişiye tapma konusunu ele alan, dar kafalı, çoğu zaman hayli alaycı yazılar, sizin dile getirdiğinizden edindiğim izlenimi daha da güçlü kılıyor. Oyunda geçen belki de en güçlü, en azından en güçlülerinden biri olan konuşma, Kasketli’nin İvan İvanoviç’e saldırırken söylediği “Şeker gibi adamı ne hale getirdin,” sözüydü. Küçük adamlar bunu anlamaktan acizdir, sokak adlarını değiştirmekle uğraşır, bu büyük felakete aldırılmazlar.

Eleştirmenler sizin dâhice eseriniz karşısında susuyor. Bunun nedeni açık. Ülkemizde Hasırşapkalı¹ hâlâ söz sahibi. Petrof’tan² bir İvan İvanoviç çıkaran adamla Sekreter’in edecek lafı yok. Ondan, Hasırşapkalı’dan mı bu oyunu değerlendirmesini bekleyeceğiz? Bunun yapılmamasına üzülmeyin. Sizin eseriniz gerçekten önemlidir.

¹ Nazım Hikmet bu sözcüğü bitişik yazıyor (ç. n.).

² Nazım Hikmet bu adı “f” ile yazıyor (ç. n.).

Shakespeare gibi dâhi başka bir oyun yazarı bir gün geldiğinde, büyük bir partinin, büyük bir halkın, büyük bir adamın korkunç trajedisini yazarken zengin bir kaynak bulacak.

Sizin eseriniz, gelecekte ortaya çıkacak bu tablonun büyük ölçekli bir taslağı.

Duyduğuma göre “İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?” oyununuzu Satir Tiyatrosu sahneye koyacakmış. Mayakovski’nin “Tahtakurusu” ve “Hamam”ını mükemmel oynamışlardı. Ama sizin taşlamalı trajedinizi sahnelemek daha zor olacak. Bu tiyatro bu görevin altından kalkabilecek mi?

Tiyatro seyircisi oyunda geçenlere Kasketli’nin gözüyle bakmalıdır. Aksi halde fikir bayağılaşır. Bu nedenle, tam da benim duygularımı yansıtan eserinizin sahnede yeniden yaratılması konusunda içim pek rahat değil. Ama öte yandan, sizinle aynı düşünceleri paylaşan yürekli ve yetenekli bir yönetmenin sahneye koyacağı oyunu görmeye de can atıyorum. Böylesi bir yönetmen Akimov, Okhlopkov, Tovstonogov olabilir.

Neyse ki Moskova’dasınız ve “İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?”, yazarı olarak sizin gözünüzde bir okur olarak benim gözümdekinden daha değerli olmalıdır. Lütfen Satir Tiyatrosu’na oyunu sahneye koymasında yardım etmeye çalışın ki eğer seyirci gülerse bu kötücül bir kahkaha olsun. İnsanlar yalnızca Petrof’a değil, Petrof’un içindeki İvan İvanoviç’e de gülsün, hatta Hasırşapkalı ile Sekreter’e daha çok gülsün. Seyirci düşünmeli, düşünmeli, düşünmeli ve tiyatrodan çıkarken gördüklerinden sarsılmış olmalı.

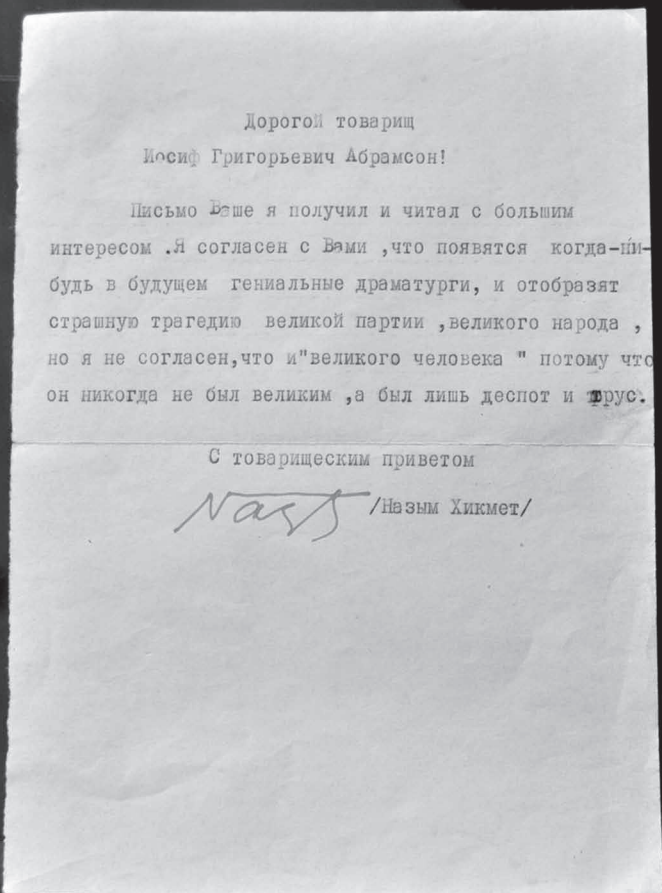
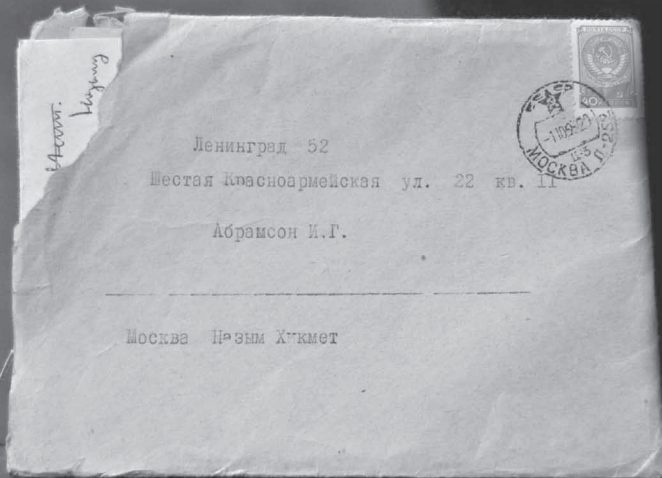
Bir kez daha size çok teşekkür ederim.

Sevgili Nazım Hikmet, size sağlıklılar dilerim. Kendinize iyi bakın ki asil sanatınız başarıyla sürsün.

Komünist selamlarımla,

İosif G. Abramson

(Yaklaşık 1-3 Eylül 1956’da postalanmıştır.)

Nâzım Hikmet'ten Yosif Abramson'a mektup

Sevgili Yoldaş

Yosif Grigoryeviç Abramson,

Mektubunuzu aldım ve büyük ilgiyle okudum. Bir gün, ortaya dâhi tiyatro yazarları çıkacak ve büyük partinin, büyük milletin korkunç trajedisini canlandıracaklar fikrinize katılıyorum fakat, “büyük adamın” lafınıza katılmıyorum çünkü o, asla büyük adam olmadı, despot ve korkaktı.

Yoldaşça selamlar,

Nazım Hikmet

Son Telgraf 30 Kânunuevvel 1924

Bolşevikler Arasında - Troçki ve Bolşevizm

Nâzım Hikmet

Üzerinde Kızıl Ordu üniforması vardı. İri yarı idi. Yüzünün en bariz tarafı şimşek gözleriyle kır düşmüş keçi sakalı... Önünden ağır ağır geçtik. O bizi kabilemizin son neferine kadar bakışlarının çerçevesine aldı. Yanında birçok Kızıl Ordu kumandanları, halk komiserleri, ecnebi ihtilal reisleri bulunmaktaydı. Bizim kafilenin arkasında yürüyen kabile tam onun hizasına geldiği zaman bir ormanı kökünden söken deli bir bora uğultusuyla haykırdı:

“Yaşasın müessesât-ı ticariye kapıcıları!”

Hepimiz başımızı arkamıza döndürerek bu sedanın aksi sedasını dinledik. Cevap gayet sönük çıktı. Derin bir sükut oldu. Birden bire Troçki iki adım ileri attı sonra düşen bir yıldırım kükredi: “Öyle bağırınız ki sesiniz ta Londra’da Lordlar Kamarası’ndan duyulsun! Yaşasın müessesât-ı ticariye kapıcıları! Hurra!” Bu “hurra”nın cevabı bir anda ateş açan batarya gibi patladı...

Kulaklarım, dibinde mühib bir davul çalınıyor gibi uğuldadı. Artık resm-i

Kaynak: *Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet*, der. Erden Akbulut, İstanbul: TÜSTAV, 2002.

geçit mevkiinden oldukça uzaklaşmıştık. Kızıl Meydan'ı dairen manidar dönerek arka sokaklarına girdik. Önümüzdeki ve arkamızdaki başı ve sonu olmayan bir insan nehri kollara ayrılmış mütemadiyyen akıyordu. Yanımdaki kıza sordum:

-Neden kapıcılar ilk önce o kadar sönük cevap verdiler...

Darülfünunlu kız gülümsedi ve dedi ki:

-Rusya'da apartıman, ev, müessesât-ı ticariye kapıcıları en az inkılapçı olan uzuvlardan biridir. Çarlık devrinde polis bu adamları kendi hafiyeleri gibi kullanırdı. Hatta Petrograd'daki meşhur talebe nümayişini kapıcılar kalın sopalarıyla dağıtmışlardı. Fakat ne zararı var? Onlar da Lordlar Kamarası'nı sarsacak kadar bağırmasını öğrenirler. Siz asıl bana söyleyin bakalım, Troçki'yi birinci defa mı görüyorsunuz?

-Bu kadar yakından birinci defa görüyorum.

-Hayatı ve şahsiyeti hakkında malumatınız var mıdır?

-Biraz.

-Malumatınızı çoğaltmak ister misiniz?

-Evet.

-Öyleyse dinleyin beni, size anlatayım.

Ve darülfununlu kız inkılap şarkılarının en ateşli gürültüsü, kızıl bayrakların alev rüzgarları arasında bana Troçki'yi anlatmaya başladı:

“Troçki onun asıl ismi değildir, bu isim Çarlık zamanında Londra'ya kaçtığı zaman pasaportunda yazılı olan isimdir. Fakat bütün inkılapçı şöhreti bu andan itibaren başladığı için asıl ismi unutulmuştur. Troçki meslek itibariyle gazetecidir.

Bugün bile Rusya'da ondan iyi gazetecimiz yok gibidir. Menbaı bitmez tükenmez bir belagata, kısılması imkân haricinde bir sese sahiptir. Bakınız sabah sekizinden bugün akşam sekizine kadar hiç durup dinlemeden önünden geçen her teşkilatın ismini bağırarak selamlıyor. Nasıl haykırdığını duydunuz. Moskova'da hiç olmazsa yirmi otuz bin teşkilat vardır ve bunların hepsini selamlamak da epeyce bir iştir zannederim. Troçki, Lenin'den sonra inkılabın ikinci büyük rehberidir. Troçki eskiden Bolşevik değildir. İnkılap başlayınca fırkaya girmiştir.

Rus Sosyal Demokrat Fırkası'nın 20-25 senelik hayatının son on seneğinde Troçki Bolşeviklerle ve bilhassa Lenin'le birçok defa mücadele etmiştir. Kendisi bugün Leninist'tir. Fakat yazdığı bir eserde diyor ki: “Ben

Leninizme, mücadele ile vasil oldum.” İnkılaptan sonra da birçok defalar Lenin’le nazari münakaşalar yapmıştır. Bu nazari münakaşaların büyük bir ehemmiyeti vardır. Çünkü ameliyattan doğan bu nazariyeler ameliyata yeni bir reviş verecekti. “Amele birlikleri” üzerine cereyan eden münakaşalar bütün fırka hücrelerinde tedkik edilmiş, bir kişi Troçki’nin, bir kişi Lenin’in fikrini müdafaa etmiş nihayet ekseriyetle Lenin’in fikri kabul edildikten sonra, Troçki’de ameli teşkilatçılık kabiliyeti fevkaladedir. Kızıl Ordu’yu tanzim ve intizamlı bir ordu haline sokan, hatta son senelerde şimendifer nakliyatını ıslah ve tanzim eden odur. İnkılabın en nazik zamanlarında büyük yararlıklar göstermiş, çok defa inkılabı kurtarmıştır. Beyazlar Petrograd’ın 8 kilometre yakınlarına geldikleri vakit...

Birdenbire kızın sözünü sol tarafta yürüyen yirmibeşlik bir adam kesti ve hemen kızla benim arama girerek müteheyyic bir sesle dedi ki:

-Dur... Dur... Ondan ötesini ben anlatayım... Sen o zaman cenup cephesinde idin galiba değil mi... Anlatayım dinleyin...

Ben şaşırımtım. 8 saatten beri yanbaşımda bağıra bağıra kızıl türküler söyleyen ve etrafı görmüyormuş gibi gözleri kapalı yürüyen bu genç birinci defa olarak kıza ve bana hitap ediyordu. Kız benim şaşkınlığımın farkına vardı ve güldü. Öteki ise koluma sıkı sıkı yapışarak ve soluk mavi gözlerini kısarak heyecanlı bir sesle anlatmaya koyuldu:

-Beyazlar Petrograd’ın sekiz kilometre yakınına gelmişlerdi ve üç dört saat sonra şehre gireceklerdi. Bolşevikler için bir tek kurtuluş çaresi vardı: Benim çalıştığım fabrika amelesini beyazlara karşı göndermek. Halbuki biz bilâistisna hepimiz Menşevik idik ve inkılabın başladığı andan itibaren her türlü vatandaş muharebelerine karşı bitaraf kalmıştık... Yine bitaraf kalacaktık... Fakat...

Genç sözünü kesti, alını sarardı, sonra bana daha çok sokularak:

-Fakat Troçki fabrikaya geldi... Ve biz beş bin Menşevik, koyu Menşevik amele silahları kaptığımız gibi Bolşevik bayrağı altında cepheye koştuk...

Bu iş nasıl mı oldu? Nasıl olacak! Troçki geliyor dediler! Biz hepimiz, istemeyiz, kahrolsun! diye bağıştık. Fakat o hiç aldırmadan bilâpervâ aramıza girdi. Fabrikanın büyük meydanında toplastık. O ağır ağır yürüyerek

yüksek duvarın dibindeki bir makine harabesinin üstüne çıktı ve birdenbire bize yüzünü çevirdi. Biz mütemadiyen, defol buradan! diye avaz avaz haykırıyorduk. Ani bir hareketle yırtık eski şapkasını çıkardı. Siyah saçları geniş alnının iki yanından çatık kaşlarının üstüne düştü. Gözleri yandı. Haykırışlar yavaş yavaş kesildi. Hiçbir hareket yapmadan bize bakıyordu. Sustuk. Kımıldamaksızın durdu. Troçki'nin yanan gözleri büyüdü ve ben artık o iki gözden başka bir şey görmez oldum... Sonra bir anda o iki muazzam ocak gibi yanan gözler körüklenmiş gibi parladı ve binlerce çanın haykırmasını andıran bir uğultu kulaklarımda inledi:

-Yoldaşlar... Düşman 8 kilometre yakında, inkılap tehlikededir. Silah başına!...

Ne oldu bilmiyorum, meydanı dolduran beş bin kişi, beş bin Menşevik amele emre itaatkâr bir ordu gibi soldan döndü ve Troçki'nin parmağıyla gösterdiği kapıdan fırlayarak dışarıda hazırlanmış olan silah dolu kamyonlara hücum ettiler ve cepheye gittiler... Ben o günden beri Bolşevik Fırkasının azasıyım ve beş bin amelenin hepsinde bugün vatandaş muhaberelelerinden kalan bir iki yara vardır!

Yanımdaki genç birdenbire sustu. Kolumu bıraktı... Yine soluma geçti ve eskisi gibi gözlerini kapayarak alnı yukarıda doludizgin kızıl türkü söyleyenlere sesini uydurdu.

Gece oluyordu. Mıntıkalarına avdet eden kabileler dağılıyorlardı. Bizim kabile de yavaş yavaş dağıldı. Sokaklar çok aydınlıktı. Sinemaların ve tiyatroların kapılarına Kızıl Ordu neferleri ve bahriyeliler elbiselerinin göğüslerinde Troçki'nin, Lenin'in resimlerini taşıyan kadın, erkek amelelerle yığılmışlar. Bu gece bütün eğlence mahalleri onlar için bedava. Kızdan ayrılırken sönük alev gözlerini gözlerime dikerek bana bir adres verdi. Bir Komsomol kulübünün adresi. Bu gece orada buluşacağız. Yemek yerken hep Troçki'yi düşünüyordum. Doğrusu çok velûd bir muharrir. Pravda ve Izvestiya gazetelerinde her gün mutlaka bir iki makalesi vardır. Hem de ne garip makaleler. Bazen dünya siyasetinin uzun ve derin bir tahlilini yapar. Bazen Marksizmin en ağır nazariyelerini kucaklar, bazen de "küfretmeyelim" diye nasihat verir. Edebiyat hakkında üç ciltlik yeni bir eser yazdı. Orduya, sevkülceyşe, tayyareciliğe ait mühim kitapları var... Velhasıl temas etmediği mevzu kalmamış gibi... Geçenlerde gençlere ithaf ettiği bir makalede: "İlmin granitten kayasını dişlerinle kemirmelisiniz!" diyordu...

Tutsak Bolşevik: Nâzım Hikmet ve Stalinizm

Sungur Savran

1. Giriş

“partimden koparmağa yeltendiler beni / sökmedi / yıkılan putların altında da ezilmedim”.

Nâzım Hikmet’in ünlü “Otobiyografi” şiirinde yer alır bu mısralar. İnsanı merak ettirmeli. Kim yeltenmiştir Nâzım’ı partisinden, yani Türkiye Komünist Partisi’nden koparmağa ve neden? Ama daha da muamma gibi duran son mısradır. Nâzım hangi putların yıkılmasından söz ediyor ve en anlaşılmaz olanı da, neden ezilmemiştir o yıkılan putların altında? Bu yazı, bu sorulara cevap arayacak.

Yani amacımız Nâzım Hikmet’in ölümünden 50 yıl sonra, onun siyasi hayatını araştırmaya yeniden girişmek ve genç kuşaklara nasıl bir miras bıraktığını anlamaya çalışmak. Nâzım’ı bir şair olarak incelemek elbette çok önemli. Şiirde, sadece Türkçe şiirde değil, 20.yüzyıl dünya şiirinde göz

kamaştırıcı bir yeri olan birinden söz ediyoruz. Edebiyat alanında yarattığı devrimler, bu alanın bir amatörü olarak temkinli biçimde söyleyelim ki, biri hariç hakkıyla hâlâ incelenmiş değil gibi geliyor bize. “Biri hariç” derken, elbette aruzu da, heceyi de terk ederek serbest vezne geçmesini, kafiye de askeri bir düzenlilik zorunluluğundan çıkararak şiirin genel müziğine tâbi kılmasını kast ediyoruz. Nâzım’ın 19 yaşında başlattığı bu devrim,¹ aradan geçen 90 yılı aşkın zaman diliminde her akımdan şiirin yolunu belirlemiş oldu. Ama gerçek devrimci Nâzım bununla da yetinmiyor, sanki şiirde bir sürekli devrim davasının peşine düşüyordu.

Devriminin ikinci aşamasını, onu her alanda en iyi kavrayan yoldaşlarından biri, Abidin Dino anlatır en iyi. Nâzım kendisi 1941 yılında yazmaya başladığı *magnum opus*’u *Memleketimden İnsan Manzaraları* için şöyle diyor mektubunda: “Demek istediğim, bana öyle geliyor ki şair olmaktan vazgeçtim, başka bir şey oldum. Sözcüklerle oynamak istemiyorum. Yazmakta olduğum, 3350 dizeyi aşan bu kitap bir şiir kitabı değil. İçinde şiirsel öge var, hattâ kimi zaman, teknik açıdan, uyaklar var. Ama öte yandan, kitabın içinde düzyazı, tiyatro, hattâ senin bana belirttiğin gibi, senaryo var.”² Aslında, Nâzım bu yola on yıl önce, daha 1930’lu yılların başında başlayan bir süreç içinde “Jokond ile Si-ya-u”, “Benerci Kendini Niçin Öldürdü?”, “Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı” ve “Taranta Babu’ya Mektuplar” gibi uzun şiirleriyle zaten girmiştir, ama *Memleketim* ile bu bambaşka bir düzeye çıramıştır.

Sonra bir üçüncü aşaması gelecektir devrimin. Nâzım Küba devrimi ile karşılaşınca şiirinde yeniden bir devrimci arayışa girer. “Saman Sarısı”, “Havana Röportajı” ve “Tanganika Röportajı” gibi şiirlerinde şiir ile düzyazı arasında yeni bir sentez arayışına girer. Ama bu devrim yarıda kalacaktır.³

Bütün bunlar, sadece Nâzım’ın sanatı üzerinde çalışmanın ne kadar ve-

1 Bu ilk ve en büyük devrimin somut olarak nasıl yaşandığının otantik öyküsü için Nâzım Hikmet’in çocukluk ve gençlik arkadaşı Vâlâ Nureddin’in (Vâ-Nû) anılarına bakılabilir: *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, 7. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 2009, s. 266-269.

2 Abidin Dino, *Nâzım Üstüne*, Genişletilmiş Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2005, s. 58. *Memleketimden İnsan Manzaraları* konusunda çok titiz bir çalışma için bkz. Göksel Aymaz, *Nâzım Hikmet ve Memleket*, yasakmeyve, Basım yılı ve yeri yok.

3 Küba devriminin Nâzım’ın hem şiiri, hem de politik düşüncesi üzerindeki etkisini Hikmet Akgül yerinde bir tarzda vurguluyor. Bkz. *Nâzım Hikmet. Siyasi Biyografi*, İstanbul: Chiviyazıları, 2002, Bölüm 9: “Son Coşku”, s. 319-37. Üçüncü aşama ile ilgili olarak Nâzım’ın metinde anılan şiirleri, dünya şiirinde bizim tanıdığımız şairler arasında bir tek “Beat Kuşağı” şairi Allen Ginsberg’ün bazı şiirleriyle karşılaştırılabilir. Söz konusu şiirleri 1950’li ve 60’lı yıllarda yazan Ginsberg de komünist olmasa da kapitalist toplumun radikal bir eleştircisidir. Buna rağmen, bu iki şairin birbirini tanıması ihtimali çok düşüktür (Nâzım’ın hâkim olduğu yabancı diller Fransızca ve Rusça idi; birçok Amerikalı aydın gibi Ginsberg’ün İngilizce’den başka bir dil bilmediği tahmin edilebilir).

rimli bir saha olduğunu değil, aynı zamanda büyük şairin nasıl hayatın her alanında devrimci bir ruha sahip olduğunu da gösteriyor. Ne var ki, biz şair Nâzım Hikmet üzerinde değil, komünist militan olarak Nâzım Hikmet üzerinde duracağız bu yazıda. Bu ikisinin birbirinden koparılamayacağı tartışılmaz bir gerçektir. Nâzım'ın şiirini “ideolojisinden bağımsız” övenler, onun bütün hayatının anlamını görmezden gelenlerdir. Ama “komünist şair” demek doğru olmakla birlikte, o “komünist”in **içinin nasıl doldurulacağı** bilinmeden, bu tamlamanın hakkını vermek de mümkün değildir.

Unutulmaması gerekiyor ki Nâzım, mesela bir Bertolt Brecht, bir Pablo Neruda, bir Sabahattin Ali anlamında “komünist aydın” değildi. Yani komünistliği yalnızca düşünce dünyasını ve sanatını niteleyen bir sıfat değildi. Nâzım 19 yaşından itibaren önce Bolşevik Partisi'nin, sonra Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) üyesi ve militanıydı. TKP ile fırtınalı ilişkisine rağmen, öldüğünde bile TKP Dış Bürosu üyesiydi! 19 yaşından 61 yaşına kadar komünist militan olan bir şairin komünizmi **bir ölçüde** şairliğinden bağımsız olarak incelenebilir. Üstelik Nâzım, TKP'nin en etkili yüzü olmuştur hep. Parti içindeki muarızları dahi, en azından gençlik ve aydınlar nezdinde, Nâzım'ın 1930'lu yılların başından itibaren kitlesel bir etkisi olduğunu teslim ederler.⁴ Anti-komünist bir yazarın ifadesiyle: “1930 sonrasında, 1946'da başlayan çok partili devreye kadar Türkiye'deki komünist faaliyetlerin daha çok Nâzım Hikmet liderliğinde, edebiyat ve sanat yoluyla gençlerde, üniversitelerde, sivil ve askeri okullarda propaganda şeklinde yapıldığı görülmektedir.”⁵ Elbette TKP'nin işçi sınıfı içinde de, alçakgönüllü olsa da bir varlığı mevcuttu. Ama kitlesellik kriteri açısından denebilir ki, 1960'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi ile başlayan gerçek kitleselleşme dönemi öncesinde Türkiye'de sosyalizmin sesini geniş ölçekli bir şekilde duyuran sadece Nâzım Hikmet olmuştur. Öyleyse, bu komünist militanın siyasi hayatı, Türkiye solunun tarihinde, kendi içinde büyük bir önem taşıyor.

Yukarıda “Otobiyografi” şiirinden alıntıladığımız mısraların anlamı, umuyoruz ki bu yazıda, eldeki belgelerin izin verdiği ölçüde, berraklığa kavuşacak. Ana düşüncelerimizi yazının daha bu giriş bölümünde açıkça formüle etmemiz yararlı olacaktır. Birincisi, Nâzım Hikmet, **anti-Stalinist bir devrimci komünisttir**. Bu, ilk ifadesini 1929-1936 yılları arasında birtakım yoldaşlarıyla birlikte kurduğu “muhalif TKP”nin pratiğinde bulmuştur.

4 Örnek olarak Şefik Hüsnü'nün Komintern'e verdiği raporlara bakılabilir. Şefik Hüsnü, Nâzım'ın *Resimli Ay* faaliyeti çevresinde oluşan akım için “komünist eğilimli güçlü devrimci akım” ve “çok güçlü bir radikal hareket” gibi nitelemeler kullanıyor. Bkz. *Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet*, der. Erden Akbulut, İstanbul: TÜSTAV, 2002, s. 108 ve 110.

5 Fethi Tevetoglu'ndan aktaran Hikmet Akgül, a.g.y., s. 231.

Ama daha keskin biçimde Sovyetler Birliği'ne iltica ettiği 1951 yılından itibaren Sovyet rejimine karşı aldığı tavırda billurlaşmıştır. İkincisi, bu tavır Nâzım'ın yukarıda sözü edilen tepeden tırnağa devrimci kişiliğinin bir ürünüdür elbette; ama aynı zamanda komünizme gelişinin özgül tarihsel biçiminden de derinden etkilenmiştir. Başka biçimde söyleyelim: Nâzım Ekim devriminin en şaşılağan günlerinde Lenin'in ve Trotskiy'in Moskova'sında komünist olduğu içindir ki, Sovyetler Birliği'ni 1930'lu yıllardan itibaren eline geçiren bürokrasinin ve onun Stalinist önderliğinin cenderesine sığmamıştır. Üçüncüsü, buna rağmen, siyasi hayatının belirli aşamalarında Stalinist bürokrasi ile uzlaşmaya yönelmiş, onun gönüllü veya zoraki tutsağı olarak yaşamıştır. Nihayet, dördüncüsü, bir komünist olarak çeşitli aşamalarda gerek Stalinizm, gerekse Kemalizm konusunda çok ciddi, çok ağır hatalar yapmıştır.

Biz şairlerin, edebiyatçıların, sanatçıların, komünist olsalar da, siyasi hatalarının parti önderlerine ve teorisyenlerine göre daha uzak mesafeden, daha soğukkanlı, deyim yerindeyse daha hoşgörülü ele alınmasından yanayız. Ama Nâzım sadece bir şair değildir. Türkiye komünizminin bir önderidir, yani proletaryanın tarihi programının bir temsilcisi. O zaman siyasi ve ideolojik alanlarda olumlu pratiğine ilişkin övgülerimiz yanında siyasi hatalarına da acımasız biçimde eleştirel olmak zorundayız. Nâzım'ın komünizmine saygı başka bir yaklaşım tarzını kaldırmaz.

Yöntem sorunları

Nâzım'ın militan hayatı 1921'den 1963'e 40 yılı aşkın bir süreyi ve iki ülkeyi (Türkiye ve Sovyetler Birliği) kapsıyor. Öyleyse bu militan hayatı incelemek, hem TKP'nin tarihi, hem SSCB'nin siyasi gelişmesi, hem de varlığı 1943'te Stalin tarafından ortadan kaldırılana dek Komintern'in (Komünist ya da Üçüncü Enternasyonal) değişik evreleri konusunda bilgi gerektirir.

Bu, her şeyden önce bilginin kaynaklarının keşfedilmiş ve erişilebilir hale getirilmiş olmasını gerekli kılar. Üzerinde çalıştığımız konu, yani komünizmin, özel olarak TKP'nin, daha özel olarak da Nâzım'ın TKP bağlamında faaliyetlerinin ve muhalif TKP'nin siyasi gelişiminin tarihi hakkındaki bilgiler ve belgeler son derecede kısıtlıdır. Bir tek örnekle yetinelim. Muhalif TKP'nin siyasi görüşleri Nâzım uzmanları tarafından bile bilinmez (veya biliniyorsa da dile getirilmez). Partinin örgütsel oluşumu uzun uzun tartışılır ama "Muvafık TKP" olarak anılan, Komintern'in onayladığı TKP'den **siyasi bakımdan** ne farkları olduğu sorusu sorulmaz bile. Aşağıda, bu konuda var olan kısmi bilginin şimdiye kadar yapılandan farklı biçimde yorumlan-

ması gerektiğini ortaya koyacağız. Arşivlerin, özellikle Sovyet ve Komin-tern arşivlerinin kısmi imhaya tâbi tutulmuş olması olasılığını unutmadan, gelecekte bu konuda arşiv çalışması bakımından çok önemli araştırmalar yapılabileceğini, genç kuşağın Türkiye solunun tarihine büyük katkılarının beklendiğini kaydedelim. Sadece arşivlerden değil, tarihyazımının bütün kaynaklarından yararlanılarak TKP'nin ve Nâzım'ın siyasi hayatının birçok vechesi açıklığa kavuşturulmayı beklemektedir.

İkinci bir sınır, bu satırların yazarının tarihçi olmamasıyla, tarihle hasbel-kader ilgilenmiş bir devrimci militan olmasıyla ilgili. Bu bakımdan elbette bilgi ufukumuzda önemli boşluklar mevcut. Buna karşılık, tarih yazarken ba-zen meslekten tarihçi olmak bir dezavantaj, siyasi militan olmak ise avan-taj haline gelebiliyor. Bunun nedeni, ister profesyonel, ister amatör olsun, birçok tarihçinin siyasi nitelikli belgelere nasıl yaklaşıacağını bilememesi. Çoğu yazar, Nâzım'ın ve TKP'nin siyasi gelişme sürecine ilişkin belgeleri “düz okuma” denebilecek bir yöntemle okuyor. Mesela bir parti bir belge ya-yınlamış ve kendine “devrimci” demiş. Yazar da “demek ki bu parti devrim-ci” diyor! Bu ilkel düzeydeki hatalara başka yöntemsel hatalar eşlik ediyor.

Bir kere, taktik meselelerle teorik/ideolojik meseleler, Marksizmin ince-liklerini hiç bilmeyen yazarlarca birbirine karıştırılabiliyor. Bunun en kaba örneklerinden biri, *Romantik Komünist* başlıklı iddialı Nâzım biyografisin-de mevcut. Nâzım, 1958'den itibaren TKP'nin Bizim Radyo'suna metinler yazıyor ve okuyor.⁶ Burada, parti çizgisi gereği, çok çeşitli toplumsal sınıf ve katmanlara Menderes iktidarına karşı ortak mücadele öneriyor. Yazarlar, bunun örneklerini verdikten sonra şu sonuca ulaşıyorlar:

Bu radyo yayınları Nâzım'ın siyasî gelişimine yeni bir ışık tutar: şa-irin Leninizm'de takılıp kalarak, komünist bir Türkiye yaratmak için imkânsız bir işçi-köylü ittifakının hayaliyle yaşamadığını gösterir. Bizim Radyo Türkiye'de devrim koşullarının olgunlaştığını değil, Türkiye'nin NATO'dan ayrılarak Tito ve Nehru'nun önderlik ettiği bağlantısız devlet-lere katılması gerektiğini savunuyordu.⁷

Ne muhteşem bir savruluk! Yazarlar, her şeyden önce, Nâzım'ın bel-ki de Bizim Radyo'da ifade ettiği görüşleri kendisi tam öyle düşünmediği halde dile getiriyor olabileceğini akıllarına bile getirmiyorlar. Bir komünist

⁶ Bunların gün yüzüne çıkmış olanları toplu halde yayınlanmış durumda: *Bizim Radyoda Nâzım Hikmet*, Der. Anjel Açıkgöz, 2. Baskı, İstanbul: TÜSTAV, 2004.

⁷ Saim Gökse/Edward Timms, *Romantik Komünist*, çev. Barış Gümüşbaş, 3. Baskı, İstanbul: Do-ğan Kitap, 2001.

hakkında kitap yazıyorlar, ama demokratik merkezîyetçiliği anlaşılan hiç duymamışlar! (Nâzım, şairlere atfedilen hülyalı özgürlük imgesinin aksine, parti disiplinine son derecede sadık bir komünist olmuştur hep!) İkincisi, siyasi taktiğin evrelere ayrılabilceğini, bu aşamada Tito ve Nehru ile ittifak öneren bir siyasi hareketin, koşullar değişir değişmez “komünist bir Türkiye yaratmak için”, yazarların “imkânsız” bulduğu bir “işçi-köylü ittifakı”nı savunabileceğini akıllarından dahi geçiremiyorlar. Üçüncüsü, bütün bu taktik mülâhazalar ile Nâzım’ın teorik kavrayışı arasında karmaşık dolayimler ve farklılıklar olabileceğini düşünemiyorlar. Ulaştıkları sonuç, Nâzım’ın Leninizmi terk ettiği. Gerçeğe bütününüyle aykırı! Nâzım’ın hayatının sonuna kadar Leninist kaldığını aşağıda göreceğiz. E, bu kadar hata yaptıktan sonra Nâzım’ı Sovyet gerçekliği karşısında “romantik komünist” olarak niteleme yanlısına düşmek çok zor olmasa gerek. Oysa Nâzım “tutsak Bolşevik”tir. Göreceğiz.

Bu örnek birçok sorunu birden özetliyor. Ek sorunlar olarak şunları ifade edebiliriz. Politika aynı zamanda diplomasiyi de içerir. Bu yüzden değişik aktörler, belirli aşamalarda, hiç inanmadıkları şeyleri yazar söylerler. Mesela kendilerini başka bir akımdan veya düşünceden ayırmak için. Mesela ittifak yapmak istedikleri güce yaklaşılabilmek için. Bürokrasi bu diplomasi “sanatı”nı en iğrenç sonuçlarına kadar taşımış, büyük işçi ve emekçi kitlelere yalan söylemeyi sanat haline getirmiştir. Mesela bir partinin devrim için savaştığını ilan etmesi, sadece başka siyasi güçlerin önünü kesmek istediği anlamına gelebilir. Bunu aşağıda muvafık TKP örneğinde açıkça göreceğiz. TKP’nin 1930 programının tek anlamı budur. Ama en iyi niyetli yorumcular bile, *Devrimci Marksizm*’de yazan bazı yoldaşlarımız dâhil, o programı TKP’nin çizgisinin değişmesi, Kemalizm’den geçici olarak uzaklaşması olarak okuyabilmiştir.⁸

Nihayet, Stalinist bürokrasinin tarihi karakterinin kavranamaması veya siyasi birtakım önyargılardan dolayı inkâr edilmesi, birçok belgenin bütünüyle yanlış yorumlanmasına yol açabilmektedir. Bürokrasi, Sovyet partisinin önder ve militanlarından olduğu gibi, başka ulusların komünistlerinden ve bu arada Türk komünistlerinden de çeşitli yöntemlerle özeleştirici kılığında düzmece itirafnameler ve nedamet bildirileri alabilir. Dolayısıyla, o belge-

8 Bkz. Sait Almış/Mehmet İnanç Turan, “TKP’nin Burjuvaziyle İşbirliği Politikası Üzerine”, *Devrimci Marksizm*, Sayı 17/18, Kış/İlkbahar 2013, s. 32-35. Almış ve Turan arkadaşlarımız “TKP’nin Komintern kökenli Kemalizm aşkı 1927’den itibaren kopuş yaşıyordu” diyorlar (s. 32). Hiçbir noktada bununla Muhallif TKP arasındaki ilişkiye değinmiyorlar. Aynı eksiklik Mehmet İnanç Turan’ın *Mustafa Suphi’nin Partisi* başlıklı kitabında da (İzmir: Etki Yayınları, 2013) olduğu gibi yeniden üretilmiş durumda (bkz. örneğin s. 96-105).

lerde yazılanları hakikatle yakından ya da uzaktan ilgiliymiş gibi göstermek tarihçinin işi açısından vahim sonuçlar doğurur.⁹

Bizim aşağıda tarihsel hakikati keşfetme bakımından izleyeceğimiz yöntem bütün bunları kapsıyor. Politikanın inceliklerini yaşayarak öğrenmenin ve Stalinist bürokrasinin tahrifat kapasitesine vakıf olmanın bu sorunları aşmada şart olduğu kanaatindeyiz. Bunlara ilaveten, TKP tarihini ve Nâzım'ın bu tarih içindeki yerini irdeleyen birçok yazardan farklı olarak diyalektik yöntemi uygulamak da bizi hakikate yaklaştırmak bakımından büyük bir avantaj yaratıyor. Stalinist bürokrasinin, merkezi Sovyetler Birliği'nde bulunan ama dünya çapında gelişen bir sistem olarak, çelişkisiz bir bütün olmadığını, dolayılar ve çelişkilerle örülü bulunduğunu ve birdenbire ortaya çıkmayıp bir oluşum sürecinin ürünü olduğunu ancak diyalektik yöntemle kavramak mümkündür.¹⁰

Dönemleştirme

Nâzım'ın hayatı boyunca iki ayrı ülkede (Türkiye ve Sovyetler Birliği) yaşamasından ve yaşam koşullarından kaynaklanan (özellikle 1938-1950 arasında 13 yıla yaklaşan hapislik dönemi) farklı evreler vardır. Şiiri ve diğer edebi janrlardaki üretimi bakımından da yukarıda çok kısa biçimde değinmiş olduğumuz gibi değişik dönemlere ayrılabilir hayatı. Bir bütünün dönemlere ayrılması her zaman anlamını yapılan dönemleştirmenin amacı ile ilişki içinde kazanır. Biz bu yazıda, **Nâzım'ın siyasi hayatını** dönemleştireceğiz. Bu açıdan bakıldığında dört dönem belirlemek mümkündür.

Birinci dönem, komünist formasyonunu elde ettiği dönemdir (1921-24). Bunu TKP içinde aktif bir genç yönetici kadro konumuna yükseldiği andan itibaren parti yönetiminin çoğunluğunun izlediği çizgiye karşı eleştirel bir tavırla nitelenen muhalefet dönemi izler (1925-36). Bu tarihten sonra Nâzım muhalif tavrını terk eder, çoğunluğun yanına geçer, siyasi pozisyonlarına katılır (1937-1951). Sovyetler Birliği dönemi ise kendi başına bir dönemdir. Bu dönemi belirleyen, Sovyet sistemi içinde huzursuz biçimde varoluşu, ama derinden derine Stalinizme karşı yürüttüğü muhalefettir (1951-1963).

9 Bunun mükemmel örnekleri Muhafız TKP'nin önde gelen temsilcilerinden Tufan'ın (Alyanak Fuat) ve Nâzım'ın yakın arkadaşı bellediği Nail V. Çakırhan'ın sırasıyla 1933'te ve 1935'te Komintern'e verdikleri "özeleştir"i" metinleridir. Bu metinlerdeki yalanların bazıları başka tanıklıkların berrak biçimde ortaya koyduğu hakikatlere o kadar aykırıdır ki, bir tarihçinin bunları ciddiye alması bile şayanı hayrettir. Bkz. *Komintern Belgeleri*, a.g.y., sırasıyla Tufan için s. 201-205 ve Çakırhan için 186-200.

10 Stalinizmin bir sistem olarak karmaşık yapısının indirgemeci bir tarzda ele alınmasına karşı uyarı için bkz. Can Iğın, "Stalinist Hareketler Karşı-Devrimci midir?", *İşçi Mücadelesi*, Eski dizi, sayı 13, Temmuz-Ağustos 2004, s. 41-51.

Nâzım'ın gerek uluslararası komünist hareket, gerekse Türkiye komünist hareketi içindeki pozisyonu bu dönemler arasında önemli farklılıklar gösterdiği için, aşağıda Nâzım'ın bir devrimci militan olarak gelişimi tarihi dönemleştirme çerçevesinde ele alınacaktır.

2. Lenin ve Trotskiy'in yanında çıraklık (1921-1924)

Önce önemli bir nokta ile başlayalım. Nâzım Hikmet, bir aydın ve bir devrimci olarak, Türkiye'deki **Milli Mücadele'nin değil, Ekim devriminin bir ürünüdür**. Elbette, kendi (çok sevdiği) ülkesindeki mücadele ve devrim de onda izler bırakmıştır. Üstelik, o ülkenin bir komünist militanı olarak elbette bu gelişmeleri en somut biçimleri altında özümsemeye ve kendi sanatı ve politikasında içermeye mecburdu. Bu izleri, “Kuvayı Milliye Destanı”nda ve daha sonra “Memleketimden İnsan Manzaraları” nehir şii-riinde bulmak mümkündür. Ama hemen söyleyelim ki, Nâzım'ın (aşağıda döneceğimiz bir önemli istisna ile birlikte) Türkiye'deki burjuva devrimine ve işgale karşı mücadeleye bakışı da Ekim devriminin ve komünizmin bakış açılarındandır. “Kuvayı Milliye”nin girişi olarak yazılan “Onlar” şiiri, Nâzım'ın Milli Mücadele'ye işçi ve emekçi halkın gözünden ve onların eylemleri aracılığıyla bakacağını daha baştan ilan etmektedir. Nâzım, Milli Mücadele'nin sınıfsal karakterini hiçbir an bir kenara bırakmamıştır.¹¹

Nâzım konusundaki uçsuz bucaksız literatürün zaaflarının en çıplak biçimde ortaya çıktığı alanlardan biri bu meselenin hiç sorunlaştırılmamasıdır. O yıllarda yaşanan iki büyük toplumsal altüst oluştan biri kendi memleketinde olduğu halde, Nâzım neden daha uzaktakini seçmiştir? Unutulmasın ki, Nâzım ve yoldaşı Vâ-Nû, 1921'de İstanbul'da zengin konağında yaşanan aile hayatlarından, İstanbul'un ve Anadolu'nun işgaline tepkiyle beslenen milliyetçi duygularla, yani **Kuvayı Milliye'ye katılmak üzere** kopmuşlardır. Ama kısa süre sonra soluğu Ekim devriminin ülkesinde alıyorlar. Neden? Daha sonra Türkiye solunda hâkim olacak Stalinist-Kemalist kırması

¹¹ Burada daha derinlemesine ele alınamayacak, üzerinde ayrıca durulması gereken karmaşık bir ilişkiden söz ettiğimiz ortadadır. Nâzım'ı taparcasına seven yoldaşı ve dostu Vartan İhmalyan, anılarında bu konuda ilginç bir düşüncüyü güzel bir edebi benzetme ile dile getiriyor: “Haklı olarak Nâzım'a ‘Türk halkının büyük evladı’ denildi, deniliyor ve denilecek. Fakat Nâzım'ın yaşamını, hele gençliğini bir an düşünecek olursak, Nâzım yalnızca Türk halkının değil, büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin de evladındır, yani sosyalist devrimin ateşinde tavllanmış Türk çeliğidir.” (İhmalyan, a.g.y., 223-24). Biz, İhmalyan'ın hâlâ çubuğu yeterince Ekim devrimine bükmediği kanısındayız. Akif Kurtuluş ise şöyle bir formülle ifade ediyor benzer bir düşüncüyü: “20.yüzyılın en büyük toplumsal olayının, Ekim Devrimi'nin, bir bakıma yüzyılın en büyük patlamasının içinde yoğunlaşmış bir kimliktir Nâzım Hikmet kimliği.” (“Nâzım Hikmet'in Bütünlüğü”, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, cilt 8: *Sol*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 318).

sol ideolojinin Nâzım hakkında sormaya cesaret edemediği sorulardan biridir bu.

Nâzım ve arkadaşı milliyetçi duygularla çıktıkları Anadolu’da bir tesadüf eseri Alman devriminin etkisi altındaki Spartakistlerle tanıştıkları için ya da Bolu’da komünizme sempati duyan bir ağabey ile yakınlaştıkları için geçmemişlerdir Sovyet ülkesine. Bunlar elbette kısmi bir rol oynamıştır. Ama esas neden, Anadolu’nun korkunç yoksulluğu ve yoksunluğu karşısında Mustafa Kemal hareketinin sınıfsal kibri ve kayıtsızlığıdır. Nâzım, ayağı çıplak olmayan tek bir köylü kadın görmediği¹² Anadolu gerçeği karşısında, sınıf konumu dolayısıyla kendisine başkalarına verilenin on katı yol harçlığı verildiğini öğrenince hiddete kapılır. Ankara hükümeti içki yasağı ilan ettiği için Kastamonu’da İstiklal Mahkemesi’nin bir genç adamı 15 yıl hapse çarptırdığına gözleriyle tanık olduktan sonra geçtiği Ankara’da Mustafa Kemal’in kendisinin (ve başkalarının) her gece içki sofraları kurdurduğunu öğrendiğinde öfkelenir. Kısacası, komünizme geçişi, bütünüyle, sınıf toplumunun pisliğini görmekten ve yaşamaktan gelen bir şeydir. Otobiyografik romanında, komünist oluşunu bütün duygusallığı içinde anlattığı pasajda bunu gayet özlü biçimde ifade eder:

Ne kitaplardan, ne ağız propagandasıyla, ne de sosyal durumum yüzünden geldim geldiğim yere... Beni geldiğim yere Anadolu getirdi. Kıyısından şöyle bir üstünkörü seyrettiğim Anadolu. Yüreğim getirdi beni geldiğim yere... İşte böyle...¹³

Bunun yanına, bilinci yükseldikçe, TKP’nin Anadolu mücadelesine destek için memlekete dönen on beş önderinin, yani Mustafa Suphi’lerin Trabzon açıklarında katledilmesine duyduğu öfke eklenir. Romanda Mustafa Kemal’le kısa tanışmasını anlatırken “on beşlerin kemikleri de Sürmene açıklarında, Karadeniz’in dibinde” diye ekler.¹⁴ Nâzım bu yıllarda 15’ler için üst üste şiirler yazar: “28 Kânunusâni” (1923), “Kalbim” (1925), “15’lerin Kitâbesi” (1925).

Nâzım’ı bir Atatürk hayranı haline getirmek isteyen yaygın bir çevre vardır. Bunu en ileri biçimde ifade eden, bilebildiğimiz kadarıyla, *Memleketimden İnsan Manzaraları* üzerine titiz bir çalışmanın yazarı olan Göksel Aymaz olmuştur:

12 Nâzım Hikmet, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, 14. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 57.

13 Aynı yerde, s. 32.

14 Aynı yerde, a.g.y., s. 54.

Nasıl ki Balzac'ın gençliğinin bütün arzuları “tek bir isim”, “tek bir düşünce”, ve “tek bir hayal” Napoléon'da toplanmışsa, Nâzım Hikmet'in de gençliğinin bütün arzuları Mustafa Kemal'de toplanır.¹⁵

Aymaz bundan sonra Nâzım'ın *Yaşamak* romanında Mustafa Kemal'le tanıştığı esnada onun için hissettiklerine ilişkin söylediklerini aktarır. Keşke devam etseydi. Nâzım, tam da romanın o bölümünde “o zamanların ne kadar az sürdüğünü” de kaydeder! Ve çok güzel bir edebi oyunla, asıl kahramanlarının kim olduğunu anlatır okura. Mustafa Kemal'in bir portresini yapması istenir kendisinden. Ama para teklif edildiği için yapmaz. Buna karşılık, dört sayfa sonra, Lenin'in portresini fotoğrafından büyütmüş olduğunu, 18 sayfa sonra da Mustafa Suphi için aynı şeyi yaptığını belirtir. Hem de Suphi için şunu ekleyerek: “Yeryüzünde en çok saydığım, daha önemlisi, sevdiğim adamlardan biri.”¹⁶ Aynı romanda Lenin'in ölümünün Moskova sokaklarında bıraktığı etkiyi ve cenaze törenini anlattığı pasajlar, sadece edebi birer şaheser değildir, aynı zamanda Lenin için ne hissettiğini de ortaya koyar.¹⁷

İddiamız şudur ki, Nâzım Hikmet cumhuriyetin ilk onyıllarını yaşayan komünistler arasında Mustafa Kemal Atatürk'e en uzak olanıdır. Daha da önemlisi, şayet “gençliğinin bütün arzuları”nı temsil eden biri varsa o da Lenin'dir. Mustafa Kemal'i çok sevdiğine dair gösterilen kanıtların hepsi, ancak siyasi amaçları bağlamı içinde kavranabilir ve yerli yerine oturtulabilir. O zaman da bunların hakiki bir sevgiyle ilgisi olmadığı anlaşılır. Lenin üzerine yazdığı muhteşem şiirler ise hiçbir çıkar gözetilmeden yazılmıştır. (Bunların bir kısmına aşağıda değineceğiz.)

Nasıl bir Marksizm?

Nâzım, Ekim devrimi döneminde dünyanın dört bir yanından bir dizi başka genç gibi, Marksizmi sadece kafasıyla değil, devrimci Rusya'nın atmosferini soluyarak, yeni kurulmakta olan sosyo-ekonomik ilişkileri kendisi de yaşayarak, deyim yerindeyse Lenin ve Trotskiy'in öğrencisi olarak öğrendi. 1921-1924 arasında Moskova'da, çok sayıda yabancı ülkeden öğrencinin Marksizm temelinde eğitim gördüğü Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) eğitim gördü. Ama aynı zamanda bu konunun beraberinde getirdiği pratik parti görevlerini yaptı. 1924'te Lenin'in cenazesinin başında nöbet tuttu. Nâzım'ın komünizmi bütün bu deneyimin ürü-

15 Aymaz, a.g.y., s. 116.

16 *Yaşamak*, a.g.y., sırasıyla s. 54, 58, 72.

17 Aynı yerde, s. 86-90.

nüdüdür ve bu deneyim onun üzerinde hayatı boyunca silinmeyecek bir etki bırakmıştır. Zaman zaman, özellikle taktik meselelerde, Leninizmden çok uzaklara savrulsa da, Marksizminin bu Bolşevik **çekirdeğini** hayatının sonuna kadar muhafaza edecektir. Bu yazının ana tezlerinden biri budur.

1920’li yılların başı Moskova’sı, o günden bu yana hiçbir zaman hiçbir ülkede görülmediği kadar devrimci ruh dolu bir ortamdı. Komünizmi kurma şevki, işçi demokrasisinin pratik hayattaki önemi, kültürel hayatın daha sonra hiçbir devrim sonrası toplumda eşine rastlanamayacak canlılığı ve yaratıcılığı ve başta Lenin ve Trotskiy olmak üzere Bolşeviklerin sadece politikada değil hayatın her alanında Marksizmi yaratıcı biçimde uygulama konusundaki gayretleri, bütün bunların Marksizme o dönemde gelen bir genç öğrenci üzerinde kolay kolay unutulamayacak izler bırakması çok olağandır. Hele Nâzım gibi bir dâhi üzerinde.

Bu Marksizmin daha sonra Stalinizmle hiç uyuşamayacak bir yanı enternasyonalizmidir. Stalinist solun hem Sovyetler Birliği’nde, hem de bunun bir uzantısı olarak başka ülke komünist hareketlerinde yarattığı “milli komünizm” anlayışı Nâzım’a çok yabancıdır. O, hayatının sonuna kadar **iflah olmaz bir enternasyonalist** olarak kalmıştır. Burada, KUTV’un onun oluşumunda bir kuluçka rolü oynamış olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. KUTV doğası gereği bir enternasyonalizm okuludur. Vâ-Nû’nun anılarında KUTV’daki bir toplantıda tam 84 ulustan insanın bulunduğunu saptamış oldukları, toplantının sonunda herkesin kendi dilinde olmak üzere ortak olarak Enternasyonal marşını söyledikleri yazılıdır.¹⁸

Bu enternasyonalizm o denli köklü ve yerleşiktir ki, Marksizmin ve Leninizmin temel taşlarından oldukları halde, Stalinistler için kısa sürede “Trotskist” kavramlar diye nitelenerek aforoz edilmiş olan “dünya komünizmi” ve “dünya devrimi” kavramları, Nâzım’ın düşüncesinde sonuna kadar yaşamıştır. 1961’de, yani ölümünden sadece iki yıl önce kaleme aldığı otobiyografik romanı *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*’de KUTV’daki tartışmalarda bunları nasıl bütün faaliyetlerinin amacı olarak benimsediklerini ortaya koyar.¹⁹ İleride, kavramı siyasi bir bağlamda kullanış tarzının, Nâzım’ın bütün 20. yüzyıl deneyimine nasıl Leninist gözlerle baktığını kanıtladığını göreceğiz.

Bu bölüme son vermeden önce Nâzım’ın Marksist formasyon döneminde Trotskiy ile ilişkisine dair bir şeyler de söylemek daha sonraki tartışma açısından yararlı olacaktır. Nâzım’ın Trotskiy üzerine 1924’te yayınlamış oldu-

18 Aktaran: Emin Karaca, “*Sevdalınız Komünisttir*”. *Nâzım Hikmet’in Siyasal Yaşamı*, İstanbul: Gendaş Kültür, 2001, s. 52.

19 *Yaşamak*, a.g.y., s. 85-86.

ğu ve *Devrimci Marksizm*'in bu sayısında yer verdiğimiz yazıda bu tarihsel şahsiyeti nasıl yücelttiğini okuyucu kendi gözleriyle görecektir. Vâ-Nû'nun anılarında ise, birincisi, Trotskiy'in o dönemde nasıl Lenin'le birlikte devrimin iki önderinden biri olarak görüldüğü ve, ikincisi, iki arkadaşın en azından bir aşamaya kadar Trotskiy'e hayran olduğu açıkça ifade edilir.²⁰ Vâ-Nû Nâzım'ın parti disiplini dolayısıyla Moskova'daki son günlerinde Stalin'e meylettğini yazıyor, ama Nâzım bu sayıda yayınlamakta olduğumuz yazısını Moskova'dan İstanbul'a döndükten **sonra** yazmıştır. Bir de 1924'te Moskova'dan ayrılmadan önce yazdığı çok önemli bir şiir var. "SSSR'den 1924 senesinde ayrılırken" alt başlığıyla ve "Veda" başlığıyla yayınlanmış bir şiir. Burada Nâzım açıkça dört ismi yüceltiyor: "Sevdik, / seviyoruz seni, / nasıl severse kurşun yaralı duvarların / Marks'ın resmini..." "Rusya! / Senden ayrılırken kafamızda, / Engels'in materyalizmi gibi ölmez / hatıralar / var!" "Rusya, / Lenin'in memleketi, / gördük ki sende nasıl kemale ermiş / şaha kalkan kütlelerin kudreti!" Ve: "Senin 1 Mayıslarını gördük! / Uğultularla duyduk / kocaman bir çan gibi haykıran Troçki'yi!"²¹ Tekrarlayalım: Marx, Engels, Lenin, Trotskiy. Nâzım'ın Rusya'dan dönerken yazdığı şiirde kahramanları bunlardır.

Nâzım'ın sunduğu bu tablo, zaten 1920'li yılların ilk yarısının hakiki durumunun bire bir yansımasıdır. İşte Nâzım o atmosferi soluyarak Marksist olmuştur. Kendisinin o dönüşümünü çok sevmiş, hep anlatmıştır. Ünlü "19 Yaşım" şiiri bunun en çarpıcı örneğidir. O dönemi birlikte yaşadığı bazı arkadaşları (örneğin Şevket Süreyya Aydemir) dönerek Kemalizme kapıldıktan, bazıları da (örneğin Vâ-Nû) hareketten kopup köşelerine çekildikten sonra 1930'da yazdığı bu şiirde komünizmle tanıştığı o 1921 yılını "anası" gibi görür: "Benim ilk çocuğum, ilk hocam, ilk yoldaşım / 19 yaşım / Sana anam gibi hürmet ediyorum / edeceğim. / Senin ilk arşınladığın yoldan gidiyorum / gideğim. / Benim ilk çocuğum, ilk hocam, ilk yoldaşım / 19 yaşım."

Bunu 30 yaşındayken yazmıştır. Sonra 1961'de, 59 yaşında iken, 19 yaşını şöyle tasvir eder bir mektubunda:

1921 sonlarıydı binlerce kez şaşırdım. Yüz kez daha güçlü bir hayranlık ve sevgi duydum. Çünkü yüz katı daha güçlü bir dünyaya karşı verilen kavgaya tanık oldum. Ve sonsuz bir ümidi sonsuz bir yaşama ve yaratma

²⁰ Vâ-Nû, a.g.e., s. 303-309.

²¹ Karaca, "*Sevdiğiniz Komünisttir*", a.g.y., s. 62-64 ve Vâ-Nû, a.g.y., s. 304. Şiirin daha sonraki basımlarında Trotskiy'in adı anlaşılır nedenlerle çıkarılmış, yerine "Kızıl Meydan" kelimesi konmuştur.

sevincini gördüm. Tümünden farklı bir insanlık buldum. Ve bir başka biçimde yazmaya başladım.²²

İşte budur Nâzım'ı ölümün eşiğindeyken hâlâ adanmış bir komünist yapan.

3. Türkiye komünizminde sol muhalefet (1929-1936)²³

Standart Nâzım anlatısı onun siyasi hayatını ayrıntılı biçimde ele alsan bile, “Otobiyografi” şiirinde yer alan “partimden koparmağa yeltendiler beni” mısraına anlam kazandıracak bir bilgi içermez. Solun örgütlü geleneğinin kendine özgü sorunlarını önemseyen yazarlar ise elbette Nâzım'ın bir aşamada TKP'nin yönetimine karşı muhalefete geçtiğini kaydederler. Ama daha öteye giden, bu meseleyi ciddiye alarak uğraşan yazarlarda bile meselelerin politik yanı her zaman gölgede kalır.

Bilinen ve çok söylenen şudur. Nâzım bir dizi yoldaşıyla birlikte 1929 yazında İstanbul Pendik yakınındaki Pavli Adası'nda bir toplantı düzenlemiştir. Bu noktadan itibaren ortaya “Muhalefet/Muvafakat” olarak ya da “Muhafif TKP” ile “Muvafık TKP” olarak anılan iki ayrı kutup çıkar. Buradaki sözcüklerden bugün daha az kullanılan “muvafilek”, sözlük anlamıyla “uyan”, “tarafdar olan” demektir. “Neye tarafdar olan?” sorusunu sormak bile olayın arka planını kavramakta ipucu olur: Komintern'in 1930'lu yılların başındaki yönetimine ve onun izlediği çizgiye. Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) ve ona bağlı olarak çalışan Doğu Bürosu, içinde Nâzım Hikmet'in de yer aldığı Muhalefet'i en baştan aforoz etmiş, buna karşılık başında Şefik Hüsnü'nün bulunduğu Muvafakat'ın arkasında durmuştur. Bundan da ibaret değil. Komintern ve ona bağlı kanat, Nâzım'ın da içinde bulunduğu muhalif partiyi ağza alınmayacak kadar ağır suçlamalar altında bırakmıştır. Bu bakımdan, Komintern'in “Açık Mektup” olarak kaleme alınan belgesi (Temmuz 1930) ibretlik bir belgedir. Muhafifler şu sıfatlarla nitelenmektedir: “bozguncular, trotskistler (...) bazı hafiyeler (...) kemalizmin adamları (...) burjuvazinin ve derebeyliğin menfaatlerine hizmet...” Daha ileride muhalif TKP'ye “polis provokasyon fırkası” denmekte, “doğrudan doğruya polise bağlı” olduğu ileri sürülmektedir. Bu “mürtetler (renegatlar)[dönekler-ss]” ve “hafiyeler fırkası” içinde “Nâzım Hikmet gibi

22 Aktaran Akgül, a.g.y., s. 320.

23 TKP içinde bir de 1925 tarihli bir başka “Sol Muhalefet” daha vardır. Bu hareket, Nâzım'ı da “paşa çocukları” arasında mahkûm etmektedir. Ne var ki, bu hareketin zaman içinde nasıl geliştiği konusunda bilgiye sahip değiliz. Bu konuda bkz. *Komintern Belgeleri*, s. 50 vd.

dönekler” vardır.²⁴

Bu bölünmeyi ciddiye alan yazarlar dahi, ayrılığın örgütsel yanlarını, yani iki örgütün birbiriyle ilişkisini, Pavli’nin bir kongre mi, bir merkez komitesi toplantısı mı olduğunu, ortada iki ayrı parti mi yoksa iki ayrı merkez komitesi mi olduğunu, iki odaktan hangisinin daha güçlü olduğunu, iki odanın Komintern ile örgütsel düzeyde ilişkilerinin ne olduğunu, bütün bunları tartıştılar. Yukarıya aldığımız bütün iltifatları sıralarlar. Ama bir soruyu sormazlar: Bu ayrılığın siyasi temeli nedir? Biz bu yazıda, var olan belgelerin izin verdiği ölçüde Muhalif TKP’nin gerek Muvafık TKP’de, gerekse Komintern’de billurlaşan Stalinist sınıf işbirliği çizgisine bir başkaldırma olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Her şeyden önce, Nâzım’ın TKP içindeki muhalefet konumunun, daha bir yönetici olarak partide ilk adımlarını atmaya başladığı TKP’nin 1925’teki 3. Kongresi’ne kadar geri gittiğini hatırlatmak gerekir.²⁵ Şeyh Sait isyanının patlak vermesinden günler sonra İstanbul’da toplanan o kongrede bile Nâzım partinin hâkim kanadının (Şefik Hüsnü ile Vedat Nedim) Kemalizme fazla yakın durduğu kanısındadır. Bu noktayı gündeme getirir ve tartışır. Kemalizm bütün parti için Türkiye burjuvazisinin temsilcisi olduğuna göre, bunun anlamı, Nâzım’ın TKP’nin artık burjuvaziye herhangi bir destek vermemesi gerektiğini savunuyor olmasıdır.

Doğmakta olan bu ayrışma, aslında Şefik Hüsnü’nün parti tarihini yeniden yazma çabasıyla bağlantılı olarak daha da geri gider. Şefik Hüsnü, TKP’nin 10 Eylül 1920’de yapılan kongre sonucunda kurulduğunu kabul etmemekte, bu kongrenin tarihi varlığını görmezlikten gelmekte, bir bakıma tarihi kendi İstanbul Aydınlik grubu ile başlatmaktadır. Oysa KUTV çıkışlı kadrolar için bu söz konusu bile olamaz. Nâzım’ın kendisinin Mustafa Suphi ve arkadaşlarına duyduğu saygıdan ve onların katledilmesi karşısındaki infialinden yukarıda söz etmiştik.²⁶ Bu çelişki, aynı zamanda, siyasi görüşlerin

²⁴ *Komintern Belgeleri*, a.g.y., KEYK’in “Türkiye Komünist Fırkası Azalarına Kominternin Açık Mektubu”, s. 164 vd..

²⁵ Bkz. *Komintern Belgeleri*, a.g.y., s. 30 ve 37.

²⁶ Burada bütünüyle tahmine dayalı bir açıklama denemesi yapacağız. Şefik Hüsnü’nün TKP’nin tarihini yeniden yazma çabası, başka amaçları ne olursa olsun, bir düzeyde Kemalizme destek yönelişinin altyapısını oluşturma gayretine bağlanabilir. Eğer Mustafa Suphi TKP önderi değilse, 15’lerin katlinin üzerinde çok ısrarla durulması gereken bir olay olmaktan çıkarılması daha kolay olacaktır. Bu da Kemalizmle yakınlaşmayı kolaylaştıracaktır. Tekrarlıyoruz: Bu sadece sezgi düzeyinde bir açıklama denemesidir. Belgelerle sınanması gerekir. Şimdi bu sınamayı yapmak kolaylaşmıştır. Erden Akbulut ve Mete Tunçay’ın yeni yayınlanmış bir çalışması bu dönemi daha iyi anlamamızı olanaklı kılacak malzeme sunuyor. Bkz. İstanbul Komünist Grubu’ndan (Aydınlik Çevresi) Türkiye Komünist Partisi’ne 1919-1926, Sosyal Tarih Yayınları, 3 cilt, İstanbul: 2012-2013. Biz henüz bu kaynağı ayrıntısıyla inceleyecek vakti bulabilmiş değiliz.

de aynı fay hattı üzerinden derinleşmesiyle birlikte, ileride Muvafık TKP/ Muhafız TKP ayrımını bir Aydınlik/KUTV çatışmasına dönüştürecektir.

Ama asıl büyük ayrılık 1926 Viyana Konferansı'nda ortaya çıkacaktır. Kürt isyanının karşısında çıkarılan Takrir-i Sükûn Yasası TKP'ye taarruz için de kullanılmıştır. Nâzım için artık TKP'nin burjuvazinin karşısına geçmesi elzemdir. Ona göre iktidara geçen burjuvazi demokratik karakterini yitirir.²⁷ Üstelik bu, Türkiye'nin demokratik devriminin bayrağını proletaryanın devralması ile sınırlanamaz, proletarya sosyalist devrim mücadelesi vermelidir.²⁸ Oysa gerek KEYK, gerekse TKP'nin Şefik Hüsnü tarafından kontrol edilen Dış Bürosu, TKP'nin, Kemalizmi anti-emperyalist karakteri dolayısıyla desteklemeye devam etmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu, Dış Büro tarafından hazırlandıktan sonra Viyana Konferansı'na onaylanan, ama resmileşmesi için gerekli olan Komintern onayını 1930'a kadar alamamış olan TKP İkinci Programı için de geçerlidir. Nâzım ve yoldaşları bu programı ve onun temsil ettiği politik çizgiyi eleştirilerinin merkezine yerleştirmişlerdir.

Şefik Hüsnü'nün politik çizgisi, Komintern'in Lenin'in ölümünden itibaren adım adım geliştirmekte olduğu yeni Menşevik çizgi ile gayet uyumludur. Stalin ile Buharin'in işbirliği temelinde daha 1925'ten itibaren tutulan hat, özellikle Çin'de yerel burjuvazinin desteklenmesi sonucunda 1925-1927 İkinci Çin Devrimi'nde binlerce komünistin katledilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu çizgi, daha sonra 1928'de toplanacak olan Komintern VI. Kongresi'nde, Lenin'in kurduğu Enternasyonal'in programının, dünya devrimi perspektifinin reddedilmesi, tek ülkede sosyalizm anlayışının yeni programatik norm haline gelmesi temelinde baştan aşağı revize edilmesi ile pekişecektir. Stalinist Sovyet bürokrasisinin dünya devrimi programını terk etmesi, beraberinde Çin, Hindistan, Türkiye gibi ülkelerde devrimin önüne geçmek amacıyla o ülkelerin burjuvazisinin desteklenmesine dayanan bir aşamalı devrim programı geliştirmesiyle sonuçlanacaktır. (Avrupa ülkelerinde bunun karşılığı, yükselen devrim karşısında burjuvazinin “demokratik” güçleri ile işbirliğini öngören Halk Cephesi yaklaşımı olacaktır 1930'lu yılların ortasında.) Kısacası, Stalinist bürokrasinin Sovyetler Birliği'nde kendi iktidarını tehli-

27 Y. Doğan Çetinkaya/M. Görkem Doğan, “TKP'nin Sosyalizmi (1920-1990)”, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, cilt 8: *Sol*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 299. Belirtelim ki, biz Kemalist devrimin hiçbir aşamasında kelimenin dar Marksist anlamında bir “demokratik devrim” karakteri taşımadığı kanaatindeyiz. Bkz. Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, 3. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 54-123.

28 Dr. Hikmet'in ve Nail V. Çakırhan'ın Nâzım konusunda bu yolda tanıklıkları için bkz. Karaca, “*Sevdalınız Komünisttir*”, a.g.y., sırasıyla s. 130-31 ve 129. Ayrıca, Dr. Şefik Hüsnü de yıllar sonra verdiği bir raporda muhalefetin “proletarya devrimi” savunduğunu belirtmiştir. *Komintern Belgeleri*, s. 289.

keye atmaktan kaçınma kaygısı, bizim gibi ülkelerde güya anti-emperyalist karakter taşıyan burjuva önderliklere desteğe tercüme olmaktadır.²⁹

Türkiye’de 1925-26’dan itibaren Şefik Hüsnü’nün savunduğu çizgi buna uygun düşerken, Nâzım’ın sosyalist devrim programı, yani proletaryanın köylülük tarafından desteklenerek iktidarı alması programı bu yeni hatta uymamaktadır. Türkiye solunun tarihini yazanlar, bizim görebildiğimiz kadarıyla, Muhafız TKP’nin Muvafık TKP ile en başta devrimin programı ve stratejisi konusunda böylesine köklü bir ayrılık içinde olduğunu keşfedememiştir. Sadece bu da değil. Keşfetmek istememektedir. Önce ilk noktaya bakalım, sonra ikincisini ele alırız.

Keşfedememenin nedeni, iyi niyetin ürünü olduğu ölçüde, Şefik Hüsnü çizgisinin ve 1929’daki bölünmeden sonra Muvafık TKP’nin, içinde olduğu sınıf işbirliği politikasını, yani Kemalizme desteği ustalıklı gizlemesidir. Neredeyse literatürün tamamı, sadece resmi metinlere bakarak, TKP’nin bu yıllarda Kemalizme karşı eleştirel bir tavır içinde olduğu sonucuna ulaşmakta, işin garibi bunu açıklamaya da hiç zahmet etmemektedir. Oysa bu resmi belgelerde TKP’nin devrimci iman tazeleme denemelerinin hiçbir değeri yoktur. Çünkü bunlar, önce Nâzım ve arkadaşlarının parti içinde yürüttüğü muhalefet dolayısıyla, sonra da Muhafız TKP’nin basıncı altında Şefik Hüsnü grubunun kendi sağ çizgisini gizleme taktikleridir.

Bunun ilk örneği, 1928 Komintern Kongresi’nde Ali Cevdet’in, partide iki sapma olduğunu ileri sürdüğü konuşmasıdır. Kaynaklar, Şefik Hüsnü’nün bu sadık adamının konuşmasını ciddiye alır.³⁰ Ali Cevdet’in sözünü ettiği iki sapmanın biri, 1927’de partiyi Kemalist devlete ihbar ederek kopan Vedat Nedim ile ondan bağımsız olarak partiden ayrılan Şevket Süreyya’nın temsil ettiği Kemalizme teslimiyeti öngören, tasfiyeci çizgidir. Öteki ise Nâzım’ın ve arkadaşlarının Kemalist kitle örgütlerinde yer almayı da reddeden “anarşist” çizgisi. Ali Cevdet “iki sapma” teorisiyle Şefik Hüsnü hizbinin Kemalizme desteğini bir sis perdesi arkasına gizliyor. Tarihçilerimiz de TKP Kemalizme karşı eleştirel tutum içinde sonucunu çıkarıyorlar. Yıl 1928. Tasfiyeci çizgi polisle işbirliği yaptıktan sonra çekmiş gitmiş. Parti dışında olan bu insanlardan hâlâ bir sapma diye söz etmek, aslında sol muhalefeti

29 Komintern’in VI. Kongresine sunulan program taslağının klasik eleştirisi için bkz. Lev Troçki, *Lenin’den Sonra Üçüncü Enternasyonal. Komintern Program Taslağının Eleştirisi*, İstanbul: Tarih Bilinci Yayınevi, 2000. “Tek ülkede sosyalizm” programı, dünya devrimi hedefinin terk edilmesi ve komünist partilerin burjuvazinin güçlerini desteklemesi arasındaki ilişkilerin izahı için bkz. Sungur Savran, “Marksizmin Öteki Ölçek Tartışması: ‘Tek Ülkede Sosyalizm’ mi, Dünya Devrimi mi?” *Praksis*. Sayı 15, Yaz 2006, s. 207-46.

30 Örnek olarak bkz. “TKP’nin Sosyalizmi...”, a.g.m., s. 309-310.

eleştirirken Şefik Hüsnü grubunun Kemalizmin arkasında olduğunu gizlemek için yapılmış bir operasyondur. İşte yine bir yöntem sorunu! Ali Cevdet Komintern Kongresi delegelerini yanıltmaya çalışıyor. Onlar hiç olmazsa Türkiye'ye yabancı. Bizim tarihçilerimiz de onlarla birlikte kanıyor.

Ama esas büyük sorun, 1930'da Komintern tarafından onaylanıp ilan edilen İkinci Program ile ilgilidir. Literatürdeki tartışmada bu programın Kemalizm karşıtlığının altı çizilir. Gerçekten de bu program çok sol bir programdır. Ama bunun bütünüyle **Muhafız TKP'ye karşı alınmış bir savunma tedbiri** olduğu, Muvafık partinin kendi içindeki ve KEYK ile yazışmalarında ortaya çıkmaktadır.

1929 Aralık ayında Şefik Hüsnü'nün Türkiye'de muhalefete karşı vurucu gücü olarak görevlendirilmiş olan Fahri (Baytar Ali Cevdet) **bütünüyle hizip savaşına ilişkin bir mektubunda** şöyle yazıyor:

Simon [Dr. Şefik Hüsnü] ile mutabık kalındığı üzere siyasal platformumuzun güncel koşulların gereklerine uygun olarak geliştirilmiş olduğunu umuyoruz. Bu belgenin gecikmeksizin elimize geçmesinin ne denli önemli olduğunu vurgulamaya gerek bile görmüyorum.³¹

Görüldüğü gibi program muhalefete karşı bir koz olarak çok önemlidir. Ama şimdilik sadece bu kadarını biliyoruz. Ardından, 1930'da program Komintern tarafından onaylanıyor ve *İnkılap Yolu* dergisinde yayınlanıyor. Bu dergi Türkiye'ye gelince, Fahri'nin sevinci görülmeye değer:

Zorlu kavgalarımızda bizde tereddütlere yol açan, aylarca süren uzun bir sessizlikten sonra, aynı anda partimizin programını, Türkiye üzerine tezleri ve bunların eklerini ve Ferdi'nin [Şefik Hüsnü] açıklayıcı mektubunu almak bizi sevince boğdu.(...) Son zamanlara kadar, elimizde böylesi bir meşale olmadan, parti aktifinin tüm iyi niyeti, tüm adanmışlığı, tüm savaşkanlığı, arzu edilen tam etkiyi doğurmayı başaramıyordu.³²

Ama bu büyük sevincin hakiki nedenini yıllar sonra Şefik Hüsnü bir raporunda itiraf edecektir:

...dış bürosuyla mutabık bir halde Merkez Komitesi, Kemalist partinin emperyalizmle daha ilk uzlaşma adımlarını attığı dönemde kaleme alınmış ve ona karşı oportünist anlamda yorumlanabilecek, kimi hayırhah değer-

³¹ *Komintern Belgeleri*, a.g.y., s. 116.

³² Aynı yerde, s. 137.

lendirmeler içeren Partinin eski eylem programı üzerinde **ilkesiz muhalefetin spekülasyon yaptığını göz önünde bulundurarak, yeni bir eylem programı hazırlanmasına karar verdi**. Milli devrime ve Türkiye'nin iktisadi ve siyasi durumuna ilişkin tezlerle birlikte bir eylem programı taslağı, 1930 başlarında Komünist Enternasyonal'in onayına sunuldu ve derinlemesine bir inceleme ve gerekli iyileştirmeden sonra, Komünist Enternasyonal tarafından onaylandı. TKP'nin yaşamında bir dönemece işaret eden **bu iki belgenin yayımlanması, muhalefete ve her türlü sapmaya ve Partinin içten çökertilmesi girişimine karşı mücadelenin zafere ulaşmasına büyük katkı sağladı**.³³

Burada her şey berrak olarak ortadadır. Bir parti programını nesnel gerçeklik öyle gerektirdiği için, devrimin ihtiyaçlarını doğru saptayabilmek için, işçi sınıfını doğru yönde yönlendirebilmek için değil, var olan program konusunda “ilkesiz muhalefetin spekülasyon yaptığını göz önünde bulundurarak” değiştiriyor. Muvafık TKP, devrimci karakterini yitirmeye başlamış bütün eski devrimci örgütlerin bir hastalıklı özelliğini ortaya koyuyor burada: Derdi emperyalizm ve burjuvaziyi devirmek değildir, başka (bu durumda hakiki) komünistlerle uğraşmak onun için çok daha hayatidir!

İşte literatür, bu Makyavelik program değişikliğini TKP'nin sola kayması ya da Kemalizme karşı mesafeli olması anlamına çekecektir. Oysa amaç muhalefetin eski programın eleştirisi temelinde ikna ettiği işçileri ve öteki taban unsurlarını yalan söyleyerek geri kazanmaktır! Bunun bütünüyle sahte temellerde bir manevra olduğu, Komintern'in 1937'deki “desantralizasyon” kararıyla da ortaya çıkacaktır. Buna birazdan geri döneceğiz.

Muhalif TKP'nin Komintern'e 1930 yılında verdiği bir rapor, iki parti arasında siyasi program farklılığını vurguluyor. Raporun “Sonuç” bölümünün 4. Maddesinin c bendi bu bakımdan önemlidir:

Komintern tarafımızdan programımıza konulan proleter ve köylü diktatörlüğü ilkesini belirsiz bir süre içinde gerçekleştirecek bir illüzyon olarak görmüyoruz. Bu, bizim için somut bir ilkedir. Tüm yayıncılık ve örgütlenme çalışmalarını bu somut ilkenin mümkün olan kısa bir sürede gerçekleştireceği düşüncesiyle yürütüyoruz. Ancak, entelektüel Doktor Şefik, Cevdet ve Halim grubu için bu ilke bir illüzyondur.³⁴

Eleştiri doğru olsun, yanlış olsun. Muhalif TKP birçok tarihçinin iddialı

33 Aynı yerde, a.g.y., s. 292-93. Vurgu bizim.

34 Aynı yerde, a.g.y., s. 158.

biçimde söylediği gibi, “aramızda politik fark yok” mu diyor, yoksa fark var mı diyor? **Demek ki, Muhalif TKP’ye göre iki parti arasında program farkı mevcuttur.**

1929 öncesinde Nâzım’ın bir başka talebi doğrudan doğruya parti içi demokrasi ile ilgilidir. Nâzım yeni Merkez Komitesi’nin bir an önce toplanacak bir kongrede seçim temelinde oluşturulmasında ısrarcıdır. 1926 Viyana Konferansı’nın aldığı bir kararı da kendine dayanak olarak kullanmaktadır. Oysa 1926’da alınan kongre kararı üç yıl boyunca bir türlü uygulanamamıştır. 1929 Pavli Adası kongresini doğuran bir neden de budur.

Parti içinde 1925’ten itibaren süregiden bir başka tartışma Türkiye’de işçi sınıfının varlığı ve eylemliliği üzerinedir. Kemalizmle işbirliğini savunanlar başından itibaren işçi sınıfının hem nesnel varlığını, hem de eylem kapasitesini küçümsemişlerdir. Nâzım ise Viyana Konferansı’ndan başlayarak³⁵ çeşitli ülkelerin işçi sınıfı hareketini örnek vermiş, nicel gelişme ile mücadele kapasitesinin otomatik bir korelasyon içinde olmadığını vurgulamaya özen göstermiş, Türkiye işçi sınıfına her zaman iyimser tarzda yaklaşmıştır.³⁶ Aynı şey Muhalif TKP belgelerinde de görülür.³⁷

Önce Nâzım’ın kişisel olarak, daha sonra da Muhalif TKP’nin kolektif olarak altını çizdiği bir nokta da, Leninist örgütlenme tarzına uygunluk, özel olarak da parti basınının önemi ve hücrelerin üretim temelli olmasıdır. Ancak bu konuda ortada bir polemik olup olmadığı ve öteki tarafın tavrının ne ölçüde farklılaştığı konusunda elde yeterli veri henüz mevcut değildir.

Böylece, elde bulunan çok sınırlı malzeme temelinde, meseleye sadece örgütsel rekabet temelinde yaklaşan birçok kaynaktan farklı olarak, iki parti arasında ciddi siyasi, teorik ve örgütlenme anlayışı farklılıkları olduğunu ortaya koymuş oluyoruz. Bunlardan elbette en önemlisi program konusundaki farklılıktır. Muhalif TKP’nin siyasi doğrultusunun Komintern’in gelişme yönüne aykırı olduğunu yukarıda ortaya koymuştuk. Bu, kendi başına Komintern’in neden en baştan itibaren Muvafık TKP’nin yanında yer alıp Muhalif TKP’ye düşmanca bir saldırı başlattığını açıklayabilir. Yine de ortada hakkında kolay kolay bir sonuca ulaşılamayacak bir mesele vardır. Muhalif TKP Komintern’in çizgisine karşıdır, ama kendisi ısrarla Komintern’in onayını almak, hatta onun Türkiye’deki örgütü haline gelmek istemektedir. Bunu nasıl açıklayabiliriz?

35 “TKP’nin Sosyalizmi”, a.g.m., s. 300.

36 Nâzım Hikmet, “Türkiye’de Amele Sınıfı ve Amele Meselesi”, *Yazılar 2 (1924-1934)*, 6. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 13-17.

37 Yukarıda sözünü ettiğimiz Komintern’e sunulan Muhalif TKP raporunun “Sonuç” bölümündeki 4. maddenin b bendi bu soruna hasredilmiştir. *Komintern Belgeleri*, s. 158.

Burada, birkaç ihtimal vardır. İlk ihtimal, Muhalif TKP'yi oluşturan kadroların Sovyetler Birliği'nin ve Komintern'in gelişmesinin gerçek anlamını kavrayamamış olmasıdır. Bu kadrolar tarihsel olarak yepyeni bir olayla karşı karşıyadır: İlk sosyalist devrimin bürokratik yozlaşmaya uğraması. Bu orijinal olayı hemen kavramaları kolay değildi. Onların gözünde, Komintern'in yozlaşıyor olduğu hiç de açık olmayabilir. Belki de sadece Lenin sonrası dönemde hatalar yapılıyordu, Komintern eski düzgün çizgisine bir gün dönecekti mutlaka. Yani bataklığın derinliğini hesaplayamamış olabilirler.

İkinci ihtimal, Muhalif TKP'nin içinde Komintern'in Sovyet bürokrasisiyle birlikte yozlaşıyor olduğunu kavrayan ve kavrayamayan insanların birlikte var olmasıdır. Bu durumda güç dengesi veya taktik mülahazalar kavrayanları dahi bu adımı atmaya sevk etmiş olabilir.

Üçüncü ihtimal, Muhalif TKP'nin önderliğinin Komintern'in ne kadar korkunç bir yola girdiğini fark etmiş olması, ama tabanı eğitmek ve adım adım ileri çekmek için taktik nedenlerle Komintern'le bir süre boyunca iyi ilişkiler sürdürmek istemesidir.

Her halükârda, Muhalif TKP'nin Komintern'e başvurup onun disiplinine uygun davranması, otomatikman Muhalif TKP'nin Komintern çizgisine içten biçimde bağlı olduğu anlamına gelmez. Taktik olasılıklardan soyutlanmış bir politika tarihçiliği, Alis Harikalar Diyarında tarihçiliğidir!

Muvafık TKP ile Muhalif TKP arasındaki ilişkilerin zaman içindeki gelişimi, Muhaliflerin kan kaybetmesi, Muvafıkların toparlanması meselelerine girmek, bu yazının sınırlarını aşar. Ayrıca sürekli belirttiğimiz gibi bu dönemin belgeleri fevkalade eksiktir. Dolayısıyla, iki partinin arasındaki ilişkinin genel hatlarını keşfedebilmiş olsak da ayrıntıdaki gelişmeleri aynı derecede isabetli biçimde anlayabilmemiz zordur. Biz şimdi daha çetrefilli bir soruya cevap verilip verilemeyeceğine bakalım: Nâzım Trotskist miydi?

Trotskiy heyûlası

Yukarıda Komintern'in Muhalif TKP için başka sıfatların yanı sıra Trotskist nitelemesini de kullanmış olduğunu görmüştük. Bu niteleme Muvafık TKP tarafından da defaatle yapılmıştır.³⁸ Hikmet Kıvılcımlı da bir kitabında o dönemi anlatırken Nâzım'la bir konuşmalarını hikâye ediyor. Doktor,

38 Örneğin Şefik Hüsnü, Komintern yayın organlarından *Rundschau*'da 1933 yılında yazdığı bir yazıda "Nâzım Hikmet'in Troçkist muhalefet grubu"ndan söz ediyor. Aktaran: Emin Karaca, *Nâzım Hikmet Şiirinde Gizli Tarih*, 5. Baskı, İstanbul: Destek Yayınevi, 2011, s. 113. Aynı yazı Atilla Coşkun tarafından da aktarılıyor: *Nâzım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları*, 2. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 108.

Nâzım'a ısrarla "senin için Trotçkist diyorlar" diyor, belgelerden söz ediliyor diye ekliyor, ama Nâzım bunu ısrarla inkâr ediyor.³⁹ Bütün bunlar hiçbir biçimde Nâzım'ın Trotskizm ile yakından uzaktan ilişkisi olmasını gerektirmez. Çünkü dönem Komintern'in Stalinist bürokratlarının ezmek istedikleri her harekete kolayca "Troçkist" yaftası taktıkları bir dönemdir. Kaldı ki, Stalinizmin her türünün (Maoizm de dâhil) sol pozisyonları savunan hareketlere "Troçkist" damgası vurması Stalinizmin uluslararası bir hâkim sistem olarak çökmesine kadar (yani kabaca 1991'e kadar) devam etmiş bir uygulamadır.

Ne var ki, Nâzım'ın Trotskist olduğu konusunda ortada ikna edici bir delil olmaması, hiç olmazsa bir aşamada Trotskist olmadığı anlamına da gelmez. Bu konuda bazı yazarların ileri sürdüğü bazı deliller tarihi okumayı bilmemenin, yani bu yazının başından beri sözünü ettiğimiz tarihyazımı yöntem sorununun en ileri örneklerindendir. Örneğin, Hikmet Akgül, Nâzım'ın İspanya İç Savaşı konusunda Trotskizmi neredeyse Franco'cu cephenin yanına koymasını Nâzım'ın Trotskist olamayacağının kesin kanıtlarından biri olarak öne sürüyor.⁴⁰ Aynı yazar, Nâzım'ın bir bakıma "tek ülkede sosyalizm" in yeryüzündeki ilk zaferini ilan eden 1936 Sovyet Anayasası'nı göklere çıkaran bir yazı yazmasını da Trotskist olamayacağının bir delili olarak sunuyor.⁴¹ Biz Akgül'e destek olacak bir delil daha göstereyim. Nâzım yine aynı dönemde Alman faşizmi üzerine yazdığı bir yazıda Georgi Dimitrof'un ünlü faşizm tanımına ("en...en...en...") başvurmuş, tekrar ve tekrar Stalin'den alıntılar yapmıştır.⁴² Bu delili de karşı tarafa sunduktan sonra vurgulu biçimde söyleyelim ki, **bütün bunlar Nâzım'ın Trotskist olamayacağını değil, tam tersine o güne kadar Trotskizme yakın olduğunu, ya da en azından öyle algılandığını gösterir.** Akgül kendi kendine sormuyor: Bütün bunlar aynı dönemdedir, yani 1936-37 dönemecinde; Nâzım neden tam da bu noktada, **birdenbire hiç yapmadığı şeyler yapıyor?** Neden hiç tarzı olmadığı halde birtakım "otoriteler"den alıntı yapıyor? Neden Trotskizme bu kadar sık cepheden saldırmaya, Stalin'e ise üst üste övgüler yağdırmaya başlıyor? Birazdan göreceğimiz gibi, Nâzım Komintern saflarına dönmeye çalışmakta, bu yüzden Stalin ve şürekâsına taktik kancalar atmaktadır.

39 "O zamanki parti anlayışını açıkladım: -Sen Troçkistmişsin. -Yalan! (...) -Belki sana yalan geliyor ama, Böcür (Hasan) [Hasan Ali, namı diğer Halim-ss] yazılı belgelerin ele geçtiğini ve Komintern'e gönderildiğini öne sürüyor. Komintern tasdik etmiş.-Katiyyen yalan." Aktaran: Karaca, "Sevdalımız Komünisttir", a.g.y., s. 125.

40 Akgül, a.g.y., s. 144.

41 Aynı yerde, s. 171-72.

42 Nâzım Hikmet, "Alman Faşizmi ve Irkçılığı", *Yazılar 4 (1936)*, 6. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 307-77.

Biz Nâzım'ın Trotskist olamayacağına dair gösterilen bütün bu “delil”lerin yönetsel hatalarla malû olduğu kanısındayız. Bunların her birini ele alarak bir dergi yazısını ağırlaştıracak değiliz. Yalnız, Nâzım'ın Trotskist olamayacağına dair verilen delilleri kendi amaçlarımıza uymadığı için atlamış olma suçlamasıyla karşılaşmamak için, bildiğimiz kadarıyla başkalarının henüz sunmamış olduğu delillere de değinmek istiyoruz. Bunlar arasında iki tanesi önemlidir. Biri, Nail V. Çakırhan'ın Nâzım'dan koptuktan sonra KEYK'e verdiği “rapor” kılıklı “özeleştiri”de yer alan bir noktadır. Ona göre, Muhafif TKP bir aşamada bir “Kahrolsun Troçkizm” broşürü basmıştır.⁴³ Bunun için belki Çakırhan'ın belleği onu yanıltıyor denebilir. Ama yukarıda anmış olduğumuz çok önemli bir yazılı belgede, Muhafif TKP'nin 1930'da Komintern'e ilettiği raporda şu cümleler yer alır:

Çağrımız, bir muhalefetin çağrısı değildir. Ne ideolojide, ne de pratikte Komintern'in amaç ve ilkelerine hiçbir itirazımız ve muhalefetimiz yoktur. (...) Biz, sözcüğün tam anlamıyla, Türk Komünist Partisi'nin ana örgütlü güçleri ve gövdesiyiz. (...) Ankara, Adana, İstanbul, Bursa, Trakya, Lazistan gibi Türk bölge örgütlerine mensup yoldaşlar olan bizler, ideolojik ve taktiksel açıdan Komintern'in en bilinçli savaşçıları ve sadık askerleriyiz. **Troçkizme ve küçük burjuva hareketlerine fazlasıyla düşmanız.**⁴⁴

Bunlar, 1936'da Nâzım'ın Komintern'e dönebilmek için sadece manevra amacıyla kullandığı az çok belli olan bazı yazılardan vb. çok daha sahici birer delil oluşturabilir.

Şimdi de Nâzım'ın neden Trotskiy'den en azından etkilenmiş olabileceğine ilişkin bazı noktalara değinmek istiyoruz. İlk nokta, Nâzım'ın Sovyetler'deki çıraklık döneminde Lenin ile birlikte Trotskiy'e de büyük bir sevgi, hatta hayranlık duymasıdır. Bu tek başına hiçbir şey demek değildir, ama bir etkisi olabileceği de açıktır. İkincisi, Muhafif TKP'nin unsurlarının zaman zaman Trotskiy'in önderliğindeki Uluslararası Sol Muhalefet ile ilişkilendirilmesidir. Şefik Hüsnü, erken bir aşamada, daha parti bölünmeden önce, sonradan Nâzım'ın Muhalefet'te yoldaşları olacak olan Laz İsmail ile Hüsamettin Doğru'nun (her ikisi de Nâzım'ın KUTV'dan arkadaşıdır) “uluslararası muhalefetin cephaneliğinden ödünç alınmış” kavramlarla, mesela “bürokratik dejenerasyon” (dejenerasyon = yozlaşma) kavramıyla düşündüğünü iddia eder.⁴⁵ Üçüncüsü, Pavli Kongresi Haziran 1929'da düzen-

43 *Komintern Belgeleri*, a.g.y., s. 191.

44 *Komintern Belgeleri*, a.g.y., s. 145 vd. Vurgu bizim.

45 Aynı yerde, s. 100.

lenmiştir. Trotskiy ise İstanbul'a Şubat 1929'da sürgüne gönderilmiştir. Dr. Hikmet yukarıda alıntılanan anılarında şunu da söylüyor: "...o sırada Türkiye aydınları arasında Heybeliada misafiri Troçki'den epey kalıntılar dolduğu ortadaydı."⁴⁶ Doktora özgü dilin bir azizliği olsa gerek, bu cümlelerin tam olarak ne dediğini anlamak biraz zor. Ama Trotskiy'in İstanbul'da iken bazı aydınları etkilediği, hatta onlarla görüştüğü iması olduğu açık. Doktor Hikmet'in bu tanıklığını ciddiye almamak için bir neden yok. Ama ekleyelim ki, tarihi belgeler henüz böyle bir olguya ilişkin temelleri de sağlamıyor. Bunun araştırılması, Türkiye komünizminin tarihi açısından oldukça önemli. Trotskiy'in mesela Ekim devriminden sonra hiç gitmediği ABD'de bile 1930'lu yıllarda aydınlar üzerinde ne kadar büyük etki yaptığı hatırlanırsa (koskoca bir grup aydın tarihe "New York entelektüelleri" olarak geçmiştir, yani Trotskiy sempatanları olarak!), dört yıl kaldığı İstanbul'da, koşullar elverdiyse nasıl bir iz bırakacağını tahmin etmek mümkündür. Hele ne yaman bir hatip ve ajitatör/propagandist olduğu hatırlanırsa. Elimizde Dr. Hikmet'in gizemli cümlesinden başka hiç veri yok. Trotskiy'le görüşmeyi isteyen komünistlerin bile, Kemalist diktatörlük koşullarında bunun çok riskli olacağını düşünüp bu olasılığı zorlamaktan vazgeçmiş olması da mümkündür. Ama bir küçük bilgi var! Vâ-Nû, tam tamına Nâzım'ın can arkadaşı, komünist militanlığı terk ettikten sonra gazeteciliği seçmiştir. İşte o Vâ-Nû, Trotskiy ile gazeteci sıfatıyla görüşmüştür. Bunu kendisi anılarında anlatır.⁴⁷ İnsanın aklına bu görüşmenin daha sonra başka amaçlarla başka görüşmelerin kapısını açmış olabileceği ihtimali kaçınılmaz olarak geliyor!

Bunların hepsi şimdilik olasılıklar. Bu konuda derinlemesine araştırmaların gerekli olduğu gerçeğinden başka sağlam hiçbir sonuca ulaştıramaz bizi. Ancak ortada bir gerçek var. O da şu: Muhafif TKP ve Nâzım **Stalinizme kesinlikle bir tehdit olarak görünmüştür**. Bunun o kadar çok kanıtı vardır ki, bu yazı sınırları içinde sadece ancak bazılarını değinebileceğiz.

Bir kere, Nâzım ve Muhafif TKP Komintern'de kalabilmek için ellerinden geleni yaptıkları halde Komintern onlara ilk günden düpedüz saldırmış, sonunda da birçoğunu ihraç etmiştir. Nâzım Hikmet ihraç edilenlerin arasındadır. Yani şu ya da bu nedenle Nâzım Komintern'de kalmak istemiştir, ama Komintern Nâzım'ı içinde tutamamıştır.

Yukarıda aktarılan Dr. Hikmet-Nâzım Hikmet diyalogunun sonlarına doğru, Doktor Nâzım'a kendini kanıtlamak için Sovyetler Birliği'ne gitmeyi

46 Aktaran: Karaca, "*Sevdalınız Komünisttir*", a.g.y., s. 125. Doktor'un belleği kendisini yanıltıyor: Trotskiy Heybeliada değil Büyükkada misafiriydi.

47 Vâ-Nû, a.g.y., s. 307.

tavsiye ediyor. Bundan sonrasını Doktor'dan dinleyelim:

- Beni öldürürler Hikmet orada! Hiç beklemiyordum bu itirafı.
- Hadi canım sen de... ettim. Başka öldürecek adam mı bulamadılar.
- Vallahi öldürürler. Sağ komazlar.⁴⁸

Bu konuşma her şeyden önce bu diyalogu aktarırken Nâzım'la sürekli alay eden Doktor'un olan bitenden hiçbir şey anlamadığını, Stalinist sistemi hiç ama hiç kavrayamadığını, Nâzım'ın ise gayet gerçekçi olduğunu kanıtlıyor. Dr. Hikmet gibi birinin Sovyetler Birliği'nde Stalinist bürokrasinin has komünistlere neler yapabileceğini kavrayamaması komünist tarihin en büyük trajedilerinden biridir. Tarih, birazdan göreceğimiz gibi, bunu Doktor'a çok ağır bir dersle öğretecektir. Türkiyeli komünistler de Stalinist bürokrasinin uluslararası komünist avından paylarını almışlardır. Muhalif TKP'de iken 1935'te Muvafık TKP'ye geçen, Nâzım'a ihanet etmiş olan Nail V. Çakırhan çok ileri bir tarihte, 2000'li yıllarda, Can Dündar'a şöyle diyor:

Kolay mı Stalin zamanında Sovyet Komünist Partisi'nin verdiği kararların dışına çıkmak... Sibiry'a da gider, kurşuna da gider. Nitekim kurşuna dizilmeyen olmadı değil ki; doktor Cevdet kurşuna dizildi. Sibiry'a giden pek çok insan var o sırada. TKP'den, belki 200 kişi.⁴⁹

Çakırhan ne dediğini iyi biliyor olmalı. Çünkü Nâzım'dan koptuktan sonra Sovyetler Birliği'ne gitmiş, bir de yüz kızartıcı bir itirafçı tarzı "rapor" vermiş.⁵⁰ Herhalde kurşuna dizilmekten veya Sibiry'dan kurtulmak için olsa gerek!

Nâzım'ın parti yoldaşı, çok dokunaklı bir şiirinin de konusu olan Hacıoğlu Salih'in (bu konuya aşağıda Nâzım'ın Sovyet dönemini ele alırken döneceğiz) eşi, kendisi de TKP üyesi olan Sabiha Sümbül de bir aşamada Moskova örgütüne verdiği bir yazılı belgede Stalin, Beria ve Laz İsmail iş-

48 Aktaran: Karaca, "Sevdalınız Komünisttir", a.g.y., s. 129.

49 Can Dündar, *Nâzım*, 8. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s. 24. Bu Dr. Cevdet'in Şefik Hüsnü'nün sağ kolu Ali Cevdet (Fahri) olup olmadığı konusunda elimizde bilgi yok. Bunu keşfetmek önemli, çünkü Stalinist sistemin nasıl kendi adamlarını da günü gelince muhaliflerle aynı muameleyle tâbi tuttuğunu gösteren bir başka örnek olur.

50 Bkz. dipnot 9.

birliğiyle⁵¹ Türkiyeli komünistlere neler yapıldığını anlatıyor.⁵²

Dahası var. Ortada bu tür baskıların belgesi var. Sadece genel olarak değil, Türkiye komünistleri ile ilgili olarak. Muhalif TKP'nin KEYK'e rapor vermek için Sovyetler Birliği'ne gönderilen temsilcisi Tufan için bakın Halim (Hasan Ali Ediz) ne diyor:

Tufan'a gelince, açıktır ki uzun süre dinlenmeye çok ihtiyacı var. Eminiz ki bu ihtiyacı siz de hemen görmüş ve onu bu amaçla **kırsal kesimdeki bir kuruma** göndertmek için gerekeni yapmışsınızdır. Aylar boyunca orada sağlığına kavuşması olanağını ona sağlamak her açıdan mükemmel olacaktır.⁵³

“Kırsal kesim”, yani Sibirya! Küçük Stalin'ler!

Ama kurmaca olduğu halde en önemlisi, Vedat Türkali'nin bir romanında yer alıyor. *Tek Kişilik Ölüm* romanının Pavli Adası toplantısında bulunmuş olan karakteri İlyas Tartan bir aşamada şöyle diyor:

Bir ozanın düş gücü gizli çalışmalara parıltı da kazandırır, sayısız belalar da getirir. -Sayısız belalar da geldi sonra!- Komintern'in karşı çıkışıyla Nâzım'ın en yakın çevresinde bile çözülme olmuştu. Nâzım'ın Moskova'ya gönderilen temsilcisi (Tufan mıydı?) önce öldürülmüş, sonra da Taşkent'e sürülmüş diye duyuldu. Nâzım'ı dinlemek için Moskova'ya çağırdılar, gitmedi. Nâzım da, kimi yoldaşları da, bütün dünya partilerine 'Polis Sosyalist' olarak duyuruldu Kominternce! İyi ki de gitmedi diyordu İlyas Tartan; **gitse öldürürlerdi!**⁵⁴

Okur, Vedat Türkali'yi romancı olarak tanımakla, hatta sosyalist olduğunu bilmekle birlikte, TKP'de uzun yıllar faal olmuş bir militan olduğunu bilmeyebilir. Üstelik Türkali romanlarında TKP'nin gizli tarihini yazan bi-

51 Laz İsmail (İ. Bilen, Marat, Erdem) erken bir aşamada muhalefette Nâzım'ın yanı başındadır, ama Komintern'in tavrı karşısında birçokları gibi o da döner. 1937'den itibaren de hayatının sonuna kadar TKP'nin en koyu Stalinisti olarak kalacaktır. 1973'ten 1983'te ölene kadar TKP Genel Sekreteri olan İ. Bilen hakkında bkz. Burak Gürel/Fulya Özkan, “İsmail Bilen (Laz İsmail)”, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, cilt 8: Sol, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 294-309.

52 Aktaran: İhmalyan, a.g.y., s. 268.

53 *Komintern Belgeleri*, a.g.y., s. 136. Vurgu bizim.

54 Aktaran: Emin Karaca, *Tepeden Tırnağa Nâzım Hikmet*, İstanbul: Destek Yayınevi, 2010, s. 147-148. Vurgu bizim.

risidir.⁵⁵ *Tek Kişilik Ölüm*'deki bu satırların Türkali'nin kendi kanaati olarak okunması roman okuma adabına uymaz, ama parti içinde bir fikir akımını temsil ettiği muhakkaktır. Türkali'nin siyasi hayatının önemli bir süresi boyunca "Doktorcu" olduğu, bugün de Doktor'a hâlâ büyük saygı ile yaklaştığı göz önüne alındığında, Doktor'un, yukarıda yapmış olduğumuz aynı konudaki alıntıda Nâzım'a, onu küçük düşürmek amacıyla, "Başka öldürecek adam mı bulamadılar" diye sorması, bu yetmezmiş gibi bir de "...ettim" diye aktarması, aslında kendi kendisini küçük düşürmek oluyor!

Nâzım, Stalinist bürokrasinin o kadar canını yakmıştır ki, ortamı tanıyan birçok tanık açısından bakıldığında, muhaliflerin başına gelenlerin ötesinde Nâzım'ın kendisinin de öldürülmesi söz konusu edilebilmektedir.

Özetlersek, Nâzım'ın, sadece bir aşamada geçici olarak bile olsa, Trotskist olmuş olması **düşük bir olasılıktır**. Ama Trotskist olup olmaması, bu tablo çerçevesinde ikincildir. **Nâzım, Stalinist bürokrasinin yükselişinden ve iktidara geçişinden sonra Türkiye'nin ilk devrimci Marksistidir!**⁵⁶

4. Birinci tutsaklık dönemi (1936-1951)

1930'lu yılların ortalarından itibaren Nâzım Stalinizmle, Stalinist bürokrasinin dış politikasının basit bir aracı haline gelmiş olan Komintern ile ve Muvafık TKP ile uzlaşma yoluna girmiştir. Bunun nedenini ya da nedenlerini, henüz elimizde yeteri kadar veri olmadığı için bilemiyoruz. Burada sadece bazı doğrulanmayı bekleyen hipotezler ileri sürebiliriz. Bir kere, Komintern'in ezici gücü karşısında pes etmiş olması en büyük olasılıktır. Komintern Muhafız TKP'ye sonuna kadar ve çok ağır iddialarla karşı çıktığı için Nâzım'ın en yakınındaki birçok militan zamanla ondan kopmuştur. Tablo gerçekten çarpıcıdır. Daha sonra 1960'lı yıllarda genel sekreter olarak görev yapacak olan Zeki Başımar Komintern'in ihraçları başlar başlamaz erkenden ayrılır hareketten.⁵⁷ Nâzım'a daha KUTV'dan beri çok yakın olan Hüsamettin Özdoğu ve Laz İsmail Muvafık TKP'ye geri döner. Nâzım'ın büyük emek verdiği Nail V. Çakırhan Komintern'e Nâzım'ı aşağılayan bir "rapor" sunar. Muhafız TKP'nin Komintern nezdinde sözcü olarak saptadığı Tufan (Alyanak Fuat) dahi özeleştiri vererek karşı tarafa geçer.⁵⁸ Bütün bun-

55 Örneğin kendisinin başyapıtı olarak gördüğü iki ciltlik *Güven* romanı bütünüyle ikinci Dünya Savaşı yıllarında TKP'nin öyküsü etrafında kurgulanmıştır.

56 Devrimci Marksist kavrayışın ulusal soruna ilişkin (Leninist) politikalarının bu önermeye dâhil olmadığını aşağıda göreceğiz.

57 "TKP'nin Sosyalizmi", a.g.m., s. 304.

58 Vedat Türkali de yukarıda aktarılan pasajda meseleyi böyle anlatıyor: "Komintern'in karşı çıkışıyla Nâzım'ın en yakın çevresinde bile çözülme olmuştu."

lar 1933'e rastlar. Muvafık TKP'nin yönetici kadroları Cumhuriyet'in 10. yılı affından salıverilmişlerdir. Buna karşılık Nâzım ve birkaç başka Muhalif TKP yöneticisi henüz 1933'te mahkûm oldukları için ancak bir sene sonra hapisten çıkabilecektir. Bu, dengeyi bir ölçüde değiştirmiştir.

Muhalif TKP yüksek düzeyde işçi ağırlıklı bir örgüttür,⁵⁹ ama bu işçi militanlara ne olduğuna dair elimizde bir veri henüz yok. Daha ziyade önde gelen kadrolar hakkında bilgimiz var. Yine de şunu varsaymak yanlış olmaz: Bir örgütün yönetici kadroları birer birer uzaklaşmaya başladığında fabrika hücreleri de bundan ciddi şekilde etkilenecektir. Kısacası, Nâzım Komintern'e rağmen devrimci bir mücadele yürütmenin olanaksız olduğunu düşünerek, bütünüyle âtıl kalmaktansa hiç olmazsa uzlaşarak Muvafık TKP içinde çaba göstermenin doğru olduğuna karar vermiş olabilir.

Nazizmin yükselişi ve Nazi Almanyası'nın Türkiye'de etkisinin gittikçe daha fazla hissedilmeye başlaması da Nâzım'a acil sorunlarla dolu bu dönemde iç kavgalardan uzak durarak esas görev üzerinde yoğunlaşmak gerektiğini düşündürmüş olabilir.

Başka bilmediğimiz nedenler de söz konusu olabilir. Ama bir noktayı açık yüreklilikle saptamak gerekir. Nâzım 1936'dan itibaren Stalin'e övgülerle dolu bir dizi metin yazarak, Muvafık Parti'ye haberler yollayarak vb. Komintern çizgisine geri döndüğünde buna çok da şaşırılmamak gerekir. 1930'lu yıllar, sadece Nâzım gibi Ekim devriminin öğrencisi olan kadroların değil, bizzat kişisel olarak bu devrimin ateşinde çelikleşmiş nice Rus Bolşevik kadronun da, Stalinizmin gülünç teori ve programına karşı yıllarca Sol Muhalefet ve daha sonra Uluslararası Sol Muhalefet saflarında mücadele ettikten sonra o çizgiye teslim olduğu yıllardır. Daha açık söyleyelim: eski Bolşevik kuşağının önde gelen bütün temsilcileri ya Stalin'in kamplarında veya ajanlarınca katledilmiş, ya da onun çizgisine teslim olmuştur. Trostkiy o kuşak Bolşevikler arasında Lenin'in devrimci enternasyonalist mirasını bürokrasinin tasallutuna karşı **tek başına** savunmak zorunda kalmıştır. Bu durumda, Nâzım'ın da Stalinizmle uzlaşmış olmasının anlaşılması zor olmasa gerek.

İşin acı yanı şudur. Nâzım, Muvafık TKP'ye tam da bu partinin Komintern'in komutası altında tarihinin en gerici politikalarından birini uygulamaya geçtiği anda yüzünü dönmektedir. Bu politika, “desantralizasyon” (yani merkezden uzaklaşma) veya “separat” (yani ayrı durma) olarak anılır ve 1937 başında uygulamaya konulmuştur. Anlamı, TKP'nin kendini büyük ölçüde tasfiye etmesi, TKP kadro ve militanlarının CHP'ye yakın yapılar

59 Bkz. *Komintern Belgeleri*, s. 144 vd.

içinde çalışmaya geçmesidir. Gerekçesi ise, doğrudan doğruya Komintern'in 1935 tarihli VII. Kongresi'nde benimsediği Halk Cephesi politikasının Türkiye'ye uygulanmasıdır. Uluslararası komünist hareket yükselen faşizme ve Nazizme karşı burjuvazinin “demokratik” ya da “anti-faşist” kanatlarıyla işbirliği yapmalıdır. Bunun Türkiye'ye yansması CHP içinde çalışmadır.

Tarihin ironilerinin sınırı yok. Separat kararı, her şeyden önce, Komintern'in ve Muvafık TKP'nin iğrenç ikiyüzlülüğünü bütün çirkinliğiyle teşhir etmiştir. Sadece yedi yıl önce, 1930'da, Muhafız TKP'nin etkisini azaltmak için tamamen mürai bir tarzda benimsenen Kemalizme muhalefet politikası Muhafız TKP'nin altı oyulduktan sonra kinik bir tarzda terk edilmektedir!

Öte yandan, bütün bu dönem boyunca Nâzım için edilmedik hakaret bırakmayan, onu “polis”, “hafiye”, “Menşevik”, ama bu bağlamda en önemlisi “Kemalizmin adamı” ilan eden kadroların separat politikası kabul edilir edilmez ne yaptıklarına bakmak insanın içine acı veriyor. Şefik Hüsnü devlete siyasetle uğraşmayacağına dair güvence vererek sürgünden Türkiye'ye döner. Tarihin ironisi dedik. Bu kadar boyun eğmiş bir sosyalisti bile devlet 1938'de daha da burnunu sürtmek için askere alacaktır!⁶⁰ Şefik Hüsnü'nün tevellüdü 1887'dir! Zeki Başımar ve ötekiler ise legal politika yapmak üzere geri gelirler. Ne yapacaklardır? Kemalizmle el ele çalışacaklardır. Oysa Nâzım “Kemalizmin adamı” idi! Şefik Hüsnü'nün Nâzım ile mücadele etmesi için özel olarak görevlendirdiği iki şahsiyetten biri olan Halim ise daha da öteye gider. Yıllarca Nâzım'a karşı Komintern'in buldogluğunu yapan Halim (Hasan Ali Ediz) ile arkadaşı Eczacı Vasıf birkaç yıl sonra komünist politikadan çekilirken ileride başları belaya girmesin diye polise ve MAH'a (MİT'in atası) dilekçe verecek kadar alçalırlar!⁶¹

Ciddi bir komünist olan ve hayatının sonuna kadar (Stalinizmin çarpıklığından muzdarip de olsa) mücadeleye devam eden Doktor Hikmet'in yargılarında ne kadar çok yarıldığının bir başka örneğidir bu. Doktor, Nâzım'ın Marksizmi “eğreti bir gömlek gibi giymiş küçük burjuva bir aydın” oldu-

60 Akgül, a.g.y., s. 233.

61 Bu öykü kaynaklarda çok karışıktır. Erden Akbulut'a göre, Nâzım ve Muhafız TKP ile mücadele sırasında Muvafık TKP içinde ipleri elinde tutan üçlüden Şefik Hüsnü yurtdışında kalmış olduğu için, ülke içinde işi yürüten Halim (Hasan Ali Ediz) ve Fahri (Baytar Ali Cevdet) olmuştur. (*Komintern Belgeleri*, a.g.y., s. 140). Hikmet Akgül'e göre, söz konusu ikili Hasan Ali Ediz ile Eczacı Vasıf'tır. (a.g.y., s. 140). Emin Karaca ise, Dr. Hikmet'e de referansla “triumvira”yı Şefik Hüsnü, Hasan Ali ve Eczacı Vasıf olarak aktarıyor (*Gizli Tarih*, a.g.y., s. 122-23) Şayet Eczacı Vasıf ile Baytar Ali Cevdet aynı insan ise, bütün anlatımlar birbiriyle tutarlıdır. Ama öyle değilse, mesele- nin daha derinlemesine araştırılması gerekir. Her halükârda, MAH'a dilekçe veren ikili Ediz ve Eczacı'dır.

ğunu iddia etmiştir bir aşamada. Ona karşı, Şefik Hüsnü'yü, Halim'i, Eczacı Vasıf'ı savunmuştur. Oysa daha sonra anılarında en azından son ikisini yerden yere vurmak ihtiyacını hissedecektir.⁶² Zaten Doktor'un kendisi de kısa süre içinde partiden dışlanacaktır. 1971'de 12 Mart darbesinden kaçarak Bulgaristan'a sığındığında, ölümcül hasta olduğu halde kabul edilmeyecektir. O dönemde partinin önemli liderlerinden olan İ. Bilen kendine rakip istemez! Nâzım "beni öldürürler" dediğinde alay eden Doktor, kendisi Stalinizmin konukluğundan yararlanamamıştır!

Nâzım'ın 1936'dan itibaren hayatına önce separat kararı, sonra da hapislik damgasını vuracaktır. *Devrimci Marksizm*'in bu sayısında Abdullah Köktürk Donanma Davası'nı ayrıntısıyla ele alarak bu hapisliğin temellerini ortaya koyuyor. Nâzım'ın, aralarında Doktor Hikmet de olmak üzere, bir dizi başka komünist kadro ile birlikte çok ağır hapis cezalarına çarptırılmış olması, separat kararının ne denli gülünç, ne denli yanlış, ne denli canavarca olduğunu ortaya koyar. Yanlış, çünkü karar birçok önde gelen komünisti yıllar boyu işçi sınıfından kopuk, yalıtılmış biçimde yaşamaya mahkûm etmiş olmaktadır. Gülünç, çünkü burjuvazinin "demokrat" kanadı diye Komintern bula bula tek parti dönemi Kemalist diktatörlüğünü bulmuş ve bu hapis cezalarıyla cevabını almıştır. Canavarca, çünkü komünist kadroları gevşekliğe iterek ağır cezalarla karşılaşmalarına yol açmıştır. Nâzım Hikmet'in cezaevi döneminde bir edebiyatçı ve şair olarak müthiş bir üretkenlik sergilemiş olması, bununla yetinmeyip cezaevinde tanıştığı birçok insanı yetiştirmiş olması (ilk akla gelen önemli isimler Orhan Kemal, ressam Balaban, Kemal Tahir'dir),⁶³ bir **komünist militan olarak** 13 yıla yakın bir süre etkisizleşmiş kaldığı gerçeğini gizlememeli. Nâzım'ın cezaevinden çıktıktan sonra da, 1951'de sığındığı Rusya'da da eski militanlık düzeyini sergileyememiş olması, bunun Türkiye komünist hareketi için ne kadar büyük bir kayıp olduğunu gösteriyor.

Bu dönemde Nâzım'ın eski daha radikal, daha sol siyasi görüşlerinden uzaklaşarak, adım adım Stalinist hareketin uluslararası komünist hareket içinde yaydığı, sınıf işbirlikçi, sosyalist devrim hedefini bilinmez bir geleceğe erteleyen, Sovyetler Birliği'nin savunulmasını bütün hedeflerin önüne geçiren, bu yüzden vıcık vıcık pasifizm kokan bir barış politikasını bütün

62 *Gizli Tarih*, a.g.y., s. 122.

63 Nâzım'ın başkalarını yetiştirme tutkusu, kendinden büyük insanların eğitime de katkıda bulunmak gibi alışılmadık sonuçlara yol açar. Kendisinden tam tamına 10 yaş büyük olan Muhsin Ertuğrul'un sinema ve tiyatro alanlarında gelişmesini sağlamak için 1920'li yıllarda onu Moskova'ya davet ederek orada onun en büyük olanaklara kavuşabilmesi için çırpınmıştır. Bu öyküyü bu sayımızda Hikmet Yaşar Yenigün anlatıyor.

“komünist” partilerin uluslararası politikasının merkezine yerleştiren, her ülkenin “komünist” partisini, Sovyetler Birliği’nin o ülke ile ilişkilerinde bir dama taşı derekesine düşüren, her birinin o ülkenin siyasi yelpazesinde “kabul gören” bir köşeye yerleşmekten daha geniş bir ufka sahip olmadığı, tepeden tırnağa sağcı politikaları benimsediğini görüyoruz. Yani açık yüreklilikle teslim etmeliyiz ki, Nâzım’ın bu dönemde bir komünist olarak günbegün savunduğu politikalar **devrimci Marksist bir karakter taşımaz**. Bunun ne kadarının bu politikalara gerçekten inanarak, ne kadarının sadece Nâzım çok katı bir parti disiplini anlayışına sahip olduğu için demokratik merkezizetçiliğe uyma dürtüsüyle yapıldığını ancak uzun araştırmalar sonucunda gelecek kuşaklar belki öğrenebilecek, belki de hiç öğrenilemeyecek. Ama hangi mekanizmaların işleyişiyle olursa olsun, **Bolşevik, tutsak olmuştur**.

Savunulamayacak hatalar

Birinci tutsaklık döneminde Nâzım’ın yaptığı üç hata vardır ki, bugün bile burjuvazinin ideologları elinde onun aleyhine kullanılabilmektedir. Bunlara sahip çıkmak devrimci Marksistler için mümkün değildir.

Bunlardan biri, Nâzım’ın 1937 yılında Şevket Süreyya Aydemir aracılığıyla Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer ve ardından İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya ile yaptığı görüşmelerdir. Bu olay çok çeşitli spekülasyonlara yol açmıştır. Girişimin Nâzım’dan mı, kendi kafasına göre hareket eden Şevket Süreyya’dan mı, yoksa gençlik ve aydınlar üzerinde müthiş bir etkisi olan şairi evcilleştirmek amacıyla Şevket Süreyya’yı araya koyarak onu kendi yanına kazanmaya çalışan devletten mi geldiği dahi bilinmemektedir. 1930’lu ve 40’lı yıllarda bu, Kemalist devletin solculara daima uyguladığı bir politik taktik olmuştur. Her iki Şükrü de görüşmede Nâzım’ı cumhuriyete kendi tarzında hizmet etmeye çağırmıştır. Ancak görüşmelerin hepsi şifahidir. Nâzım’ın kendi anlatımı mevcut değildir. Geri kalan bütün anlatımlardan, yanlış olacakları ve özel amaçlar güdebilecekleri için kuşku duymak gerekir. Ama aksi kanıtlanmadıkça bu görüşmelerin yapılmış olduğundan şüphelenmek doğru olmaz.

Nâzım açısından bu görüşmelerin eski KUTV yoldaşı Şevket Süreyya’nın veya TKP eski genel sekreteri Vedat Nedim’in bir aşamada yapmış olduğu gibi, kendini devlete pazarlamaya çıkmak anlamını hiçbir an taşımadığından emin olabiliriz. Solun kendi içinde bile Lenin’den öğrendiği komünizmi terk etmeyi kabul etmeyen Nâzım’ın Kemalist devletin bazı yetkililerinin cilvelerine kanması söz konusu olamaz. Bizce elde belge olmasa da Nâzım’ın ne yapıyor olduğu berraktır: Nâzım separat (desantralizasyon) kararını **man-**

tıksal sonuçlarına götürmekte, CHP ile çalışarak kendi davası ve halk için neler yapılabileceğini araştırmaktadır. Özellikle kendisinin Anadolu'ya çıkmasına devletin yardımcı olma önerisi, daha sonraki dönemde komünist partinin amaçları uğruna kullanılabilecek yaygın ilişkilerin temeli olarak bir aşamada Nâzım'a çekici bile gelmiş olabilir. Nâzım'ın "geniş cephe" politikası izlediğinin muhatapları da farkındadır. Bakın CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya Nâzım'ı ne ile kandırmaya çalışıyor:

Şükrü Kaya Bey, Nâzım'a; "Türkiye büyük bir hızla Mareşal F. Çakmak inisiyatifi ile faşizme doğru kaymaktadır. Ben bütün gücümle bunu önlemeye çalışıyorum. Fakat buna gücüm yetmiyor. Beni devirdikleri anda Türkiye faşizmin kucağına düşecektir. Faşizm geldiği an, benden evvel siz tasfiyeye uğrarsınız. Bu itibarla sosyalistlik, komünistlik propagandasını bırakın. Faşizme karşı mücadelede bana yardımcı olun" şeklinde konuşmuş.⁶⁴

Burada separat kararının arkasındaki saike bire bir yanıt veren bir burjuva politikacısını görmemek mümkün mü? Ama son tahlilde Nâzım'ın onuru bu tür ilişkileri kaldırmadığı içindir ki bütün teklifleri reddetmiştir. İlk eşi Piraye Hanım'ın oğlu olan yayıncı Memet Fuat şöyle anlatıyor:

Nâzım Ankara'dan İstanbul'a istediğini elde edememiş olarak dönmüş, başından geçenleri Piraye'ye aktarırken, devletin olanaklarını kullanıp kendi kafalarına göre bir şeyler yapmaya kalkanların, sonunda nasıl devlete yenik düştüklerini elle tutulurcasına gördüğünü söylemişti.⁶⁵

Bu konuda Kemalist rejimin önde gelen bir isminin tanıklığı çok önemlidir. İstiklal Mahkemesi savcısı, o dönemin Halk Evleri Başkanı Necip Ali'nin kendisine anlattıklarını sosyolog ve tarihçi Niyazi Berkes'ten dinleyelim:

Nâzım Hikmet'ten söz açtı. İddiasına göre, Parti [CHP-ss] kendisini, onu hapisnede ziyaret ederek kandırmaya memur etmiş (...) 'Azizim' dedi, 'Konuştum, konuştum, diller döktüm. Her türlü vaatlerde bulundum. Onu ne pahasına olursa olsun kazanmalıydık. (...) Onu kazanabilseydik, hem büyük bir şair kazanırdık, hem de komünistliğini yok ederdik. (...) Azizim bana mısın demedi. Kaya gibi adam. Hiçbir menfaat karşısında eğilmeye-

64 Aktaran: Karaca, "Sevdiğiniz Komünisttir", s. 199.

65 Memet Fuat, *Nâzım Hikmet. Yaşamı, Ruhsal Yapısı, Davaları, Tartışmaları, Dünya Görüşü, Siirinin Gelişmeleri*, İstanbul: Adam Yayınları, 2000, s. 217.

cek bir adam. Niyazi, bizde öyle adam yok. Şu Behçet Kemal gibi soytarılarla iş mi olur’.”⁶⁶

Bütün bunları bilmek önemlidir. Ama Nâzım’ın komünist kasabı bir emniyet müdürü ve bütün polis ve istihbaratın siyasi sorumlusu olan İçişleri Bakanı ile görüşmesi, ilkiyle içki sofrası paylaşması, artık gerisinde uzunca bir militanlık deneyimi olan bir komünist için affedilemeyecek bir hatadır.

İkinci bir sorun hapisten kurtarılması için Atatürk’e “adalet istediği” için yazdığı mektuptur. Mektup birçok kaynakta bir bütün olarak alıntılandığı için yer kaygılarıyla buraya almayacağız.⁶⁷ Ama iki şey açıktır. Birincisi, Nâzım Atatürk’ü büyük bir devrimci olarak selamlamakta, onun eserine ve ona inanmış olduğunu söylemektedir. Bu, Nâzım’ın TKP içinde Kemalizm konusundaki en eleştirel önder olmasıyla, Mustafa Suphi’ler sorununa yaklaşımıyla, burjuvazinin iktidara geçince devrimciliğini yitirmiş olduğu konusundaki yargısıyla hiçbir şekilde tutarlı değildir. İkincisi ve belki de daha önemlisi, mektup, Atatürk’ün eserlerine karşı çıkmayı, yani kendisinin, Nâzım’ın suçlandığı gibi onu devirmek amacıyla bir isyan hareketi örgütlemeyi ancak insan “deli, serseri, mürteci, satılmış, inkılap ve yurt haini” olduğu takdirde mümkün gören bir dil kullanıyor.⁶⁸ Başka bir şekilde söylenirse, Türkiye’de burjuva devletine karşı bir devrim örgütlenmesini bütün bir tarihi dönem için (hem de çok aşağılayıcı kelimelerle) dışlamış oluyor.

Bu mektup konusunda da olayın gerçekte nasıl yaşandığını bilmiyoruz. Mektubun Nâzım’ın eniştesi olan, Kemalist rejimin makbul adamı Ali Fuat Cebesoy’un Nâzım’ın annesi ve teyzesi ile birlikte geliştirdiği bir hapisten kurtulma senaryosunun ürünü olduğu az çok kesin. Bu yüzden mektubu Nâzım’ın kendisinin kaleme almamış olması ihtimali bile çok yüksek. Ama uzun yıllar boyu hapiste yatmak yerine affedilme vaadi olsa bile, Nâzım gibi bir komünistin böyle bir mektubun kendi imzasıyla yollanmasını kabul etmesi gerçekten utandırıcıdır. Gelecek belki de bu mektubun sahte bir belge olduğunu ortaya koyacaktır. Ama o zamana kadar gerçekliğini varsaymak zorundayız. Hiçbir şekilde sahip çıkamayız. Nâzım’ın hayatında gösterdiği en büyük kişilik zaafı herhalde bu olaydır.

Üçüncüsü, hapisten kurtulmak için yine aynı dönemde bir başka “dilekçe” daha vermiştir Nâzım. Bu biraz daha örtüldür, çünkü bir şiirinin içinde gizlenmiştir. Ama şiirini de özgürlüğünü kazanmak uğruna çarpıtmayı göze

66 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, s. 82-83. Aktaran Akif Kurtuluş, a.g.m., s. 326-27.

67 Merak edenler bu sayıda Abdullah Köktürk’ün yazısında mektubun tamamını okuyabilirler.

68 Memet Fuat, a.g.m., s. 240.

alması bakımından ilkinden bile daha kötü olarak görülebilir. 1938 yılında, Harp Okulu ve Donanma davalarından 25 yıl hapis cezasına çarptırıldıktan sonra Nâzım aynı davalardan yargılanan diğer komünistlerle birlikte şimdi Sultanahmet'te çok lüks bir turistik otel haline getirilmiş olan eski İstanbul Tevkifhanesi'nde yatarken Kuvayı Milliye Destanı'nı yazmaya başlamıştır. Şiirin ilk mısraları, yukarıda da belirttiğimiz gibi, burjuvazinin önderliğindeki bir yurtsever savaşta işçi, köylü ve emekçilerin öyküsünün ele alınacağını ifade eder. "Onlar" başlığını taşıyan bu şiir şöyle açılır:

Onlar ki toprakta karınca,
suda balık,
havada kuş kadar
çokturlar;
korkak,
cesur,
câhil,
hakîm
ve çocukturlar
ve kahreden
yaratan ki onlardır,
destanımızda yalnız onların maceraları vardır.

Bu son mısra ("destanımızda yalnız onların maceraları vardır") bir sonrakı kıtada da tekrarlanır. Buradaki "yalnız" sözcüğüne özellikle dikkat çekmek gerekir.

Oysa şiirin bir aşamasında şu bölümle karşılaşırız:

(...)
birdenbire beş adım sağında onu gördü.
Paşalar onun arkasındaydılar.
O, saati sordu.
Paşalar "Üç," dediler.
Sarışın bir kurda benziyordu.
Ve mavi gözleri çakmak çakmaktı.
Yürüdü uçurumun kenarına kadar,
eğildi, durdu.
Bıraksalar
ince uzun bacakları üstünde yaylanarak
ve karanlıkta akan bir yıldız gibi kayarak
Kocatepe'den Afyon Ovası'na atlayacaktı.

Burada bir Atatürk güzellemesi yapıldığı tartışma götürmez. Bu ne Nâzım'ın bu dönemin öncesinde ve sonrasındaki duygu ve düşünceleriyle tutarlıdır,⁶⁹ ne de Milli Mücadele hakkında bir şiir yazmaya giriştiğinde kendi yaklaşımını bütün burjuvalardan ayırmak üzere destanın başına yerleştirdiği giriş ile. Orada “destanımızda **yalnız** onların maceraları vardır” demiştir. Oysa Atatürk emekçi halkın değil, kimsenin tartışamayacağı kadar açıklıkla burjuvazinin, hâkim sınıfların, devletin temsilcisidir. Yani bu pasaj Kuvayı Milliye Destanı'nı bir komünistin Milli Mücadele'ye yaklaşımının özel ifadesi yapan karakterini birdenbire yerle bir etmektedir. Burada yine bir zaafı karşı karşıyayız. Bu mısraların Kemalizme inanmış burjuvalar ve küçük burjuvalarca sürekli karşımıza çıkarılmasının, yani **kendi mirasının ikircikli hale getirilmesinin sorumluluğunu üstlenmiştir Nâzım**.

Bu bölüme son vermeden önce, Nâzım'ın hem şair, hem de komünist olarak bu döneme özgü olmayan, bütün hayatına yayılmış bir hatasına da kısaca değinmek yararlı olacaktır. Açık yüreklilikle belirtmek gerekir ki, Nâzım Kürt sorununa hayatının sonuna kadar anlaşılmaz derecede duyarsız kalmıştır. Bunun ne ölçüde Komintern ve TKP'nin politikasıyla, ne ölçüde Nâzım'ın ufkunun sınırlılığıyla ilgisi olduğu uzun uzun tartışılabilir. Ama unutmayalım ki, TKP programlarında dahi ezilen ulusların kendi kaderini tayin hakkının tanındığı dönemler olmuştur. Daha önemlisi, Nâzım'ın çok yakınında olan ve belirli aşamalarda “cürmü” (suç ortağı) olmuş olan Doktor Hikmet, Kürt sorununa özel olarak eğilmiş ve ciddi bir yaklaşım sergilemiştir. Dolayısıyla, Nâzım'daki bu eksiği affetmek mümkün değildir.

İşin garip yanı, Nâzım'ın en az iki çalışmasında, bir şiirinde ve *Yaşamak* romanında Ermeni sorununa oldukça sivri dilli bir tarzda değinmiş olmasıdır. Bir bakıma “ulusal çıkarlar” açısından Kürt sorunundan dahi daha duyarlı bir sorun olan Ermeni meselesini gündeme getiren bir yazarın Kürtlere reva görülen muameleye sırt çevirmesi şaşırtıcıdır. Hele hele o yazar Nâzım gibi kocaman bir yüreğe sahipse!

5. Tutsaklığın uluslararasılaşması (1951-1963) ya da Stalin'e karşı Lenin

Nâzım'ın 1950'de iki turlu bir açlık grevi ve dünya çapında bir destek kampanyası sonucunda hapisten salıverilmesinin ardından 50 yaşına merdiven dayamışken çeşitli hastalıklarına rağmen askere alınması konusundaki ısrar, devletin bu şair militanın kitleler üzerindeki etkisinden çok korktuğunu

69 Okurun belleğini tazelemesi için, 2. bölümde Nâzım'ın Mustafa Kemal'e yaklaşımını özetleyen satırlara geri dönmesini tavsiye ederiz.

ve düzene karşı tehdit oluşturan bu insanı bir şekilde zararsız hale getirmek istediğini gösteriyordu. Satın alamayacaklarını öğrenmişlerdi, uygun yöntemlerle ortadan kaldırmayı düşünüyorlardı belli ki. Nâzım hayatının geri kalanını belirleyen bir karar verdi ve Sovyetler Birliği'ne iltica etti.

Sovyetler Birliği'nin Nâzım'a kapılarını açmakla birlikte, bunu epeyce kaygıyla yapmış olduğuna dair bazı belirtiler mevcut. Daha önemlisi, onu kontrol altında tutmak için çok ciddi tedbirler almış olduğu vurgulanmalı. Bunun nedeninin Nâzım'ın 1930'lu yıllardaki anti-Stalinist tavrı olduğu açıktır.⁷⁰

Nâzım'ın bir motor ile Karadeniz'e açıldıktan sonra bir Romen yolcu gemisine çıktığı bilinir. 13 yıllık bir hapislik deneyiminden sonra Sovyetler Birliği'ne iltica etmek isteyen bu uluslararası üne sahip şair 10 gün boyunca Romanya'da tutulmuştur.⁷¹ Doğru, Soğuk Savaş yeni başlamıştı. Sovyetler Birliği henüz NATO üyesi olmayan güney komşusunu o yöne doğru itmek istemediği için de tereddüt etmiş olabilir. Dolayısıyla, belgeler ortaya çıkana kadar bu tuhaf 10 günlük "karantina" döneminin gerçek nedenlerini kesin olarak bilmemiz zordur. Stalinizme toz kondurmak istemeyen araştırmacılar Nâzım'ın yola çıkmadan önce parti ile istişarelerde bulunduğunu vurgular. Bununla şunu kastediyorlar: Parti onay vermese Nâzım kaçmazdı; parti ise önceden Sovyet makamlarına danışmadan onay vermezdi. Akıl yürütme budur. İşte bir kez daha bir sözde delilin kendi kendini mat etmesi vakası! Madem önceden onay vermişti, geleceğinden haberdardı, Sovyet devleti neden Nâzım'ı Bükreş'te on gün boyunca "karantina"da tuttu?

Nâzım'ın Sovyet ülkesine kabulünde ne gibi sorunlar yaşanmış olabileceğine ışık tutan bir olay, Nâzım'ın iltica talebinden tam 20 yıl sonra yaşandı. Nâzım'ın kuşakdaşı, hayatı boyunca baskı altında yaşamış, 70'ine merdiven dayamış olan Doktor Hikmet, 12 Mart askeri rejimi kendisine bir kez daha taarruz başlatınca Bulgaristan'a sığınmak istedi. Ama reddedildi! Yukarıda da değindik, bizim kanaatimiz bu hainlikte TKP Dış Büro'nun güçlü adamı İ. Bilen'in önemli payı olduğudur. Nâzım'a aynı muamelenin yapılması zordu. Çünkü sadece şiirleri çeşitli dillere çevrilmiş dünyaca ün kazanmış bir şair değildi, aynı zamanda kendisini hapisten çıkartmak için yapılan uluslararası kampanya dolayısıyla bir özgürlük timsali haline gelmişti. Bizim ancak belgelerle, anılarla, anlatımlarla doğrulandığında kesinlik kazanabilecek hipotezimiz, Romanya'daki 10 gün boyunca Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ile TKP arasında ortaklaşa epey bir kılı kırk yarma süreci

70 Üvey oğlu Memet Fuat da (*Nâzım Hikmet*, a.g.y., s. 643) bu meseleye değiniyor.

71 Akgül (a.g.y., s. 278) de bunun kuşkulu bir durum olduğunun altını çiziyor.

yaşandığı ve sonunda şairi reddetmenin kabulden de daha ağır sonuçlar doğuracağına karar verildiğidir.

Ama Nâzım hem haddi bildirilerek, hem de sürekli bir denetim altında kabul edilmiştir Sovyetler Birliği'ne. Moskova'ya varışında kendisini karşılayanlar arasında Sovyet devletini ya da SBKP'yi temsilen kimsenin bulunmamasının⁷² son derece önemli bir sembolik anlamı olduğu hemen hemen herkesin üzerinde hemfikir olduğu bir noktadır. Sovyet ülkesinde yaşadığı yıllar boyunca İ. Bilen'in (Laz İsmail, Marat, Erdem) daimi kontrolü altında yaşamıştır. Kalp hastalığı için hastanede yattığı sırada tanıştığı, kendisine âşık olduğunu söyleyen ve sonra Nâzım'ın evine yerleşen kadın doktorun (Galina) KGB ajanı olup olmadığı o günlerde bile üzerinde çok konuşulan bir konudur.

Ayrıca, Sovyet devleti Nâzım'a pasaport vermemiştir! Daha önce hep pasaportsuz olarak kaçak seyahat etmiş olan Nâzım hayatında ilk pasaportunu, atalarından birinin ülkesi olan, Sovyetler hâkimiyetindeki blokun yaramaz çocuğu Polonya'dan, o dedesinin adıyla, yani Borjenskiy adıyla alabilmiştir! Stalin döneminde kendisinden esirgenen pasaport, destalinizasyon denen sürecin mimarı Hruşçof döneminde kolayca verilmiştir! Daha 23 yaşında (1925 Kongresi'nde) partinin merkez komitesi üyeliğine getirilmiş olan Nâzım, 50 yaşında deneyimli bir komünist olarak geldiği Moskova'da İ. Bilen tarafından Dış Büro'ya alınmamıştır. Buna karşılık, Zeki Baştımar yurt dışına çıkarak partinin başına geçince derhal Dış Büro üyesi yapılmıştır!⁷³ Burada aşağıda yeniden değineceğimiz tartışılmaz bir olgunun altını çizelim. Başlangıçta Muhalif TKP'nin üyesi olan İ. Bilen, Muvafık TKP'ye geçtikten ve 1937'de Dış Büro Şefik Hüsnü tarafından kendisine teslim edildikten sonra partinin en koyu Stalinisti kesilmiştir. 1956'da başlayan destalinizasyona bile tam adapte olmamış, Stalin'i savunmaya devam etmiştir. Bu küçük Stalin, Nâzım'ı zayıf bir konumda tutabilmek ve böylece kendisine rakip olarak sivrilmesini engellemek için arkasından hep kötü konuşmuş, özel olarak

⁷² Zekeriya Sertel, *Nâzım Hikmet'in Son Yılları*, 3. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s. 181.
⁷³ İhmalyan, a.g.y., s. 271.

da Nâzım'ı Sovyetler Birliği karşıtı olarak göstermeye özen göstermiştir.⁷⁴ Vartan İhmalyan bunun nedenini İ.Bilen'in Stalinist olmasına, Nâzım'ın ise anti-Stalinist olmasına atfeder.⁷⁵

Nâzım'ın "zararlı faaliyetler"e girişmesinin engellenmesi için yapılan tek şey, onu politikadan soyutlanmış bir şair derekesine düşürmek ve yakın takip altında tutmak değildir. Aynı zamanda, ona rahat bir hayat sağlayıp altın kafeste bülbül haline getirmek istemiştir Nâzım'ı Sovyet yönetimi. Bedri Rahmi Eyüboğlu, Nâzım hakkındaki muhteşem şiirinde "Zindanı Taştan Oyarlar"da sorar: "On üç yıl hapiste derman kalır mı?" Nâzım da bir ölçüde bu tuzağa düşmüştür. Bir ev, edebiyatçıların tatil köyü Peredelkino'da bir daça, ev işlerine bakan biri, şoförlü otomobil, yanı başında hep nöbette bir doktor. Zekeriya Sertel'in hoş biçimde ifade ettiği gibi, "burjuva memleketinde proleter olan Nâzım, proleter memleketinde burjuva olmuştur."⁷⁶

Sonra seyahatler, seyahatler, seyahatler.⁷⁷ Nâzım Sovyet hegemonyası

74 Sertel, a.g.y., s. 190 ve İhmalyan, a.g.y., s. 165. Bu noktada kaynaklar üzerine bir not düşmek gereklidir. Nâzım'ın sürgün dönemindeki en yakın dostları arasında Zekeriya Sertel (ve ikisi de TKP üyesi olan eşi Sabiha ve kızı Yıldız Sertel) vardı. Dostlukları ta 1920'li yılların sonunda Nâzım'ın bir yazar olarak Sertel'lerin *Resimli Ay* dergisinde ilk parlak çıkışlarını yaptığı döneme kadar gidiyordu. Zekeriya Sertel, yukarıda andığımız kitabını 1970'li yılların ikinci yarısında ilk kez yayınladığında ne anti-komünistliği kaldı, ne yalancılığı. Sertel kitabında Nâzım'ın Sovyet rejimine ve Stalinizme eleştirilerini anlattığı için, TKP'nin yol arkadaşı birçok aydın Sertel'i Nâzım'ı karalamakla suçladı. Biz komünist olmayan Stalinizm karşıtlarına her zaman mesafeyle yaklaşırız. Sertel sözü edilen kitabı yazdığında, kitaptan anlaşıldığı kadarıyla en fazla bir sosyal demokrat olarak nitelenebilecek görüşlere sahip. Ama her sosyal demokrat her zaman yalan söyler diye bir kural yok! Sertel neyi kendi gözünden yanlış yorumluyor olursa olsun, ki bunları kitabı okuyan akıllı başında bir Marksist hemen anlar, anlattığı **olguların** önemli bölümü Vartan İhmalyan'ın yukarıda anılan anılarında anlattıklarıyla örtüşüyor. İhmalyan ise hayatının sonuna kadar komünist kalmış bir insandır. (İhmalyan 1930'lu yıllarda Nâzım ile birlikte Muhafız TKP'de yer almıştır. Bkz. Ak-gül, a.g.y., s. 150) **Stalinistlere İhmalyan'ın komünist olmadığını ve amacının komünizmi ve Nâzım'ı karalamak olduğunu kanıtlama konusunda meydan okuyoruz.** Bu bölümde görüşlerimize dayanak yaptığımız olguların çoğunluğu kimsenin yadsıyamadığı nesnel olgulardır. Daha tartışmalı olanlarda, Zekeriya Sertel'in tanıklığını her zaman İhmalyan'ın kişisel tanıklığı ve alıntılardığı TKP belgeleri ile sınadık. Son bir nokta: Bu söylediklerimiz ışığında, TKP'nin yol arkadaşı aydınların 1970'li yıllarda Zekeriya Sertel'e uyguladıkları cadı kazanı, Stalinizmin TKP'ye 1970'li yılların sonuna kadar nasıl damga vurduğunun mükemmel bir delilidir. O aydınların çoğu 1980 sonrasında çoğu liberalleşecek, ya da Kemalizme intisap edecektir. Bazılarının günümüzde, Stalinizm entelektüel dünyada bir yük, bir utanç vesilesi haline geldikten sonra kişisel sohbetlerinde "ben o zaman da Trotskiy'e sempati duyardım" dedikleri kulağımıza çalınmadı değil. Stalinizmden istifa ettikten sonra bile tarihi, bu durumda kişisel tarihini tahrif etme alışkanlığı kolay geçmiyor anlaşılan!

75 İhmalyan, a.g.y., s. rv.

76 Sertel, a.g.y., s. 63.

77 Bürokratik işçi devletleri arasında gidiş gelişler için pasaport gerekmiyordu. Nâzım pasaport aldıktan sonra Batı ülkelerine (en başta Abidin Dino'nun yaşadığı Paris'e), Afrika'ya, Ortadoğu'ya falan da yolculuk yapacaktır.

altındaki uluslararası barış hareketinin önde gelen bir mensubu haline getirilmiş, kendisi gibi dünyaca ünlü aydınlarla (Picasso, Neruda, Aragon, Şolohov, Yevtuşenko vb. vb.) dost olmuş, Çin'den Doğu Almanya'ya kadar, gittiği bütün bürokratik işçi devletlerinde baş tacı edilmiş, gençlerin ve genç edebiyatçıların ilgi merkezi olmuştur. Azerbaycan'dan Özbekistan'a, hatta Bulgaristan'a Türki halklar ve Türk azınlıklar için bir kahraman mertebesine yükselmiştir. Oyunları sadece Moskova ve Leningrad (bugünkü San Petersburg) tiyatrolarında değil, bütün Sovyet cumhuriyetlerinde, Prag'da ve Varşova'da, Sofya'da ve Budapeşte'de sergilenmektedir. Şiirleri dünyanın bütün dillerine çevrilmektedir. (Nâzım'ın her zaman büyük bir acıyla ifade ettiği gibi, bir tek kendi ülkesinde kendi diliyle yayınlanamamaktadır! Ama Türkçe olarak Bulgaristan'da bir toplu eserler basımı da yapılmıştır.)

Böyle bir “şöhret” hayatının insanın, hele hele hayat boyu ikide bir San-saryan Han'a çekilmiş, bir defasında 13 yıl olmak üzere toplam 17 yıla yakın hapis yatmış bir insanın yumuşamasına, rehavete kapılmasına, eleştirel yeteneklerinin körleşmesine yol açmaması neredeyse insan doğasına aykırı olmaz mıydı? Bizim alçakgönüllü amatör kanaatimiz, 1950'li yıllarda Nâzım'ın şiirinin bile bir ölçüde bunun izini taşıdığıdır.⁷⁸ Şair bu dönemde elbette çok etkileyici sıla hasreti şiirleri ve aşk şiirleri yazmıştır. Ayrıca Nâzım gibi bir dehanın her şiirinde bir şeytan tüyü elbette vardır. Bizim söylediğimiz şiirinin kötü olduğu değil, şiirine yansıyan temaların yoksullaştığıdır.⁷⁹ Ayrıca, yüksek hayat standardı Nâzım'ı masrafları karşılayabilmek için çok para kazanmaya zorlamaktadır. Bu yüzden, daha az başarılı olduğu söylenen bir alana, tiyatro oyunu yazarlığına çok daha fazla odaklanır, şiiri ihmal eder.⁸⁰ Altın kafes içindeki bu tutsaklığın siyasi yansıması ise Nâzım'ın İ. Bilen yönetimindeki TKP'nin çizgisine uygun bir doğrultuya yerleşen Bizim Radyo konuşmalarıdır. Bu konuşmalar, son derecede geri bir siyasi çizgiyi, kapitalist sınıfın “ulusal” ve “demokrat” olduğu hayal edilen bir kesimiyle bile “tek cephe”yi savunan bir çizgiyi dile getirir.⁸¹ Nâzım 1930'lu yılların sosyalist devriminden buraya kadar gerilemiştir!

Ama koca Nâzım ne kadar yumuşarsa yumuşasın, ne kadar rehavete dü-

78 Kemal Tahir de bu kanıdadır. Bunu aktaran Vâ-Nû ise ona katılmıyor. Bkz. Vâ-Nû, a.g.y., s. 364.

79 Nâzım bu meselenin bilincindedir. Sertel Nâzım'ın bu konudaki düşüncelerini şairin kendi ağzından aktarıyor: “Sanatçının kökü halktadır. Halktan uzaklaşan sanatçı, kökü kopmuş ağaca benzer. Ve kökünden su alamayan ağaç gibi yavaş yavaş solmaya ve kurumaya başlar. İşte ben bu tehlikeyle karşı karşıya olduğumu duyuyorum.” Sertel, a.g.y., s. 110.

80 Aynı yerde, s. 107.

81 Örneğin “Niçin Tek Cepheden yanayım? Bir fabrikatör niçin Tek Cepheden yana olduğunu anlatıyor”. *Bizim Radyo Nâzım Hikmet*, a.g.y., s. 78-80.

şerse düşün, insanlığa sevgi dolu o yürek görmekte, o müthiş zihin düşünmektedir. Nâzım uslu durmayacaktır. Bir aşamadan sonra da yeniden gençleşecek, bambaşka bir ruh durumuna girecektir.

Leninist bir Stalinizm eleştirisi

Nâzım kolay kolay susacak ya da susturulacak bir kişilik değildir. Sovyetler Birliği'ne neredeyse adımını atar atmaz eleştirilerine başlamıştır. Bu eleştiri zamanla çok daha sistematik ve kapsamlı bir biçim almıştır. Bir dergi yazısı çerçevesinde Nâzım'ın Stalinizm eleştirisinin ne tam hakkını vermek mümkündür, ne de bu eleştirinin sınırlarını ortaya koymak. Sadece en önemli unsurlardan söz etmeye çalışacağız.

Nâzım neredeyse daha ayağının tozuyla rejimle tartışmaya girişmiştir. Üstelik gayet iyi niyetle yola çıktığı halde. “İyi niyetle” dememizin nedeni, Sovyetler Birliği'ne ayak bastığı gün verdiği ve Moskova Radyosu Türkçe servisinin yayınladığı demeçte sadece Sovyetler Birliği ve halkı hakkında değil Stalin için de çok övgü dolu sözler söylemiş olmasıdır. Şayet bu doğru ise (anılar dışında ulaşılabilen hiçbir yazılı belge yok), Nâzım'ın geçmişi göz önüne alındığında biraz yadırgatıcı duran böyle bir tavrın birkaç nedeni olabilir. En uçta şu olasılık göz önüne alınmalıdır: Sovyetler Birliği'nin faşizmi yenilgiye uğratan esas güç olması, birçok komünist için olduğu gibi, Nâzım'ın gözünde de Stalin'i başka bir yere yerleştirmiş olabilir.⁸² Öteki uçta ise Nâzım'ın bütünüyle kendini sağlama almak için diktatörün suyuna gitmeyi düşünmüş olması ihtimali vardır. Muhtemelen doğru açıklama ikisi arasında bir yerdedir. Stalin, onurlu bir ülkenin, kendisine kucak açmış bir ülkenin lideridir, saygı gösterilmeyi o anlamda hak etmektedir.

Bu kadar ileri bir kabulden başlayan yaklaşım hızla değişmiştir. Moskova'ya yerleştikten kısa süre sonra Sovyet Yazarlar Birliği'ne davet edilen Nâzım orada ilk sert çıkışını yapar. Moskova tiyatro ortamını sert bir şekilde eleştirir, Stalin'e yağcılık yapıldığını ima eder, “Stalin Yoldaş” ile yakında görüşeceğini, bunları ona da anlatacağını ifade eder. Hemen sert tepkiler alır. Anlaşılan daha önce planlanmış olan Stalin görüşmesi de hiçbir zaman gerçekleşmez.⁸³

Nâzım bir süre boyunca susmuştur bundan sonra. Hatta 1953'te Stalin öldüğünde, onu yücelten, Marx, Engels ve Lenin'le aynı yere koyan

82 Stalin aslında II. Dünya Savaşı'ndaki bu zaferden elde ettiği prestiji hak etmez, ama bu, bu yazının bütünüyle konusu dışında kalıyor.

83 Bu olay için şu kaynaklarda ayrıntılı bilgi vardır: *Romantik Komünist*, a.g.y., s. 325-26; Can Dünder, a.g.y., s. 23-26.

bir şiir yazdığı bile rivayet edilir. “Rivayet edilir” dememizin nedeni, söz konusu şiirin Nâzım’ın eserlerinin sadece Rusça basımında yer almasıdır. Bulgaristan’da yayınlanan Türkçe toplu eserler dâhil, başka hiçbir kaynakta yer almaz söz konusu şiir.⁸⁴ Böyle bir şiir olsa bile, bunun bir yerlerden ısmarlama, hatta ısrar üzerine yazılmış olması mümkündür.

Bunu boşlukta söylemiyoruz. Nâzım sadece iki yıl sonra, 1955’te ilk büyük bombasını patlatacaktır. Belki de en büyüğünü. *İvan İvanoviç var mıydı, yok muydu?* oyunu, Sovyetler’de ve benzeri bütün ülkelerde var olan bürokrasinin yerden yere vurulduğu bir eleştiridir. Bu oyunun önemini vurgulayabilmek için bazı tarihsel olgulara kısaca değinmemiz gerekiyor. Stalin’in ölümünden üç yıl sonra, 1956’da toplanan SBKP XX. Kongresi’nde partinin yeni lideri Hruşçof’un sunduğu rapor, Stalin döneminin cinayetlerini ve korkunç uygulamalarını ortaya koyuyor, o güne kadarki Sovyet rejimini yerden yere vuruyor ve destalinizasyon (Stalin’in etkisinden arınma anlamına gelir) denen yeni bir süreci başlatıyordu. Burada bir nokta çok önemliydi: Hruşçof ve fikir arkadaşları, Stalinizmi bir “kişiye tapınma” olarak ele alıyorlardı. Yani lidere biat bütün sorunların anasıydı. Nitekim tapınılan kişi tarih sahnesinden çekilince rejim bir değişim sürecine girebiliyordu işte. Demek ki gelecekte parti liderinin yüceltilmesinin önüne geçilirse sorunun yeniden canlanması engellenebilirdi.

İvan İvanoviç’in hakkını bu yazı çerçevesinde vermek mümkün değil. Bazı çarpıcı noktalara değinmekle yetinelim. Birincisi, Nâzım bürokratik sistemi eleştirmek için partinin resmi pozisyonunu değiştirmesini beklememişti! *İvan İvanoviç* XX. Kongre’den önce, 1955’te yazılmıştı.⁸⁵ İkincisi, Nâzım’ın bürokratikleşme sorununu ele alışı, SBKP’nin resmi açıklamasından çok daha radikaldir, çok daha derine gider. Nâzım her ne kadar başka yerlerde dönemin moda kavramı “kişi tapınmacılığı”na kendisi de sık sık değiniyorsa da, *İvan İvanoviç* bununla sınırlı kalmaz. Yukarıda da ifade et-

84 Akgül, a.g.y., s. 292. İnsan merak etmeden edemiyor: Şiir sadece Rusça olarak varsa, Türkçe aslı nereden alınıp çeşitli kaynaklarda yayınlanıyor? Maalesef Nâzım hakkında yazan bazı yazarlar, tartışmalı konularda bile kaynak gösterme alışkanlığına sahip değildir. Akgül genellikle bunların tam tersine davrandığı halde, o bile sadece Rusça baskıda var olduğunu söylediği şiirin Türkçesini nereden aldığını belirtmiyor.

85 Literatür bu konuda yanıltıcıdır. Oyun ilk kez 1957’de sahnelendiği için birçok yazar Nâzım’ın oyununu destalinizasyon başladıktan sonra yazdığını ya ima eder veya açıkça belirtir. Oysa **oyunun yazılışı XX. Kongre’den öncedir**. Bunu Nâzım partili yoldaşlarının bazı sorularına cevaben açık açık yazmıştır: “İvan İvanoviç var mıydı, yok muydu’yu 20. Kongreden, yani Stalin tapınmacılığı’nın resmen mahkum edilişinden daha önce yazdım.” Aktaran: Akgül, a.g.y., s. 297. Bu çok önemli siyasi belgeye tekrar döneceğiz. Öneminden dolayı biz bu belgeye ad takarak “Yoldaşlara mektup” diyeceğiz.

tiğimiz gibi, kişiye tapınma kavramı, aslında açıklanması gerekeni varsaymakta, sanki bir açıklama haline getirmektedir. Esas soru şudur: Stalin'e tapınma neden mümkün olmuştur? *İvan İvanoviç*, bir kasabanın yerel parti yetkilisinin bürokratlaşmasını yaratan mekanizmayı anlatarak ve daha sonra bu bürokratlaşmanın her düzeyde gerçekleşmiş olduğuna değinerek, bürokratikleşmeyi bir **sistem** olarak ele alır. O kadar sistemdir ki, Nâzım oyunun başka Sovyet cumhuriyetlerinde ve Doğu Avrupa ülkelerinde o toprakların kültürel özelliklerini taşıyan isimlerle oynanmasını özel olarak tavsiye etmiştir. Örneğin Türkiye cumhuriyetlerinde *Hüseyin Hüseyinoviç Var mıydı Yok muydu?* olmuştur oyunun adı.⁸⁶ **Mesele Stalin değil, Stalin'i ve benzerlerini yaratan bir toplumsal ilişkiler sistemidir.**

Nâzım'ın bakışının "kişiye tapınma" teorisine üstünlüğü öncelikle buradadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz önemli "Yoldaşlara mektup"unda Nâzım oyunda çok didaktik kaçacağı için yer vermediği bir başka düşüncesini ifade eder:

Benim kanımca, bürokratizm ve onun yanı sıra kişi tapınmacılığı, daha önceki toplumsal düzenlerin, ve sadece kapitalizmin değil kapitalizm öncesi düzenlerin de kalıntılarıdır. Geri kalmış Çarlık Rusyasının bürokratizmi ve çeşitli kalıntıları, genç sosyalist bünyede çeşitli **hastalıkların** ortaya çıkması için ortam yaratmaktadır.⁸⁷

Görüldüğü gibi, Nâzım iyi bir Marksist olarak Sovyet bürokrasisinin kendi içinde geliştirdiği açıklamanın neredeyse idealist ve totolojik yaklaşımına karşı materyalist bir açıklama geliştirmeye çalışıyor. Neden totolojik diyoruz? Çünkü yukarıdaki alıntıda Nâzım bürokratizm ile "kişi tapınmacılığı"nı birbirine bağlı olgular olarak kabul edip bunların her ikisinin de nedenini tarihte var olmuş maddi temellerde arıyor. Yani bürokratizmi "kişi tapınmacılığı" ile açıklamak bir daire içinde dolaşmak gibidir. Nâzım için bu sistemli bir hastalıktır ve kökleri devrim öncesinden kalıntılardır. Nâzım ile bürokrasinin açıklamalarının farkının temelini kavramak çok zor olmasa gerek. Bürokrasinin açıklaması, sorunu bir bireye indirgeyip onun bazı uygulamalarını artık terk etmeyi öngörüyordu. Bunda Stalin sonrası bürokrasisinin kendisinin çıkarı vardı, çünkü Stalin yöntemleri bürokrasinin mensuplarının hayatını da ciddi şekilde tehdit ediyordu! Ama bunu bir sistem olarak kabul etmek ve eski toplumdan kalan maddi kalıntılarla açıklamak bürokrasinin

⁸⁶ Can Dündar, a.g.y., s. 77.

⁸⁷ Akgül, a.g.y., s. 297. Vurgu bizim.

işine gelmezdi, çünkü böyle bir açıklama bütün bir sistemin hallaç pamuğu gibi atılmasını gerekli kılardı. Nitekim, bürokrasi Hruşçof yönetiminde yalnızca sistemin aşırılıklarını törpüleyecekti. Rejimde köklü bir değişiklikten, sovyet demokrasisinin geri gelmesinden falan söz etmek mümkün değildi.

Nâzım, eleştiriyi sistematik ve materyalist hale getirmek bakımından bürokrasinin açıklamasından fersah fersah ileri fırlıyor. Ancak gerçek bir devrimci Marksist açıklama, bürokrasiyi bir “kalıntı” olarak değil, proletarya iktidarının kendi içinden kendi çelişkileri dolayısıyla çıkardığı modern bir olgu olarak kavramayı gerektirir. Trotskiy’in Nâzım’ın *İvan İvanoviç*’inden yaklaşık 20 yıl önce *İhanete Uğrayan Devrim*’de geliştirdiği tepeden tırnağa Marksist açıklamadan Nâzım’ın haberi olup olmadığını belki günün birinde öğreneceğiz.

Ne var ki bir noktada Nâzım ile Trotskiy’in perspektifleri birleşiyor. Bu, *İvan İvanoviç*’in en devrimci yönüyle ilgilidir. Nâzım oyunda, bütün konulu çalışmalarında (şiir romanlarında, oyunlarında, düzyazı romanlarında vb.) yaptığı gibi, geniş fırça darbeleriyle toplumun kapsamlı bir freskini çizer. Oyunda iki karakter özel bir önem taşır. Eski rejim özlemi içinde yaşayan “Hasırşapkalı” ile işçi sınıfını temsil eden “Kasketli”.⁸⁸ İşte oyunun sonunda İvan İvanoviç adlı bürokrate ölümcül darbeyi vuran, sopasıyla bu Kasketli’dir! Bu sonla birlikte, Nâzım Trotskiy’in Sovyet bürokrasisini ancak işçi sınıfının politik devriminin ortadan kaldıracabileceği yolundaki politik programını onaylar gibidir!

Oyunun bu devrimci karakteridir ki, ilk sahnelendiğinde başına gelenleri açıklar. 1957’de oyun Moskova’da sahnelendiğinin ikinci gecesinde tiyatroyu saran atlı polisler seyircileri uzaklaştırır ve oyun yasaklanır!⁸⁹ Bu aptalca bürokratik yöntemlerin tam da XX. Kongre ertesinde başlatılmış ünlü destalinizasyon döneminde gerçekleşmesi işi iyice gülünç hale getirmektedir. Sovyet bürokrasisinin demokratikleşme arzusu tiyatro seyircisinin üstüne atlı polisler salacak kadardır! Buna karşılık, Sovyet sisteminin çelişkili karakteri, oyunun Rusya dışındaki Sovyet cumhuriyetlerinde ve Doğu Avrupa ülkelerinde uzun aylar, hatta yıllar boyu gösterilmesine ve büyük başarı kazanmasına yol açacaktır.⁹⁰

Nâzım’ın Sovyet rejimine çok kızdığı bir konu da Türkiyeli komünistlerin 1930’lu yıllarda maruz kaldığı muameledir. Hatırlanacaktır, Muhallif

88 Karagöz ile Hacivat’ı ya da Kavuklu ile Pişekâr’ı hatırlamamak mümkün mü? Nâzım Türkiye’nin tarihi kültüründen öğeleri hep daha yeni kültürel biçimler içinde canlandırmayı önemsemiştir.

89 Can Dündar, a.g.y., s. 78.

90 Nâzım’ın kendisinin çeşitli ülkeler için verdiği bilgiler için bkz. Aymaz, a.g.y., s. 158.

TKP'nin mensubu olarak Nâzım'ın Sovyet ülkesine dönse başına neler gelebileceği hem kendisine, hem de başkalarına çok kuşkulu görünüyordu. Birçok Türkiyeli komünistin Sibirya'ya sürgüne yollanmış olduğu daha sonra adım adım ortaya çıkacaktı. Bunlardan biri 1920'de TKP'nin kurucuları arasında yer alan Salih Hacıoğlu idi. Bu adanmış komünist, kendisi gibi hayatının sonuna kadar komünist kalacak olan eşi Sabiha Sümbül ile birlikte Sibirya'ya sürgün edilmişti. Nâzım 1956'da bu konuda bir şiir yazacaktır. Hem çok acıklıdır şiir, hem de büyük bir politik anlam taşımaktadır. Burada sadece son kıtasına yer vereceğiz:

Bu akşam Moskova'da bayram eyledik,
kutladık inkılabın yıldönümünü:
Dolaştı türkü söyleyerek meydanları Marks

Engels

Lenin

ve temize çıkma kâadı Salih'in...

Buradaki ironi sanırsız gözden kaçmayacaktır. Marx, Engels, Lenin dizisini çoğu zaman Stalin'in adı izler. Nâzım şiiri böyle bitirerek Stalin'in o diziye neden hak etmediğine ilişkin bir neden de sunmaktadır. Burada "Salih'in" sözcüğünün "Stalin" sözcüğüne ses bakımından yakın olması da şiirsel teknik açısından Stalin'in adının yokluğunu daha keskin biçimde anlatma olanağı yaratır.

Nâzım'ın bir sonraki devrimci Marksist çıkışı 1961'de olacaktır. Bu Stalin'i ve sistemini yerden yere vurduğu bir şiirdir. Bu yazının ana tezleri bakımından buraya bütünüyle alınacak kadar önemlidir:

taşandı tunçtandı alçıdıandı kâattandı iki santimden yedi metreye kadar
taştan tunçtan alçıdan ve kâattan çizmeleri dibindeydik şehrin bütün meydanlarında.

parklarda ağaçlarımızın üstündeydi taştan, tunçtan, alçıdan ve kâattan gölgesi
taştan tunçtan alçıdan ve kâattan bıyıkları lokantalarda içindeydi çorbamızın
odalarımızda taştan tunçtan alçıdan ve kâattan gözleri önündeydik
yok oldu bir sabah

yok oldu çizmesi meydanlardan

gölgesi ağaçlarımızın üstünden

çorbamızdan bıyığı

odalarımızdan gözleri

ve kalktı göğsümüzden baskısı binlerce ton taşın tuncun alçının ve kâadın

Çok insan Nâzım'ın 1953'te Stalin'i göklere çıkarması ile 1961'de yerin dibine batırması arasında bir çelişki görür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1953 şiirinin sahici olup olmadığına dair kuşkuvar olduğu gibi ısmarlama olması ihtimali de vardır. Baskı altında insanların neler yapabileceğini, Nâzım'ın da bu konularda çok dirençli olmadığını 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal örneğinde görmüştük. Bu tür davranışlar, göğsüne silah tutulan bir ateistin mecburen besmele getirmesi gibidir. Nâzım'ın bu davranışını onaylamayabilirsiniz, ama anlayamamak, 1953 şiiriyle 1961 şiirini Nâzım'ın düşünce dünyasını aynı düzeyde temsil eder gibi kabul etmek şaşırtıcıdır.

XX. Kongre, elbette bütün dünyanın komünistleri gibi Nâzım için de önemli bir siyasi merhale oldu. Bu kongrenin ve Hruşçof'un ifşaatının birçok insanda yarattığı etki, sağa kaymak oldu. Şu anlamda: Stalin'in yarattığı bu ucube sistem Bolşevizmin ürünü olarak görülüyor ve sadece Stalinizmin değil Leninizmin de terkine yol açıyordu. Sonuç, aynen daha sonra "Avrupa komünizmi" olarak anılacak akımda olduğu gibi, parlamenter demokrasi çerçevesinde sosyalizmin savunulması oluyordu. Bu ise aslında kapitalizmle uzlaşmak ve son tahlilde sosyal demokratlaşmak demekti elbette. Nâzım o dönemde az sosyalistin gösterdiği bir tepki verdi: Stalinist bürokratikleşme illetine karşı yeniden Leninist yola girmeyi savundu. XX. Kongre üzerine yazdığı iki şiir bu konuda açıktır. İlki "Yirminci Kongre" başlığını taşıyor doğrudan.

Yirminci Kongre'ye geldi Lenin,
gülüyordu mavi, badem gözleri.
Açılıştan önce girdi içeri.
Kürsünün dibindeki basamağa
oturdu ve başladı not almağa.
Farkında bile değil heykelinin.

Lenin'le aynı dam altında olmak,
duymak elimizde, ferahlıyarak,
akıllı elinin insanlığını.

Yirminci Kongre'ye geldi Lenin.
Sovyetler Birliği'nin üzerinde
ak bulutlar gibiydi tanyerinde
bereketli umutların yığını.

Belki Nâzım'ın yüreğindeki özlemi gerçekliğin yerine koyan aşırı iyim-

ser bir XX. Kongre yorumu, belki örtülü biçimde uyarıyor Nâzım, Lenin’e dönmeliyiz diye. Bu ikinci yorum bu şiir için geçerli olmasa bile, bir sonraki apaçık. Başlığı “Komünistlere Bir Çift Söz” ve gerçekten de bir çift sözden ibaret:

Komünistler bir çift sözüm var size:
ister devlet başında olun, ister zindanda,
ister sıra neferi, ister parti kâtibi,
Lenin girebilmeli, her zaman, her mekânda
işinize, evinize, bütün ömrünüze
kendi işi, öz evi, kendi ömrüymüş gibi.

Görüldüğü gibi burada artık bir iyimserlik falan değil, izlenmesi gereken bir ilke söz konusu. Nâzım 19 yaşına geri dönüyor. Komünizmi Lenin’in çırağı olarak öğrenmişti. Herkesi Lenin’e çağırıyor. İçindeki Bolşevik tut-saklıktan kurtuluyor, gerçek Nâzım olarak ortaya çıkıyor!

Şiir estetiğiyle ifade edilmiş olan bu yönelişi şimdi de Marksist düşün-sel temellerde okuyalım Nâzım’ın kaleminden. Yukarıda da atıf yaptığımız “Yoldaşlara mektup”tan:

Komünizmin tüm dünyada tam zaferine, yani dünyada ne para, ne devlet, ne silahlı kuvvetler, ne partiler kalıncaya kadar, bu koşullar oluşuncaya kadar, küçük ya da büyük kişi tapınmacılıkların ortaya çıkma tehlikesi her zaman vardır. Buna karşı mücadelenin biricik silahı, Lenin ilkelerinin doğ-ru bir kavranışı ve tüm sosyalist ülkelerde, siyasal ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında gerçekleştirilmesidir.⁹¹

Burada Nâzım’ın komünizmi kavrayışının aynen Bolşevizmin klasik döneminde olduğu gibi dünya devrimi ve komünizmin dünya çapında tam zaferi kavramlarına yaslandığını görüyoruz. Yıl 1956’dır. Nâzım 1936’dan itibaren taktik düzeyde, hatta yer yer teorik düzeyde Stalinizmin görüşleri-ni savunmuştur. 1958’den itibaren Bizim Radyo’da İ. Bilen önderliğindeki TKP’nin son derecede sağ görüşlerini savunacağını biliyoruz. Ama bütün bunlar tutsaklığın ürünüdür. Önce Komintern destekli TKP’ye, sonra Sov-yet bürokrasisine tutsaklığın. Parti disiplinine uyma konusundaki anlayışın getirdiği görüşler. Nâzım komünizmin dünya tarihsel ölçekteki sorununa ge-çince, bürokratik yozlaşmayı açıklamaya yönelince ne diyor? Bu sorunlar “tek ülkede sosyalizm”de değil, ancak “komünizmin dünya çapındaki tam

91 Akgül, s. 298.

zaferi”nde geri dönülmez biçimde çözülür. İşte size devrimci Marksist sosyalizm kavrayışı!

Bu enternasyonalizm Nâzım’ın düşüncesine o kadar derinlemesine yerleşmiştir ki, bürokrasinin milli komünizm kavrayışının tam tersine Nâzım Sovyet devleti için, yani tek bir devlet için bile “Lenin’in yarattığı enternasyonal devlet” demektedir.⁹² Bakın geleceği nasıl düşünüyor:

(...)

Yüzüne yılbaşı ağacının telli pullu
Aydınlığı vuran çocuk,
Belli, bilmiyorum neden, ama belli
Yaşayacak benden iki kere çok.
Kosmosa falan gidip gelecek. İş bunda değil.
Yeryüzünde görececek mucizenin büyüğünü:
Tek insan milletini pırıl pırıl.
Ben iyimserim, dostlar, akarsu gibi...

Havana: yeniden devrim!

Nâzım’ın “sen mutluluğun resmini yapabilir misin Abidin/ işin kolayına kaçmadan ama” dizeleri ve bunları izleyenler, en güzel şiirlerinden biri olan “Saman Sarısı”nda yer alan bu dizeler haklı bir üne sahiptir. Bu dizelerden hemen önce “Kübadan döndüm bu sabah” dizesinin yer aldığı da muhtemelen bilinir. Genellikle bilinmeyen, burada dile gelen şeyin Nâzım’ın kendi hayatı açısından ne kadar büyük önem taşıdığıdır. 1961 yazında Küba’ya gittiğinde *şair*, hayatının çok durgun bir döneminden geçmektedir. Sovyetler Birliği’nin taşlaşmış hali, kendi hayatının (aşk hayatı dışındaki) durgunluğu, “kökünden su alamayan ağaç” konumu, yani kendi halkından kopukluğu, bunda hepsi rol oynamaktadır. Tam on yıldır, uluslararası toplantıların bir nebze kesintiye uğrattığı bu boğucu tekdüze ortamı solumaktadır. Elbette Nâzım neredeyse doğuştan iyimser, canlı, atak bir insan olduğu için çökmüş olduğu söylenemez. Ama politizasyonu asgari düzeydedir. Devrim ve komünizme inancı sapasağlamdır, ama uzak bir geleceğe ertelenmiş bir inançtı bu. Havana Nâzım’ı yeniden engin bir devrimci heyecan ile doldurmuştur.⁹³

92 Son eşi Vera Tulyakova’nın anılarından. Aktaran: Akgül, a.g.y., s. 231.

93 Moskova’nın Nâzım’da yarattığı durgunlaşmaya birçok yazar işaret eder, en başta yakın dostu Zekeriya Sertel. Ama Havana’nın Nâzım için anlamını en iyi Hikmet Akgül vurgular. Akgül, emek ürünü ciddi incelemesinde, başta Nâzım’ın Stalinizm ile ilişkisi konusunda olmak üzere bir dizi meselede yanılmakla birlikte, Havana konusuna vurgulu biçimde dikkat çekmekle önemli bir katkı yapmıştır.

Küba meydanında altı milyon kişi akı karası sarısı melezi ışıklı bir çekirdek dikeyor çekirdeklerin çekirdeğini güle oynaya

Bu, tek bir mısradır! Nâzım'ın şiirindeki üçüncü devriminin temelleri gereği. Ne heyecan, ne göz kamaşması! Şair Abidin'e (Dino) şu soruyu da soruyor:

çok şükür çok şükür bugünü de gördüm ölsem de gam yemem gayrının
resmini yapabilir misin üstat

Bu güzelliğin Nâzım'ın ruhunda yarattığı fırtınanın şiiri üzerindeki etkisini uzman ellere bırakıp, bu deneyimin Nâzım'ın politik yaşamına ne getirdiğini kısaca görelim.

Hem son eşi Vera Tulyakova'nın, hem de Zekeriya Sertel'in tanıklığı, bize çok açık seçik bir tablo sunuyor. Nâzım, hapisten çıktıktan sonra baskılar artınca Sovyetler Birliği'ne kaçmakla büyük bir hata yaptığını düşünmektedir. Bunun yerine Castro ve Che gibi gerilla savaşına girmek üzere dağa çıkmanın kendisi için tek doğru yol olacağını vurgulamaktadır!⁹⁴

Havana'daki *Plaza de la Revolución*'da (Devrim Meydanı'nda) büyüledikten sonra Nâzım "Saman Sarısı"nda bir de şu mısraı yazıyor:

On dokuz yaşım Beyazıt Meydanı'ndan geçiyor çıkıyor Kızıl Meydan'a
Konkord'a iniyor Abidin'e rastlıyorum da meydanlardan konuşuyoruz

59 yaşında yeniden devrimci heyecanı içinde o unutulmaz 19 yaşına, Lenin ile Trotskiy'in yanındaki çıraklığına dönüyor.

Yıl 1961'dir. Mahir Çayan, Deniz Gezmiş ve İbrahim Kaypakkaya'nın yola çıkışına sadece on yıl kalmıştır. İşte Türkiye komünizminde Ekim devrimi halkasını Stalinistleşmiş komünist partisi geleneği içinden hayatının sonuna kadar taşıyan Nâzım'ın devrimci ateşi ile 1972 kuşağının devrimci heyecanını sadece bir on yıl ayırıyor. Çok kopuk gibi görünen gelenek burada bir noktada birbirine yaklaşıyor, ama değemiyor.

İşin bir başka yanı daha var. Koca Nâzım Küba devrimini keşfedince birden Sovyetler Birliği'nin taşlaşmış sisteminden kurtuluşun yolunu bulduğunu düşünüyor. Devrim öncesi Küba gibi, tek bir adamın (Batista) eliyle yönetilen, Amerika'nın kocaman bir kumarhanesi gibi yaşayan bir adada başarıya ulaştığı için, foko stratejisinin Osmanlı'nın yüzlerce yıllık yönetim geleneğinin mirasının üzerine kurulmuş Türkiye'de de uygulanabilece-

⁹⁴ Sertel, a.g.y., s. 93-94. Tulyakova'dan aktaran Akgül, a.g.y., s. 310-312.

ği zehabına kapılıyor. Koca Nâzım, deneyimli Nâzım, feleğin çemberinden geçmiş Nâzım böyle düşünürse, Deniz’lerin, Mahir’lerin, İbo’ların daha 20’li yaşlarının başında, seller gibi taşıkları bir devrimci heyecanla Castro ile Che’nin açtığı yola girmelerine şaşırarak olur mu? Türkiye’nin bazı Trotskistleri Stalinizmin gerçek devrimcileri içinden çıkılmaz gibi görünen bir sıkışıklığa kıştırdığı, burjuva düzeninin kuyruğuna takmaya çalıştığı bir dünyada Castro ve Che’nin nasıl bir kurtuluş gibi görüldüğünü anlamıyor ve 1972 kuşağına “küçük burjuva devrimcisi” diye burun kıvrıyorlar. Bakın Lenin’in öğrencisine, onun bile başı dönüyor! Türkiye’nin Stalinistleri ise 1972 kuşağının yaptığı devrimci çıkışın dünya çapında sağcı bir politik sistem olarak Stalinizmi mahkûm ettiğini anlayamıyorlar. Bakın o sistemin Nâzım’a on yıl boyunca ettiğine! Oysa Stalinistler Nâzım öldükten sonra bir yirmi yıla yakın daha dünyada devrimci hareketlerin öncüsü olduğunu iddia etti Sovyet bürokrasisinin!

Bu konuyu Havana’da 1961’de ne olduğunu vurgulamadan bitiremeyiz. Küba devrimi Batista rejimini 1959 1 Ocak’ında deviriyor. Küba devrimi zafere ulaşmıştır, ama sadece bir politik devrimdir henüz. İşçi sınıfı iktidarı kurulmuş falan değildir. 26 Temmuz hareketi zaten Marksist bile değildir. Harekette bir Che, bir de Fidel’in kardeşi Raúl (o zamanlar!) Marksisttir. Diğerleri için amaç ulusal bağımsızlıktır, Yanki’ye kafa tutmaktır. Ama emperyalizm çağında gerçek bağımsızlığı ancak proleter iktidarı sağlayabilecektir. 20. yüzyılın bütün devrimleri bunu, anlamak istemeyen önderliklere bile, pratikte kanıtlayacaktır. Fidel bunu kavradığında içindeki radikal devrimciyi dinliyor ve Küba burjuvazisine karşı taarruza geçiyor. Büyük sermaye hızla kamulaştırılıyor. Küba burjuvazisi siyaseten olduğu gibi ekonomik olarak da mülksüzleştiriliyor. Yıl 1961’dir. Bir ulusal ve demokratik devrim olarak başlayan Küba devrimi bir proleter devleti yaratmıştır. Castro 1961 yazında yüz binlerce Kübalı’ya devrimci Küba’nın “sosyalist” olduğunu ilan ediyor. Sürekli devrim!

Nâzım oradadır. Hayatının baharında tarihin ilk sürekli devriminin rahle-i tedrisinde çelikleşmiş bir komünist olan bu adam, ölümünden iki yıl önce bir ikinci sürekli devrim süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Yeniden devrim!

6. Sonuç

Bu uzun yazıda ortaya koyduklarımızı ve koyamadıklarımızı ayrıntıya girmeden özetledikten sonra, yazıda örtülü olarak var olan bazı sonuçları çıkartmanın vakti geldi. Ortaya koyduğumuzun ne olduğu açıktır. Nâzım, Stalinistleşmiş Komintern’e sığmamış, ihraç edilmiştir! Yani dünya devri-

minin bir aracı olmaktan çıkan, Sovyet bürokrasisinin kendi dış politikasının bir aleti gibi kullandığı, kendisine engel olduğunda da kimseye sormadan kapısına kilit vurduğu (1943) uluslararası aygıtla karşı karşıya gelmiştir. Bu kadar önemli bir olayı, “canım, tabii ki Trotskist falan değildi” diyerek hafife almak, komünizmin Türkiye’deki tarihini hafife almaktır. Henüz saptayamadığımız şeylerden biri budur zaten: Nâzım Trotskizmden herhangi bir biçimde etkilenmiş midir, etkilenmemiş midir, bu ucu açık bir sorudur. Ama **tek soru bu değildir**. Türkiye komünizminin tarihi gelişmesini ciddiye alan, **bu sorudan önce Nâzım’ın** (ve arkadaşlarının) Komintern ve seksiyonuyla neden çelişkiye girdiğini araştırır. Bu konuda, bir elin parmaklarını geçmeyecek istisnalar dışında bir çaba gösterildiğine tanık olmadık. Biz, mevcut belge ve öteki bulguların incelenmesinden, Nâzım’ın **program, Leninist örgütsel çalışma tarzı, örgüt içi demokrasi ve işçi sınıfına güven** gibi dört hayati konuda Komintern ve seksiyonu ile anlaşılamadığı kanaatine ulaştık. Bunlardan en azından ilk üçü, Stalinistleşmiş Komintern ile Bolşevizmin Ekim devriminden gelen geleneklerini temsil eden devrimci Marksizm arasındaki aslı anlaşılmazlık noktaları arasındadır. Öyleyse, eldeki verilere göre **Nâzım (ve yoldaşları) Komintern’in çizgisine devrimci Marksist temellerde karşı çıkmışlardır**.

İkincisi, Nâzım Komintern’e ve Stalinizme 1936’dan sonra geri dönmüştür. **Ne anlamda** geri döndüğü çok daha derin araştırmalara konu olabilir. Başka şekilde söylersek, ikna mı olmuştur bazı konularda haklılığına, çaresizlikten mi dönmüştür, içeriden yürümenin daha doğru olduğunu düşünerek mi—bu sorular çoğaltılabilir. Bu yazıda bizim savunduğumuz, bu dönüşe rağmen, Nâzım’ın temeldeki devrimci enternasyonalist, yani Bolşevik teorik görüşlerini terk etmediği, ama özellikle taktik konularda parti disiplini adına olsun, hâkim görüşe boyun eğme yüzünden olsun, başka nedenlerle olsun ortama uyduğudur.

Üçüncüsü, Nâzım’ın temel konularda (teori ve ideoloji) hiçbir zaman Bolşevik özünden ayrılmadığı Sovyetler Birliği’ndeki sürgün döneminde kanıtlanmıştır. Nâzım, Sovyet toplumunun ve devletinin içine girmiş olduğu bürokratik cendereye ilk sürgün günlerinden itibaren büyük tepki duyduğu halde, esas olarak 1955’ten, yani *İvan İvanoviç*’in yazılmasından itibaren, **açık sözlü bir anti-Stalinist pozisyon** benimsemiştir. Daha da önemlisi, Hruşçof tipi “kişi putlaştırması” sağa doğru bir açılım olduğu halde, Nâzım daha ilk andan itibaren **Leninist ilkelere ve işçi sınıfına güvene dayanan bir devrimci eleştiri** çizgisi benimsemiştir. Bürokrat İvan İvanoviç’in oyunun sonunda Kasketli’nin sopasına yenildiği hiç unutulmamalıdır.

Bizim görebildiğimiz kadarıyla yalın tablo budur. Bu yüzdendir ki son yıllarda çok moda olan ve Nâzım'ın ayrıntılı bir biyografisinin başlığından gelen "romantik komünist" nitelemesine karşı "tutsak Bolşevik" kavramını uygun buluyoruz. Bu iki nitelemenin karşıtlığı çok berrak biçimde açıklanabilir. "Romantik komünist" nitelemesine göre, Nâzım Marksizmin ideallerine gönül vermiştir. Bunlar gerçekten de güzel idealler gibi görünmektedir. Ama Marksizmin uygulaması ile yüz yüze geldiğinde düş kırıklığına uğramıştır. Yine de komünizm davasına romantikçe, **gerçekleşmeyeceğini bile bile** bağlı kalmıştır. Oysa "tutsak Bolşevik" kavramı, Nâzım'ın Marksizmin uygulamasından doğan sorunların yine Marksizm tarafından teorik olarak kavranabileceğine ve Marksist (hatta Leninist!) ilkelere sıkı sıkı bağlı kalındığı takdirde çözülebileceğine inandığını ileri sürer. Bu yazıda ortaya konulan tablonun birbirine zıt bu iki açıklamadan hangisini doğruladığı açıktır.

Bu tutsak Bolşevik kavramının "tutsaklık" yönü belki biraz açıklanmaya muhtaç. Nâzım kimin tutsağıdır? Çeşitli güçlerin. Bir kere, bir aşamada Kemalizmin tutsağı olmuştur. **Kelimenin en somut, en günlük anlamında.** Öteki hapislik deneyimlerini unutsak bile, 1938'de 28 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu cezaya karşı muhtemelen onu kurtarmak isteyen yakınlarının (en başta da eniştesi Ali Fuat Başgil'in) kulağına fısıldadığı aldatıcı vadelerle, iki büyük hata yapmıştır. Bugün, Nâzım'ın Atatürk'e yazdığı mektubu ve Kuvayı Milliye'de Mustafa Kemal'i "sarışın bir kurda" benzettiği mısraları, tersine sayısız delil varken Nâzım'ın Kemalistliğine kanıt olarak gösteren Kemalistler, ulusalcılar ve diğerleri, **işkence altında alınan ifadeyi delil olarak kabul eden yargıçlar** gibi davranıyorlar! Nâzım Bolşeviktir. Hiçbir Bolşevik burjuva devrimcisini yüceltmez, hele hele "ben sana karşı devrim yapmayı düşünecek kadar sefil miyim?" demez. Öyleyse? Nâzım tutsaktır. Tutsağın ifadesine değil aynı insanın özgürken ne söylediğine bakılır.

Biz işin daha ciddi yanına gelelim. Nâzım bir başka anlamda Komintern'in tutsağıdır. En az zora dayanan tutsaklık bu olmuştur Nâzım'ın hayatında. 1936'dan itibaren, tam olarak nedenleri ancak araştırmalar sonucunda ortaya çıkacak olan bir geri dönüş, bir uzlaşma süreci yaşamıştır Nâzım. Bunu en geniş dünya tarihsel anlamda, Stalinist bürokratikleşme sürecinin Sovyetler Birliği'nde ve uluslararası alanda proletaryayı yenilgiye uğratmasının Nâzım'da ifadesini bulması gibi görebiliriz. Yazının ana gövdesinde de söyledik. Ne Bolşevikler, bir kısmı üstelik bir aşamada Trotskiy ile birlikte Stalinist bürokrasiye karşı muhalefet ettikten sonra, ne Zinoviyev'ler, Kamenev'ler, Buharin'ler, Radek'ler, kimler kimler, kelimenin gerçek anla-

mıyla Lenin'in rahle-i tedrisinden geçtikleri halde sonunda Komintern çizgisine geri dönmüşlerdir! Nâzım açısından şaşırtıcı hiçbir şey yoktur. Üstelik, Komintern ile mücadelede güçlerin eşitsizliği dolayısıyla Muhalif TKP yenilgiye uğramıştır. Nâzım'ın karşısında, yalnız kalmak ile ehven-i şer arasında bir seçim vardır. O da hiç komünist faaliyet göstermemektense böylesini tercih etmiştir. Nâzım'ın Komintern çizgisine geri dönüşüne ilişkin bütün bu ve başka açıklamalar birer hipotezdir, doğrulanmayı beklemektedir.

Üçüncü tutsaklık, sürgün döneminde ev sahibi ülkeye tutsaklıktır. Bu tutsaklığı ikiye ayırabiliriz. Bir yanıyla baskı ve yakından denetim. Nâzım'ın Sovyetler Birliği'ne iltica ettikten sonra Sovyet yönetimiyle (hele hele Stalin hayattayken!) cepheden didişmesi pratik olarak olanaksızdı. En azından ekonomik nedenlerle de başka ülkelerde ayakta kalması son derecede zor olurdu. Bu da bizi ikinci nedene getiriyor: Nâzım aynı zamanda uzunca bir süre boyunca, Sovyet devletinin kendisine sağladığı (yaşam standardından uluslararası üne kadar geniş bir alanı kapsayan) altın kafesin tutsağı olmuştur. Bu durumu kendisi de Havana deneyimiyle iyice bilincine çıkarmış, Moskova'ya gelmekle yanlış yaptığını söylemiştir. Ama her şeye rağmen Nâzım'daki cesur ve heyecan dolu damar bu tutsaklık içinde bile filiz vermiş, Nâzım'ın Stalinizme keskin eleştiriler yöneltmesini sağlamıştır.

Bu karmaşık tablo ortaya iki sonuç çıkarıyor. Birincisi, bu yazının girişinde sözünü ettiğimiz yöntem sorundur. Bolşevizmin ve Ekim devriminin ateşinde oluşan uluslararası komünist hareketin, devrimci enternasyonalizmden bürokratik milli komünizme dönüşmesi sürecini diyalektik yöntemi uygulamadan incelemeye girişen, başarısızlığa mahkûm olur. Olguları bir Prokrüst yatağına yatırmak zorunda kalacağı için sürekli "anomalı" zannettiği vakalarla karşılaşır. Oysa bunlar "anomalı" değil, sürecin gerçekleşme biçimleridir. Bu kadar güçlü bir devrimci hareketin bu kadar koyu bir karşı devrimciliğe dönüşmesi hiçbir biçimde pürüzsüz, gidişler dönüşler olmadan, çelişik ve melez biçimler ortaya çıkmadan gerçekleşemezdi. Bazen eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının hükmünü en uç biçimlerde gerçekleştirdiğini görürüz. Bazen bütünün içinde var olan dolayımaların, çelişkilerin değişik düzeylerdeki etkisini tersine çevirdiğini. Bazen kabuk ile çekirdek, biçim ile öz arasında kolay kolay çözülemeyen çelişkilerin bir partinin ya da bireyin bütün hayatına damga vurduğunu. Nâzım'ın Stalinizm karşısındaki konumu, Bolşevik direnci ama uzlaşması, sonra koşullar olgunlaştığında onu yeniden uzlaşmazca eleştirmesi, işte ancak bu tür bir yöntemsel yaklaşımla kavranabilir. Devrimci Marksistler arasında çok yaygın olan "Komintern bürokrasinin karşı devrimci aracı haline gelmişti, demek ki onun içinde kalan bütün

parti ve bireyler de Stalinist bürokrasinin yandaşıdır, milli komünizme inanır ve uygular, karşı devrimcidir” türü kolaycı şema **bütünüyle yanlış**tır. En basit haliyle söyleyelim: Bütünle parçalar arasındaki diyalektik çelişkiyi bile görmezlikten gelme suçunu işlemekte, yani diyalektiği terk etmektedir.

İkincisi, bu karmaşık tablo, genç Marksist devrimci ve araştırmacı kuşağına **muazzam bir araştırma alanı** açıyor ve dayatıyor. Bu topraklarda sosyalist hareketin gelişme dinamiklerini anlamak için didik didik edilmesi gereken o kadar çok alan var ki! Biz en az bu yazının konusu kadar önemli başka konuları bir yana bırakıp salt Nâzım etrafında tartıştığımız sorunlar kümesi üzerinden ve sadece örnek olarak bazı araştırma alanlarını sayalım: 1925 dolaylarında TKP tarihinin Şefik Hüsnü tarafından yeniden yazılma çabasının dinamikleri, kurucu kadrolar arasındaki çelişkiler, görüş farkları vb.; 1925-1936 arasında Türkiye komünist hareketinde var olan sol muhalefeti, özel olarak da Muhalif TKP olgusunu incelemek, programatik, politik, ideolojik ve örgütsel pozisyonlarını berraklaştırmak; madalyonun ters yüzü olarak Komintern’in Muhalif TKP’ye karşı gösterdiği şiddetli tepkinin nedenlerini keşfetmeye çalışmak; Trotskiy’in Büyükada döneminde Türkiyeli komünistlerle ilişki kurup kurmadığı; Nâzım’ın hayatının çeşitli aşamalarında okumuş olduğu kitapların bir envanteri, kenar notlarının incelenmesi, kitaplar üzerine aldığı notlar, tuttuğu defterler varsa üzerinde durulması; Nâzım’ın illegal yazılarının, Muhalif TKP’nin illegal belgelerinin açığa çıkartılması, incelenmesi, yorumlanması; Sovyetler Birliği sürgünü döneminde devlet ajanlarının Nâzım hakkında yazdığı raporların incelenmesi; Nâzım ile ikinci eşi Münevver Hanım arasındaki mektuplaşmada siyasi sonuçlar çıkarılabilecek yönlerin incelenmesi; sürgün döneminde ilişki içinde olduğu Sovyet ve uluslararası şahsiyetlerin henüz keşfedilmemiş yazı, mektup ve başka belgelerinden yararlanarak yeni bilgiler edinilmesi; Nâzım’ın çok güvendiği insanların, en başta Abidin ve Güzin Dino’nun evrakı içinde Nâzım’ın siyasi görüşlerine ve faaliyetlerine ışık tutabilecek belgelerin keşfedilmesi; Stalin sonrası Sovyet toplumunda fikir akımları ve Nâzım’ın bu akımlar karşısındaki konumu; TKP’de 1965 yılında patlak veren, Moskova, Leipzig, Berlin, Budapeşte, Sofya gibi birçok kentteki TKP örgütlerinin ve üyelerinin Zeki Başımar ve İ. Bilen yönetimi tarafından sudan gerekçelerle ve bütünüyle parti hukukuna aykırı biçimde tasfiye edilmesine yol açan görüş farklılıkları (bunların Stalinizme bakış ile yakından ilişkisi olduğu elde mevcut olan belgelerde çok açıktır) ve buna öngelen, 1956’dan itibaren var

olan farklılıklar;⁹⁵ ve bir Stalinist cadı kazanı vaka araştırması olarak 1970’li yılların sonlarında Zekeriya Sertel’in TKP aydınlarınca çarımıha gerilmesi. Öyleyse, genç aydınların bazılarının (sadece bu konular dolayısıyla da değil) **Rusça** öğrenmesi de elzemdir.

Burada anlatılan olguların bir başka sonucu, bir dizi hareket ve insanın Nâzım’a sahip çıkmadan, onu yüceltmeden, hakkında edebiyat paralama-
dan önce epey bir özeleştirme vermesinin gerekliliğidir. Listede neler neler var! En hafifinden başlayalım. Doktor Hikmet Nâzım için Marksizmi “eğreti bir gömlek gibi” giyen küçük burjuva şairi nitelemesi yapmıştır.⁹⁶ Bugünkü “Doktorcu” hareketler Nâzım’ı böyle görüyorlar mı? Yoksa Doktor’un bu konuda yanlışmış olduğunu teslim ediyorlar mı? Maoistler Nâzım’ın 1950’li yıllardaki Stalin eleştirilerini çok ağır nitelemelerle mahkûm ederler. Onu Marksizmin dışına düşmekle itham edenler olmuştur. Hareketin bugünkü varisleri bunlara sahip çıkıyor mu? Yoksa özeleştirme yapmaya hazırlar mı?

En korkuncu elbette TKP geleneğidir. TKP 1930’lu yıllarda Nâzım için **partinin resmi yayınlarında** şunları tekrar ve tekrar söylemiştir: “Kemalizmin adamı”, “hafife”, “polis”, “Nâzım Hikmet gibi dönecekler”, “maskeli amele düşmanları”, “küçük burjuva politikantı”, “sosyal demokrat”, “burjuvazinin maskeli uşakları olan Nâzım Hikmet ve hempası”, “kalles ve dönecek Nâzım Hikmet”, “Troçkist polis opozisyonu [muhalefeti]” (bir iltifat, bir hakaret birlikte!), “polise ajanlık”, “Nâzım Hikmet satılmıştır”, “Nâzım Hikmet geliyor, pataklayın, kovun, içinize sokmayın”, “aksi inkılapçı [karşı devrimci]”.⁹⁷

İşte bu partinin varisleri, Zekeriya Sertel Nâzım hakkında bazı gerçekleri (doğrudur, kendi önyargılarını da katarak) ortaya koyduğu zaman onu çarımıha geriyor! Kendini TKP’nin varisi kabul eden partilerin bugün TKP’nin 1925-36 arası tartışmalarında taraflarını iyi belirlemeleri boyun borcudur. Biz mensup olduğumuz Devrimci İşçi Partisi’ni Mustafa Suphi TKP’sinin gerçek varisi gibi görüyoruz. Aydınlık/KUTV ya da Muvafık TKP/Muhafif TKP karşıtlığında bizim safımız ikincilerden yanadır. Bizim Nâzım’a eleştirimiz de bellidir. Zaman zaman tehdit altında verdiği aşırı tavizleri eleştiriyoruz. Bürokratik karşı devrimin temsilcisi Stalinizmle uzlaşmasını da. Ama derinden derine devam eden Bolşevizmine de sahip çıkıyoruz.

95 Bu konuda ayrıntılı bilgi, elbette tek yanlı bir biçimde, parti yönetiminin tamamen karşısında yer alan Vartan İhmalyan’ın anılarında bulunabilir. Bkz. 166, 209, 234 vd.

96 “Sevdalınız Komünisttir”, a.g.y., s. 147.

97 Bunlar çok çeşitli kaynaklarda kolayca bulunabilir. Ama bir ansiklopedi gibi hepsini bir arada görmek isteyenler için şu kaynak tavsiye edilebilir: “Sevdalınız Komünisttir”, a.g.y., s. 135-149. Sayfalar boyu sürer bu küfürler!

Bu bizi en önemli sonucumuza getiriyor. Dünyanın birçok ülkesinde komünist partiler içinde hatırı sayılır bir azınlık daha 1920’li yıllarda Komintern’in ve kendi partilerinin Stalinistleşmesine karşı çıkmışlardı. Bunların bazıları Trotskiy’in Uluslararası Sol Muhalefet’ine katılarak sonunda 1938’de IV. Enternasyonal’i kuran kadrolar oldular. Kurdukları örgütler de IV’ün seksiyonları. Türkiye’de olan bitene ilişkin tablo ise bugüne kadar çok farklı sunuldu. Evet, bir Muhalif TKP vardı. Evet, bu parti ve yöneticileri Stalinistleşmekte olan Komintern’den ihraç edilecek kadar ona ters düşmüşlerdi. Ama bu bir yol kazası idi. Sonu da tatlı bitti. Nâzım bile partiye ve Komintern’e geri döndü.

Döndü de bomba gibi döndü! Ve bu bomba 1955’te yeniden patladı. Tarihi dilimlere ayırmak, olguların arasındaki bağları yok etmek, şeyleri süreç olarak ele almamak Marksizmin yöntemi değildir. İşin doğrusu söylenmeli: 1920’li yılların ikinci yarısında ve 1930’lu yılların ilk yarısında, on yılı aşkın bir süre boyunca **Komintern’in Stalinistleşmesine karşı Türkiye’de de (bilinçli ya da bilinçsiz) bir isyan yaşanmıştır. Ve bu isyanın başında Türkiye’nin en büyük şairi Nâzım Hikmet vardır.** Şimdi anlaşılmış olmalı Nâzım Hikmet’in “Otobiyografi” şiirinde “yıkılan putların altında da ezilmedim” demesinin nedeni.

Öyleyse, bürokrasiye karşı ilk devrimci Marksist hareket bu topraklarda 1930’lu yıllarda ortaya çıkmıştır. O yenilmiştir. Bugünkü kazanacaktır. Kazanmak için de o dönemin birikimiyle yeniden buluşmaya çalışacaktır.

Donanma Davası ve Nâzım Hikmet

Abdullah Köktürk*

Nâzım Hikmet otobiyografisinde “doğduğum şehre dönmedim bir daha, geriye dönmeyi sevmem” demektedir.¹ 1902’de doğduğu Selanik’e hiç gitmediği gibi, terk etmek zorunda bırakıldığı memleketine de dönememiştir. Elli yıl önce Moskova’da kaybettiğimiz büyük şairin ülkeden ayrılmasına sebep olan olayların başlıca sebebi hakkında açılan davalar, uzun hapislik yılları ve gördüğü baskılardır. Bu davalar içinde Nâzım’ın 1950 yılında afla çıkışına kadar hapis yatmasına sebep olan 1938 Harp Okulu ve Donanma davaları hukuka aykırılıkları ve o dönem Türkiye’deki sosyalist ve komünistlere bir gözdağı niteliğinde olmaları sebebiyle önemli görülmektedir.

1930’lar iki dünya savaşı ortasında Avrupa’da kapitalizmin krizinin derin-

* Abdullah Köktürk, (E) Dz.Kd.Albay, Piri Reis Üniversitesi öğretim görevlisi, İstanbul Üniversitesi, Kamu Yönetimi doktora öğrencisi.

1 Memet Fuat, *Nâzım Hikmet, Yaşamı, Ruhsal Yapısı, Davaları, Tartışmaları*, İstanbul: Adam Yayınları, 2000, s. 661.

den hissedildiği, ekonomide her ülkenin diğerleriyle rekabet ederek ayakta kalmaya çalıştığı, faşizmin ideolojik olarak güçlendiği ve birçok ülkede iktidara geldiği yıllardır. Almanya’da 1933’de Hitler iktidar olmuş, Avrupa’nın hemen her ülkesinde faşist partiler taraftar bulmaya başlamıştı.

Türkiye’yi yönetenler ise Avrupa’daki faşist rejimlerden bir ölçüde etkilenmişlerdi. 1925’te Takrir-i Sükûn kanunu ile başlayan baskılar daha da artmıştı. Basın üzerindeki baskılar ağırlaştığı gibi, işçi ve aydınlara yönelik soruşturma ve tutuklamalar hızlanmıştı.

1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren Almanya ile ekonomik ve askeri ilişkilerin gelişmesi ile faşist Alman propagandası ordu başta olmak üzere devletin çeşitli kurumlarında yayılabilme imkânı buluyordu. Alman yöntemlerine göre yetişmiş “değişmez” Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak² ve komuta heyeti orduyu demir yumrukla yönetiyordu. Harp okullarında 1930’lardan itibaren okul yayınları dışında başka bir kitabın okutulması yasaklanmıştı.³ Hatta Fevzi Çakmak, askerlik mesleğiyle ilgisi olmadığını düşündüğü için askerlerin gazete okumasını bile yasaklamıştı.⁴ Milli Eğitim Bakanlığı ve diğer kamu kurumları ırkçı, şoven ve faşizm yanlısı çevrelerin örgütlendikleri mevziler olmuştu.

Faşist propaganda ve baskıların alabildiğine güçlendiği bu dönemde, Nâzım’ın etkinliği her geçen gün önemli boyutlara ulaşıyordu. Yayınladığı şiir ve romanlarının yanı sıra, Akşam Gazetesi’ndeki günlük fıkraları ve tiyatro çalışmalarıyla geniş bir çevrenin dikkatini üzerinde toplamıştı. Tüm ilişkilerini ve çalışmalarını antifaşist bir platformda geliştiriyordu. 1935 yılında, İtalyan faşizmini ve Habeşistan işgalini konu alan “Taranta-Babu’ya Mektuplar” yayınlandı. Daha sonra, “Alman Faşizmi ve Irkçılığı” adlı kitabı yayına girdi. Yine aynı yıl, Anadolu’daki bir köylü isyanı ve halk hareketini anlatan “Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı”nı yazdı.

Nâzım’ın bu çalışmaları devlet istihbaratınca da izleniyordu. 1947 yılında dönemin İçişleri bakanı Şükrü Sökmen Süer, Meclis’te 1919-1947 arası komünist faaliyetleri anlattığı konuşmada bunu şu sözlerle ifade etmektedir: “Başta Nâzım Hikmet olmak üzere bir takım şairler ve romancılar, sanat

2 Mareşal Fevzi Çakmak 1921-1944 yılları arasında kesintisiz 23 yıl Genel Kurmay Başkanlığı yapmıştır.

3 Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, 2.bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 37.

4 Saime Göksu ve Edward Timms, *Romantik Komünist*. Nâzım Hikmet’in Yaşamı Eseri, çeviren: Barış Gümüşbaş, c. bs., İstanbul: Doğan Kitap, 2002, s. 186.

kisvesi altında komünist fikir ve inançlarını yaymaya başlamışlardı”⁵.

Ülkedeki antifaşistlere gözdağı verebilmek ve sosyalist harekete darbe indirebilmek için komünist kimliği ile tanınan Nâzım önemli bir hedef oluşturmaya başlamıştı. Ancak daha önceki benzer girişimlerde Nâzım ya delil yetersizliğinden, ya da af kanunları ile serbest kalmıştı. Bu sebeple onun, hukukun bükülebileceği özel bir mahkemede yargılanması gerekiyordu. Askeri mahkemeler bunun için biçilmiş kaftandı. Ancak Nâzım’ın bir askeri mahkemede yargılanmasını sağlayacak bir delil üretmek gerekiyordu.

1938 Kara Harp Okulu davası

Ülkedeki politik gerilim ve ayrışma 1937-38 yıllarında hızlanmış, ordu-
nun subay kadrolarını yetiştiren Kara Harp Okulu da bu kutuplaşmadan et-
kilenmiştir. Turancı öğrenciler ile sosyalist fikirlere yatkın öğrenciler grup-
laşmalar içinde hareket etmeye başlamıştır.

Abdülkadir Meriçboyu (A.Kadir), Orhan Akkaya, Şadi Alkılıç ve Ömer Deniz’in içinde bulunduğu sosyalist düşünceleri öğrenmeye çalışan grup bir araya gelip memleket meselelerini tartışıyor, Nâzım’ın şiirlerini okuyordu. Karşıt grupta ise Süreyya (Koç), Ziya ve Cemal isimli öğrenciler bu kitap okumaya meraklı gençlerin açığını kolluyor, yapacakları ihbarlar için delil topluyorlardı.

1937 yılının Ağustos ayında Harp Okulu öğrencisi Ömer Deniz’in yaz tatilinde İstanbul’da Nâzım Hikmet’i ziyaret etmesi olumsuz gelişmelerin başlamasına sebep olacaktır. Nâzım Hikmet karşısındaki askeri kıyafetli bu şahsın kendisine Rusya’daki durum ve İspanya iç savaşı konusu da dâhil bazı sorular sormasından şüphelenerek başından savmaya çalışmıştır. Hatta Nâzım bu olayın bir provokasyon olacağını düşünerek, İstanbul Emniyeti Komünist masası şefi Salih Tanyeli’ye telefon ederek, kendisine askeri kıyafetli polis göndermemeleri uyarısında bulunmuştur.⁶ Ömer Deniz bununla yetinmeyip 1937 yılının Aralık başında Nâzım’ı Nişantaşı’ndaki evinde de ziyaret edecek, Nâzım Hikmet bir şekilde yine onu başından savacaktır.

Ancak tüm bu olanlar 1938 yılının ocak başında Harp Okulunda başlaya-
cak ve peşinden Nâzım Hikmet’e kadar uzanacak tutuklamaların başlama-
sına yol açacaktır. Sonuç; yeterli delil olmadığı halde birtakım şüphelerle

5 TBMM Tutanak Dergisi, 4. Cilt, 37. Birleşim, 29 Ocak 1947, s. 68. <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c004/tbmm08004037.pdf> (Erişim 20 Nisan 2013).

6 Fuat Uluç, *Nâzım Hikmet ve 1938 Harb Okulu Davasının Gerçek Yüzü*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967, s. 114-119.

savcılığını Binbaşı Şerif Budak'ın⁷ yaptığı ve çoğu hukukçu olmayan subaylardan oluşmuş bir askeri mahkemede Nâzım Hikmet'in isyana teşvik suçundan 15 yıl, Harp okulu öğrencilerinin ise 10 ay ile 7.5 yıl arası cezalara çarptırılmasıdır.⁸ Ancak bu dava ve ertesindeki Donanma Davası ile cezası 28 yıla çıkacak Nazım'a bu cezayı az görenler de vardır. A. Kadir'in kitabına bir cevap olarak Harp Okulu olayını yazan Emekli Albay Fuat Uluç davalardan 29 sene sonra bile bu cezalardan tatmin olmamış görünmektedir;

Hainin böylesine 28 yıllık hapis cezası azdır. Yağlı iplere bakıp kaşındığı kıllı kalın ensesinden asmak da kâfi değildir. Kanunlar müsaade etmeliydi, biz de biraz katı yürekli olmalıydık da her azâsını ayrı ayrı idam etmeliydik mendeburun.⁹

Temizlik operasyonu Donanma'ya uzanıyor

Bu hukuk dışı yargılama sonucunu Askeri Yargıtay'ın da onaylaması ile Nâzım askeri cezaevinden alınarak Ankara Cezaevi'ne konulmuş, peşinden İstanbul'da da devam eden bir davası sebebi ile İstanbul'a gönderilmiştir.

1930'larda hükümete geniş yetkiler tanıyan Matbuat Kanunu büyük bir sansür havası yaratmış durumdaydı ve Matbuat Umum Müdürlüğü eliyle basın/yayın üzerinde geniş bir baskı ve izleme faaliyeti yürütülmekteydi. Her türlü yayın faaliyeti komünistlerin "sinsi ve sistemli bir faaliyeti" olarak görülüyordu. Hatta ülkenin sosyal ve ekonomik problemlerini inceleyen bilimsel çalışmalarda dahi komünist propaganda yapıldığı belirtiliyordu. Bu sebeple Nâzım Hikmet ve Hikmet Kıvılcımlı'nın çalışmaları polisin gözünde "komünist faaliyet"ten başka bir şey değildi. Harp Okulu davasının soruşturma safhasında bu nedenle Nâzım Hikmet, Haydar Rıfat, hatta Goethe ve Gogol'un kitaplarını öğrencilerin okumaları bu bağlamda değerlendirilmişti.

Harp Okulu davası karara bağlandığı günlerde İçişleri bakanı Şükrü Kaya, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a Kara Ordusu'nda olduğu gibi Donanma'da da Nâzım Hikmet'in eserlerinin okunup okunmadığını sormuş, Mareşal de gereken emri vermişti. Böylece Donanma'da da bir cadı avı başladı. Donanma ana gemisi Yavuz'da yapılan aramalarda 1937 tertipli makine eri Haydar Korcan'da "sakıncalı" kitaplar bulunması ile soruşturma genişletildi. Haydar Korcan bu kitapları kardeşinin saatçi dükkânından okumak için aldığını söyleyince kardeş Abdülkerim Korcan'ın

7 Binbaşı Şerif Budak Donanma Davası'nın hazırlık soruşturması kısmında da Donanma Askeri Mahkemesi'nde görevlendirilecektir.

8 Bu dava için daha geniş bir bilgi için; A.Kadir, *1938 Harp Okulu Olayı ve Nâzım Hikmet*, 2.bs., İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967.

9 F. Uluç, a.g.e. s. 58.

dükkânı arandı. Dükkânda suç aletleri bulunmuştu. Nâzım Hikmet'in kitapları... Abdülkerim Korcan¹⁰ partiye sempati duyan ve kitap okumayı seven bir gençti. Kitap okuma tutkusunu, o sıralar yayıncılık yapmakta olan Hikmet Kıvılcımlı ile tanışmasını sağlamıştı. Kıvılcımlı eski bir parti üyesiydi, fakat bir süre önce parti yönetimi ile anlaşmazlığa düşmüştü. İlk kez 1925 yılında Aydınlık ve Orak-Çekiç Dergileri davası nedeniyle yargılanmış olan Hikmet Kıvılcımlı, Fatma Nadiye Yalçı ile birlikte "Kıvılcım Kütüphanesi" adında bir kitap satış yeri açmışlardı. Ancak, bilinen bir komünist olması nedeniyle sürekli izleniyordu. Korcan'ın parti ile ilişkisi Kıvılcımlı ile tanıştıktan bir süre sonra son bulmuştu. Artık o "Kıvılcımlı Kütüphanesi"ne gidip geliyor ve yayınevinin kitap satışının artırılması yönünde çalışmalar yapıyordu. Bu arada öteden beri ilişkili bulunduğu bazı liseli öğrenciler ile birkaç mahalle arkadaşı gençle birleşerek "Kitap Sevenler Derneği" kurmuşlardı.¹¹

Abdülkerim Korcan'ın kardeşi Haydar da, kitap okumaya düşkün genç bir deniz eriydi. Bölük Üstçavuşu Seyfi Tekdilek, Haydar'da gördüğü kitaplardan bir ikisini alıp okumuştı. Kitap alış veriş aralarında arkadaşlık bağı güçlendirmişti. Haydar Korcan, bölükteki arkadaşlarıyla bir anı olsun diye birlikte resim çektirmiş ve resmi kardeşi Abdülkerim Korcan'a göndermişti. Mektubunda yanındaki kitaplardan gedikli üstçavuş Seyfi'nin de aldığını ve onunla da arkadaşlık kurduğunu yazmıştı. Dükkândaki araştırmada bu mektup ve fotoğraf da polisçe alınmıştı. Bir askerin anı resmi çekirme ve yakınlarına gönderme gibi masum tutumu polisçe "gizli bir örgütün oluşması" kabul edilmişti. Emniyet yetkilileri derhal mektupla fotoğrafı Yavuz zırhlısı komutanına ek bir yazıyla gönderip dikkatini çekmişlerdi. Komutan da ifadesinin alınması için bir subay eşliğinde gedikli üstçavuş Seyfi'yi İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne göndermişti.¹²

Seyfi Tekdilek Üstçavuş Emniyette işkence altında birçok gediklinin¹³ adını verecek, ancak gemiye gelip tutuklandığında büyük bir pişmanlıkla intihara kalkışacaktır.¹⁴

10 Kerim Korcan (1918-1990). Daha çok hapishane romanları ile tanınan edebiyatçı yazar. En ünlü romanı Tatar Ramazan'dır

11 Kerim Korcan, *Ateşten Köprü*, İstanbul: Bibliotek Yayınları, 1988, ss. 66-72.

12 Kemal Sülker, *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı*, 5. Cilt (1938), İstanbul: Yalçın Yayınları, 1969, ss. 146-147.

13 Gedikli: Eskiden astsubaylara verilen isim. Şimdiki uzman erbaş gibi mesleğin uzmanı maaşlı profesyonel askerleri tanımlardı. 1951 yılından itibaren mesleğin ismi çıkarılan kanunla astsubaylık olmuştur.

14 Nâzım Hikmet Dergisi, 27 Haziran 1950 (Davanın sanıklarından Gedikli Üstçavuş Avni Duruğun Medet Gazetesi ve Nâzım Hikmet Dergisi'ne gönderdiği mektuplarla dava hakkında bilgiler vermiştir. Aktaran, Atilla Çoşkun, *Nâzım'ın Davaları*, 3.bs., İstanbul: Cem Yayınevi, 2002. s. 201)

Ancak tüm bunlar Hikmet Kıvılcımlı ile hayat arkadaşı Fatma Nadiye Yalçı'nın ve Abdülkerim Korcan'ın tutuklanmalarına yeterli görülecek, sivillerin Nisan 1938'de tutuklanması ile başlayacak soruşturmalar Donanma içinde sürdürülecektir.

Bahriyelilere gözdağı ve Donanma davası

Harp okulu davasında nasıl Harbiyelilerin kitap okuma merakı gözlenerek suç oluşturulduysa, daha sonra Donanma davası olarak adlandırılacak bu olayda da, Donanma gemilerinde okumaya meraklı gedikli ve erlerden bir suç örgütü yaratılmaya çalışılarak, askeri isyana teşvik suçu oluşturulmuştur.

Donanma'da tutuklamalar Haziran 1938 başlarında başlamıştı. Gemilerinden alınanlar nereye götürüldüklerini bilmiyorlardı. Bir kısmı Erdek'te demirli bulunan Yavuz'a götürülüyor, tutuklanan gedikliler gemi sintinesine yakın yerlere konuluyordu. Burası su kesiminin en altında, belirli zamanlarda fanla hava verilen, sineklerin bile havasızlıktan düşüp öldükleri geminin oldukça kötü bölgeleri idi.¹⁵ Alt ambarlar ve ırgat makine daireleri dâhil dolmuştu. Yeni getirilenler Erkin Gemisi'ne götürülüp alt kamaraların tuvaletlerine yerleştirilmişti.¹⁶

Kim kimi tanıyorsa, kimin akrabası ise o tutuklanma için yeterli sebepti. Donanma Komutanlığı Askeri Mahkemesinde yargılananlardan Gedikli Üstçavuş Hüseyin Avni Durugün, olup bitenleri 1950 yılında Medet Gazetesi'ne şöyle anlatmıştı:

Gerek gemide, gerek dışarıda kim kimi tanıyor, ufak bir ahabplık ediyorsa hepsi tevkif edildi. Akraba, komşuluk münasebetleri, gezmeler, eğlenmeler gibi ne kadar uzak–yakın tanıdıklarımız varsa hepsini mahkemeye sevk ettiler. Dost, arkadaş ve sevgililerden gelen mektuplar içinde geçen isim sahiplerini hep mahkemeye sevk ettiler. Yavuz makine Gedikli Çavuşu Mehmet Dağ bütün suçu benim dayızadem olduğu için mahkemeye alındı. Sınıf arkadaşım Nuri Tahir, yalnız muharrir Kemal Tahir'in kardeşi olduğu için mahkemeye alındı, tevkif edildi. Kemal Tahir'in evinde resmi çıktığı için bir kadın da tevkif edilip mahkemeye alındı. İşte bütün bunlar ve böyle olanlar, gemilere kapatılıp, mahkemeye sevk edildi. Nâzım Hikmet'e gelince; o, Kemal Tahir'in arkadaşı olduğu için mahkemeye alındı.¹⁷

Sorgulamalar o kadar dallanıp budaklanmıştı ki, sevgilisi Emine Neriman

15 Vâlâ Nureddin, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, 2.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s. 381.

16 K. Sülker, *a.g.e.*, s. 147-148.

17 Medet Gazetesi, sayı: 8, 18 Mayıs 1950 (Aktaran, K. Sülker, *a.g.e.*, s. 148.)

bile bu dava dolayısı ile defalarca sorgulanmasına isyan edecektir.¹⁸

Dava devletin en üst kademelerince büyük bir ilgi ile takip ediliyordu. Yavuz gemisi Silivri açıklarında iken Başbakan Celal Bayar'ın gelerek soruşturmanın seyri hakkında bilgi alması, gemi İzmit önüne geldiğinde ise Donanma Komutanı Şükrü Okan'ın bilgilendirilmesi ve İzmit Valisi'nin ziyaretleri bu ilginin sonucu gibi gözükmetedir.¹⁹

Yine gemi İzmit'te iken Ankara'da Harp Okulu davasının tecrübeli savcısı Binbaşı Şerif Budak davanın yeni savcısı olarak gemiye katılmıştı.

Nâzım Hikmet Donanma davasına dâhil ediliyor

Nâzım Hikmet'in Donanma Davası'na dâhil edilmesi, Nâzım'ın Rusya günlerinden tanıdığı Hamdi Şamilof (Alev) ve eşi Emine Alev'in Pendik Pavli'de çalıştırdıkları gazinoya gelip giden bahriyeliler sebebiyledir. Hamdi Alev de, Nâzım gibi komünisttir ve gazinoya gelen bahriyeliler ile yakınlaşmaları donanma içinde bir propaganda yapma aracı olarak düşünmüş olması büyük olasılıktır. Samimiyet o kadar ilerler ki, izinli çıkan bahriyelilerden bazıları Hamdi Alev'in evinde gecelemeğe başlarlar. Bir grup bahriyeli de sivil giysi ile Nâzım'ın evine götürölüp onunla görüşürler.

Bu bahriyelilerden birisi olan Gedikli Hamdi Alevdaş ifadesinde; Nâzım Hikmet ile Hamdi Alev'in evinde görüştüklerini, Nâzım'ın kendisine "gemide fakir olan askerlerin bir listesini yaptırmasını, onlara yardım edileceğini" söylediğini belirtmiş, yine başka bir sefer Nâzım'ın Rus ihtilalinden bahsederek, "Bahriyeliler cesur olur, gözü pektir, Rus isyanı da bir bahriye gedikli çavuşu tarafından yapılmıştır" dediğini belirtmiştir.²⁰

Bu ifadeler üzerine başka bir dava için Ankara'dan Sultanahmet Cezaevi'ne getirilmiş olan Nâzım Hikmet Haziran ayının sonlarına doğru bir sabah erkenden Donanma'da görevli subay ve erlerce cezaevinden alınmış, kelepçeli olarak köprünün Kadıköy iskelesinden bir askeri tekneye bindirilerek haftalarca kalacağı Erkin gemisine götürölümüştü.

Erkin gemisinde kurulan yüzer mahkeme

Erkin gemisi Donanma'ya bağlıydı ve yolcu gemisinden tadil edilerek Denizaltı Filosu'nun ana gemisi yapılmıştı. Gemi o sıralar Adalar açıklarındadır. Nâzım'ı gemide önce er tuvaletine, daha sonra sintine ambarına kapatırlar. Nâzım'ın ifadesi ile er tuvaletinin o sıcakta lumbuzları kapalıdır ve

18 K. Sülker, *a.g.e.*, s. 180.

19 K. Sülker, *a.g.e.*, s. 149.

20 K. Sülker, *a.g.e.*, s. 162-164.

içerisi bir karış sidik ve pislikle kaplıdır. Akşam oradan alınıp geminin daha da alt bir güvertesinde bulunan sintine ambarına kapatırlar. Orası tamamiyle karanlıktır, su kesimi altında olduğundan lumbuzu da bulunmaz. Nâzım, Erkin gemisinde yaşadıklarını “Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim” romanında etraflıca anlatmaktadır.²¹

Esasında Nâzım Hikmet Donanma’ya yabancı değildir. Bahriye Nazırı Cemal Paşa’nın isteği ve referansı ile 1917’de Heybeliada Bahriye Mektebi’ne girmiş, 1919’da burayı bitirip Hamidiye kruvazörüne stajyer subay olarak atanmıştır. Ancak gemide üşütüp zatülcenp olunca 1920 yılında askerlikten çürüğe ayrılmış ve Bahriye ile ilişkisi kesilmiştir.²²

Erkin gemisinin subay yemek salonu düzenlenerek mahkeme salonu haline getirilmişti. Dünyada örneği görülmemiş bir şekilde seyir halindeki bir harp gemisinde sivil ve askerler birlikte yargılanacaktı. Sadece bu durum bile yargılamanın aleniyeti (açıklığı) ilkesini ortadan kaldırdığı için yargılama baştan hukuksuzdu. Diğer yandan mahkeme heyeti beş kişiden oluşuyordu, ancak bunların biri hukukçu diğerleri muharip sınıflardan. Bu ise yürürlükteki hukuka uygundu. Çünkü yasa böyle idi... Yine bu yasa gereğince, mahkeme kurulunun üyeleri, Donanma Komutanlığı emrinde çalışan subaylar arasından, yine komutan tarafından atanmışlardı.

Nâzım Donanma’ya getirildiğinde soruşturmanın “hazırlık aşaması” tamamlanmak üzereydi. Soruşturma, önce Yavuz Gemisi’nde başlamış ve ilk sorgular Harp Filosu **emrinde** Askeri Hakim olan Teğmen Haluk Şehsuvaroğlu²³ tarafından yapılmıştı. Ama, komutanlık olayla doğrudan ilgileniyordu. Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan’ın emriyle, soruşturma, Donanma Kurmay Başkanınca yürütülüyordu. Ve tüm uygulamalar, onun emri ve bilgisi çerçevesinde gerçekleşiyordu.

Gemiye getirilen Nâzım, Askeri Savcının önüne çıkmadan önce, sintine ambarında iki gün bekletilmişti. Ve bu süre içerisinde, iki kez olmak üzere, gece yarısından sonra silahlı askerlerce güverteye çıkarılarak, ciddiyetle dü-

21 Nâzım Hikmet, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, 14. bs., İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2013, ss. 102-107.

22 Memet Fuat, *Nâzım Hikmet*, s. 15.

23 Haluk Şehsuvaroğlu davanın ilerleyen safhalarında hukuksuzluğa tahammül edemeyerek bu davadan çekildiği gibi hakimlik sınıfından da ayrılacaktır. Öğretmen sınıfına geçen Şehsuvaroğlu Deniz Müzesi Müdürlüğü de yapacaktır.

zenlenen kurşuna dizme senaryolarıyla baskı altına alınmaya çalışılmıştı.²⁴

Savcı: “Biz bu davada delil arayacak kadar saf değiliz”

Nâzım ilk sorgusunda Hamdi Şamilof’u Rusya’dayken tanıdığını ve İstanbul’da da görüştüklerini ancak gedikli erbaş olarak kimseyi hatırlamadığını söylemiştir. Ancak Kerim Korcan’ın ifadeleri davanın Hikmet Kıvılcımlı ve Fatma Nuriye Yalçı aleyhine dönmesini sağlamış, Başçavuş Hamdi Alevdaş’ın ifadeleri ise davanın seyrini Nâzım Hikmet aleyhine çevirmiştir.²⁵

Kemal Tahir, soyadı olarak o yıllarda “Benerci” yi kullanıyordu. Bu nedenle Donanma Davası sanıkları arasında adı Kemal Tahir Benerci olarak geçmiştir. Davada sanık olarak bulunmasının sebebi gemide görevli kardeşi Gedikli Üstçavuş Nuri Tahir Tipi’de bulunan kitaplar yüzündendi. Gemi-de yapılan aramalarda kardeşinde Kemal Tahir’in evinden aldığı Sabahattin Ali’nin kitapları bulunmuştu. Kemal Tahir’e sorgusunda Nâzım Hikmet ve Hikmet Kıvılcımlı ile nasıl tanıştığı sorulmuş, o da Nâzım Hikmet’i yazarlığından dolayı tanıdığını, Sultanahmet cezaevine getirilince de ziyaretine gittiğini, görüş günü ziyaret yerinde Hikmet Kıvılcımlı ve Fatma Yalçı’nın da orada olmasından dolayı tanıştıklarını anlatmıştır.²⁶

Kemal Tahir’in avukatlığını yapan Ethem Nuri Balkan savunmasında, “Donanmada görevli bir kısım gedikli başçavuş ve üstçavuşların Nâzım

24 Bkz. Nâzım Hikmet, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, s. 103-105.

Nâzım bu senaryoyu romanda kahramanı İsmail’in üzerinden anlatır:

“(…) gözü karanlığa alışmıştı azıcık. Uyudu.

- Kalk... Giyin.

Yüzüne tutulan elektrik fenerinin ışığından gözleri kamaştı, başını çevirdi.

- Kalk. Giyin.

(...) İsmail feneri, kapının önündeki ak üniformalı subayın tuttuğunu gördü. Subayın arkasında,

(...) süngülü iki deniz eri duruyor. (...)

İsmail önde, subayla erler arkada, (...)

- Sola sap. (...)

Güverteye, gece serinliğine çıktılar.

- Yürü doğru. Arkana bakmadan.

Yürüyecek yer de pek kalmamıştı. İki adım sonra küpeştenin kıyısı.

- Dur.

Durdu. Arkasında açıp kapanan tüfek mekanizmalarının çıkırtısını duydu. Birdenbire aklına Mustafa Suphiler geldi. (...) Herifler beni temizlemeye karar verdilerse (...) Döndü. Üstüne çevrilmiş süngülü iki tüfek namlusu ile subayın ak üniformasını gördü. O anda da bir başka subay pey da oluverdi birincisinin yanında. Kulağına bir şeyler söyledi. Birinci subay İsmail’e:

- Dön, yürü dedi

(...) İsmail’i iki gece dolaştırdılar. Erkin gemisinin güvertesinde.”

25 Donanma Davasının dosyasındaki ifade özetleri ve daha fazla bilgi için bkz. K. Sülker, a.g.e., ss.163-199.

26 K.Sülker, a.g.e., s. 170-171.

Hikmet, Sabahattin Ali, Zekeriya Sertel ve Hikmet Kıvılcımlı'nın kitapçılarda da satılan yasaklanmamış eserlerini okumalarının suç teşkil etmeyeceğini, boş vakitlerinde dünya olayları üzerinde konuşmalarının Donanma'ya her hangi bir zarar verme gayesi taşımayacağını" söylemiştir. Yine diğer avukatlar "iddianamede bir suç ögesi bulunmadığını, bu sebeple bu davanın düşmesi gerektiğini" belirtmişlerdir. Savcı Şerif Budak'ın yanıtı ise; "Biz bu davada delil arayacak kadar saf değiliz" olmuştur.

Delil olan kitaplar, yasak olup olmadıklarının anlaşılması için avukatların isteği ile Adalet Bakanlığı'na yazı ile sorulmuş, üç gün sonra Adalet Bakanlığı'ndan şu yanıt gelmiştir; "Listede isimleri yazılı olanlar, her Türk vatandaşının okuması için neşredilmiş kitaplardır."

Mahkeme Başkanı Amiral Hüsnü Gökdenizer avukatlarla Savcı Şerif Budak arasında geçen bu tartışmalar üzerine, "Ortada hiçbir şey yok, bu çocuklara yazık ediyorsunuz! Bu yaptığınız donanmaya kötülüktür!" diyerek görevinden istifa etmiş, yerine Amiral Ertuğrul Ertuğrul atanmıştır.²⁷

Erkin'de görüş günü ve Atatürk'e mektup

Gemiler sürekli yer değiştirdiğinden, avukatların, akrabaların ya da arkadaşların olup bitenlerden haberdar olmaları olanaksızdı. Nâzım da Yavuz'dan Erkin'e nakledilenler arasındaydı. Sonunda gemiden karısına bir mektup yazmasına izin verildiğinde (16 Temmuz 1938), yalnızca hapishaneden gelirken elbiselerini toplamaya fırsat bulamadığını yazacaktı. Annesi Celile ve kız kardeşi Samiye, Nâzım'ın durumunu öğrenir öğrenmez, Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan'ın Erenköy'deki evine gittiler. Celile Hanım kendisini tanıtarak adı hâlâ bir ağırlık taşıyan eski Osmanlı devlet memuru Enver Celaleddin Paşa'nın kızı olduğunu söyledi. Amiral, Nâzım'ı Erkin gemisinde ziyaret etmelerini sağladı. 17 Temmuz'da gerçekleşen ziyaret için uzun bir yolculuk yaptılar. Önce otobüsle Silivri'ye, oradan da askeri bir tekneyle Yavuz'a gitmeleri gerekti. Gemide görüştükleri amiral, emir subaylarından birine onları Erkin'e götürmelerini emretti. Karanlık ve pis kokulu sintinede geçen günlerden sonra kendisini üst güvertede yüksek rütbeli subayların eşliğinde annesi ve kardeşiyle yemek yerken bulan Nâzım, şaşkına dönmüştü. Kendisinin de sofraya davet edildiğini ancak subaylardan birinin, "yemeğinizi soğutmayın" demesiyle anlamıştı. İşin ironik yönü bu lafı söyleyenin şimdi üzerinde bir denizci üniforması olan savcı Şerif Budak'tan başkası olmaması idi. Ancak görüşmecileri arasında eşi yoktu ve Nâzım Piraye'yi görmek için sabırsızlanıyordu. Sonunda Ağustos'ta

²⁷ M. Fuat, *Nâzım Hikmet*, s. 237-239.

Piraye'ye Nâzım'ı ziyaret izni çıktığında, gemi Erdek'te demirlemişti.²⁸

Donanma Davası 10 ağustosta Erkin Gemisi'nde başladı. On dokuz gün sürecek davada, Nâzım Hikmet, Kemal Tahir, Hikmet Kıvılcımlı dâhil ikisi kadın (Fatma Nuriye Yalçı ve Emine Alev) toplam 30 kişi yargılanıyordu. Nâzım daha önceki Harp Okulu davasından 15 sene ceza aldığı için bu davanın da seyrine bakarak aynı şekilde sonuçlanacağını görüyordu. Gemi 16 Ağustos'ta Haydarpaşa önlerine geldiğinde Atatürk'e hitaben bir mektup yazarak umutsuzca son bir kurtuluş çaresi aradı.²⁹

“Cumhurreisi Atatürk'ün Yüksek Katına,
Türk Ordusunu «isyana teşvik» ettiğim iddiasıyla on beş yıl ağır hapis cezası giydim. Şimdi de Türk donanmasını «isyana teşvik etmekle» töhmetlendiriyorum.
Türk inkılabına ve senin adına and içerim ki suçsuzum.
Askeri isyana teşvik etmedim.
Kör değilim ve senin yaptığın her ileri dev hamleyi anlayabilen bir kafam, yurdumu seven bir yüreğim var.
Askeri isyana teşvik etmedim.
Yurdumun ve inkılapçı senin karşında alnım açıktır.
Yüksek askeri makamlar, devlet ve adalet, küçük, bürokrat gizli rejim düşmanlarınca aldatılıyor.
Askeri isyana teşvik etmedim.
Deli, serseri, mürteci, satılmış, inkılap ve yurt haini değilim ki, bunu bir an olsun düşünebileyim.
Askeri isyana teşvik etmedim.
Senin eserine ve sana, aziz olan Türk dilinin inanmış bir şairiyim. Sırtıma yüklenen ve yükletilecek hapis yıllarını taşıyabilecek kadar sabırlı olabilirdim. Büyük işlerinin arasında seni bir Türk şairinin felaketi ile alakalandırmak istemezdim.
Bağışla beni.
Seni bir an kendimle meşgul ettimse, alnıma vurulmak istenen bu «inkılap askerini isyana teşvik» damgasının ancak senin ellerinle silinebileceğine inandığımdandır.
Başvurabileceğim en inkılapçı baş sensin.
Kemalizmden ve senden adalet istiyorum.
Türk inkılabına ve senin başına and içerim ki, suçsuzum.

Nazım Hikmet RAN”

28 S.Göksu ve E. Timms, a.g.e., s. 201-202.

29 K.Sülker, a.g.e., s. 206-207.

Nâzım bu mektubu 17 Ağustos günü Hâkim Teğmen Haluk Şehsuvaroğlu ile göndermiştir. Zarfı açık olan mektubu Şehsuvaroğlu Beşiktaş'tan taahhütlü olarak göndermeden önce bir kopyasını almıştır. Ancak mektup Dolmabahçe Sarayı'na ulaşmasına rağmen İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'da takılmış ve Atatürk'e ulaştırılamamıştır.³⁰

Adli amir Fevzi Çakmak

Donanma Davası da Harp Okulu Davası gibi başından beri hukuki değil siyasi idi. Buna rağmen, Harp Okulu davasında sanıklar komünizm propagandasından cezalandırılamamıştı. Ancak Mareşal Fevzi Çakmak 10 Haziran 1938'de tüm ordu mensuplarına, Komünist Parti üyelerinin sözde faaliyetleriyle ilgili bir genelge göndererek dikkatlerini çekecekti. Genelgede; “Bugün komünist propagandası, bundan on sene evvel yapıldığı gibi ‘Bütün dünya işçileri birleşiniz’ şeklinde değildir. (...) suret-i haktan görünerek ve karşısındakini mazlum ve mağrur mevkie sokarak, adeta büyük insaniyet ve merhamet gösteriyormuş gibi alakadar olarak yapılan ve astların üstlerinden itimatlarını gidererek ve ordunun temeli olan disiplini sarsmaya giden ve götüren şekillerde yapılmaktadır” denilmektedir.³¹

Çakmak'a göre Harp Okulu Davası, mevcut yasaların ordudaki yıkıcı komünist faaliyetlerle başa çıkmakta yetersiz kaldığını ortaya koyuyordu. Bu nedenle Çakmak, yasalarda önemli değişikliklere gidilmesinde ısrar ediyordu. Çakmak'ın genelgesinden bir ay sonra 16 Temmuz 1938'de Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142'nci maddelerine komünizm propagandasını suç sayan hükümler de eklenmiştir.³²

Bu değişikliklere ve Donanma Davasının soruşturmasının komünizm propagandası yapmak üzerinden hazırlanmış olmasına rağmen Askeri Ceza Kanunu'nda ordu içinde komünizm propagandası yapmak diye bir suç olmadığından Nâzım'ı ceza kanunun 94'ncü maddesine uyan “askeri şahısları amire karşı tahrik”³³ suçundan mahkûm etmişlerdir.³⁴ Yani Nâzım Hikmet'e yapılan suçlamanın kanunda karşılığı olmadığından suçlama ile alakasız bir

30 K.Sülker, a.g.e., s. 207-208.

31 K.Sülker, a.g.e., s. 70.

32 K.Sülker, a.g.e., s. 251.

33 Askeri Ceza Kanunu 94'ncü madde 1'nci fıkrası bu suçu tam olarak şöyle tarif etmiştir: “Birden ziyade askeri şahısları hep birlikte âmire veya mafevke itaatsizliğe veya mukavemete veyahut fiilen taarruza sevk ve tahrik

eden isyan muharriki sayılır. Suç yapılmamış veyahut yapılmağa teşebbüs edilmemişse isyan muharriki beş seneden az olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.”

34 “Nâzım Hikmet'in Suçsuzluğu”, *Yeni Dergi*, Yıl:3, Sayı: 29, Şubat 1967, s.143-144.

kanun maddesinden cezası da arttırılarak mahkûm edilmiştir.

Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, 17 Şubat 1939'da, 2396 sayılı gizli bir genelge yayınlıyacaktı. Bu dokuz maddelik belgenin, alıntılanan bazı bölümleri şöyledir:

1. 1938 senesinin Haziran ayında Donanmada gedikli erbaşlardan birkaçı arasında komünizm cereyanlarının başladığı, bu fikirlerin bazı sivillerden geldiği ve işin başında şair Nâzım Hikmet'in bulunduğı ve donanmada er ve erbaşları üstlerine karşı itaatsizlik ve isyana tahrik için çalıştığı görüldü.
2. Baştanbaş, mübarek şehitlerimizin kanıyla sulanmış ve ebediyen yaşayacak olan Türk vatanının felaketine yol açmak ve Türk istiklâlini ortadan kaldırmak, hür olan Türk'ü esir yapmak için çalışan komünizm ve ona benzer gizli ve kirli cereyanların yurttta tutunabilmeleri için tek çare vardır ki, o da orduya el atmak, onu içinden bozmak ve eski tabiriyle kal'ayı içinden fethetmek!³⁵

Askeri Ceza Kanunu'nda eksikliği görülen bu durum üzerine Milli Savunma Bakanlığınca Mayıs 1939'da bir kanun teklifi hazırlanarak eksiklik 17 Temmuz 1939'da 3719 sayılı yasa ile giderilmiş, Askeri Ceza Kanunu 148'nci madde "Siyasi maksatla toplananlar, siyasi fırkalara girenler, siyasi nümayiş ve içtimalara ve intihabada iştirak edenler veya her ne suretle olursa olsun bu maksatlarla şifahi telkinatta bulunanlar ve siyasi makale yazanlar ve bu yolda nutuk söyleyenler beş seneye kadar hapsolunur" şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca Askeri Muhakeme Usulü Kanunu'na eklenen fıkralarla 148'nci maddede belirtilen suç u ordu ve askerliğe yönelik işleyen sivillerin de aynı şekilde bu kanuna göre askeri mahkemelerde yargılanıp cezalandırılacakları konusu hukukileştirilmiştir.

Adalet suya düştü

Erkin Gemisinde haftalarca süren hazırlık soruşturması ve on dokuz gün süren mahkeme sürecinde hem işleyiş, hem de sonuçları itibari ile vicdani ve hukuki olmayan bir dava süreci yaşanmıştır. Hukukçu olmayan mahkeme üyeleri yanında Kurmay Yarbay Ruhi Develioğlu³⁶ gibi subaylar davada hiçbir sorumlulukları olmadığı halde aldıkları emir gereği sanıkları sorgulamış, ifadelerini değiştirmeye zorlamış veya fiziki ve psikolojik işkence uygula-

35 *Son Havadis*, 10 Haziran 1967. (Aktaran Kerim Korcan, *Harbiye Kazanı*, İstanbul: E Yayınları, 1969, s.175.)

36 Ruhi Develioğlu Albaylığında o zamanın Deniz Kuvvetleri Komutanlığı görevi olan Deniz Müsteşarlığı görevine kadar yükselecektir.

mişlardır.³⁷

Örnek olarak, Yarbay Develioğlu hâkim bürosuna çağırdığı sanıklardan birisini komünizm konusunda cahillikle suçladıktan sonra onu bu konuda şöyle bilgilendirmiştir;

Sen komünizm hakkında hemen hiçbir şey bilmiyorsun, ona duyduğun hayranlık bundan. Öyleyse beni dikkatle dinle. Şimdi bu komünizmi Rusya’da Yahudiler icat ettiler. Kanlı oyunlarla bunu uygulamaya giriştiler. Baktılar ki bu rejim insan tabiatına aykırıdır, vazgeçseler ya? Hayır, onu bu seferde dünyaya yaymaya başladılar. İşte sen bu oltaya yakalanan zavallılardan birisin.³⁸

Bunun yanında Hâkim Teğmen Haluk Şehsuvaroğlu, Binbaşı Nazif bey ve Yüzbaşı Eyüp bey sanıklara kanunlar çerçevesinde davranmışlar, Teğmen Şehsuvaroğlu Nâzım Hikmet’e özel ilgi göstermiş, gemide atıldığı er tuvaletinden çıkarılmasını sağladığı gibi, ailesi ile haberleşmesine yardımcı olmuş, davanın ilerleyen kısımlarında hukuksuzluğa tepki olarak görevinden ve hâkim sınıfından ayrılmıştır.

Sorgulamaların bir bölümünde gemiden bir subay ve bir üstçavuş gözetiminde İstanbul Emniyetine götürülen gediklilere dayak altında önceden hazırlanmış ifadeler imzalatırılmıştır. Bu ifadelerde donanmada kitap okuyan bütün gediklilerin listeleri vardır.

Yine gemiden bazı gedikliler mükâfat ve terfi vaadiyle arkadaşları aleyhine ifade vermeye zorlanmıştır. Bunlardan biri olan Başgedikli Adil Kut sanık sıfatıyla mahkemeye çıkarılınca, mahkeme heyetine; “Hani bana mükâfat verecektiniz? Siz beni bunların arasına; sen bunlar hakkında bizim söylediklerimizi söyle, ifade ver diye sokmamış mıydınız? Ben şimdi suçlu olarak muhakeme ediliyorum. Vereceğiniz mükâfat bu mu?” diye bağırmış, ancak o da dört sene hapis ile cezalandırılmıştır.³⁹

Askeri Savcı Şerif Budak, tehdit, baskı veya vaatle sanıkları istediği ifadeleri vermeye çalışmıştı. Bazılarını mükâfatla bazılarını da yurt dışına staja gönderme vaadiyle aldatmıştı. Ancak zor ve işkence ile bu ifadeleri verenlerin çoğu, duruşmada; “Bu ifadedeki şu bölüm bana zorla söyletildi, onları

37 “Kerim Korcan Hayatını Anlatıyor”, *Türkiye Yazıları*, Sayı: 8 Kasım 1977, s. 30. (Sanıklardan Kerim Korcan’ın işkence suçlamasında bulunduğu Yarbay Develioğlu mahkemede işkence iddialarını reddettikten sonra; “Tahkikatın safahatıyla alakadar olmadım. Bu hâkim bürosunun işidir. Ama bunların da ne mal olduklarını bilirim, çünkü biz de tarih-i harp okuduk” demiştir.)

38 “Kerim Korcan Hayatını Anlatıyor”, a.g.e., s.30.

39 Medet Gazetesi, sayı: 8, 18 Mayıs 1950, davada yargılanan gedikli Avni Durugün ile yapılan söyleşi (aktaran, K. Sülker, a.g.e., s. 148-149).

ben söylemedim” diyorlardı. Duruşmada bu şekilde ifadesini değiştiren Ali Kantan, birkaç yıl yatıp çıkacağı halde, bu ifadesi sebebiyle on beş yıl ağır hapse mahkûm olmuştur.⁴⁰

Başgedikli Hamdi Alevdaş duruşmada, Yavuz ikinci komutanı Yarbay Ruhi Develioğlu tarafından muhbirlik yapmak amacı ile görevlendirildiğini söylemiştir. Yarbay Develioğlu ise mahkemede, “Başgedikli Hamdi’ye hiçbir suretle böyle bir vazife vermediğini” söyleyecek, Hamdi Alevdaş da 18 yıl hapse mahkûm edilecektir.

Sanıklar içinde en keskin savunmayı Hikmet Kıvılcımlı şu sözlerle yapmıştır;

“Bizi burada muhakeme eden zihniyet korkunçtur! O kadar korkunçtur ki, bunlar yarın İngiliz sermayesine dayanan bir halife hareketi zuhur etse, hiç şüphesiz ki taptıkları Atatürk’ü bile asarlar.”⁴¹

Donanma’da “Gözdağı” ve “Temizlik operasyonu” olarak başlamış davalar, 29 Ağustos 1938 günü karara bağlandı. Nâzım Hikmet 20 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 15 sene de Harp Okulu davasından cezası olduğundan cezalar toplanınca 28 yıl 4 ay hapsine karar verildi. Aynı davada Hikmet Kıvılcımlı ve Kemal Tahir 15 yıl, diğer sanıklar 18 yıl ile 3 yıl arasında cezalara çarptırıldılar.⁴²

Nâzım, 1939 yılında Adli Tıp Kurumunun bir raporu ile altı ay için tahliye edilmiş ve bu arada yurt dışına çıkmanın yollarını aramaya başlamıştı. Ona göre bu konuda parti yardımcı olabilirdi. Ancak bu isteğini gerçekleştirmedi. Nail Vahdeti Çakırhan, Nâzım’ın yurt dışına çıkamamasını parti ile arasının iyi olmamasına bağlamaktadır.⁴³

Nâzım Hikmet, bir ihbar üzerine hava değişimi hakkını sonuna kadar kullanamamış, tekrar cezaevine gönderilmişti. 1950 yılı 15 Temmuz’unda Demokrat Parti iktidarının ilk aylarında çıkarılan afila serbest kalana kadar 13 yıl beş ay hapis yatacak olan Nâzım, 48 yaşına gelmesine rağmen huksuz olarak askere alınmaya çalışılınca yine yurt dışına kaçışın yollarını

40 K. Sülker, a.g.e., s. 153.

41 “Kerim Korcan Hayatını Anlatıyor”, a.g.e., s. 31.

42 Donanma Davasının Gerekçeli Kararı ve verilen cezalar için; bkz. K. Sülker, a.g.e., s. 239-241.

43 Atilla Coşkun’un Nail V. ile yaptığı özel görüşmeden (A. Coşkun, a.g.e., s. 213.). Hikmet Kıvılcımlı da anılarında bu konuyu şöyle anlatır; “Bir yıl yatmadık. ‘Aman Paşa bir kanun yolu bul’ çağlağından, 6 ay tebdil hava çıktık. Ben kimseye başvurmadım. Nâzım’ın sonradan anlattığı: O, bizim Stalin adayına uğramış. Stalin adayı, ‘Hayır’ buyurmuş. Kimsenin 15 yıl hükümden kaçmamasını, besbelli ‘Parti’ adına dikte etmiş. Nâzım, tekrar yakalanıp içeriye atılmaları nedenini, R.F.’in o direnişine uymak zoruna bağlıyordu.” (Hikmet Kıvılcımlı, *Anılar*; Köxüz Yayınları, s. 205).

arayacak, 17 Haziran 1951 günü bir yakınının desteğiyle bir motor içinde Boğaz'dan Karadeniz'e açıldıktan sonra bir Romen gemisine binerek önce Köstence'ye sonrasında ise 1963'deki ölümüne kadar kalacağı Moskova'ya gidecektir.

Sonuç

1930'ların sonunda dünyada ve Türkiye'de faşizmin ideolojik olarak güçlendiği günlerde Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın emri ve gözetimi altında başlatılan Donanma Davası o gün de bugün de hukuki olmaktan uzak siyasi bir davadır. Soruşturmalar komünizm propagandası yapmak üzerinden hazırlanmış, ancak Askeri Ceza Kanunu'nda ordu içinde komünizm propagandası yapmak diye bir suç olmadığından cezalar Askeri Ceza Kanunu'nun 94'ncü maddesine uyan "askeri şahısları amire karşı tahrik" suçundan verilmiştir. Yani askeri isyana teşvik suçundan ceza almışlardır. Komünist propagandanın suç sayılması başlı başına reddedilmesi gereken bir şeydir. Üstüne üstlük, ortada ne tahrik edilen askerler, ne de isyan vardır. Ortada ne yeterli delil ne de suçun cezasının verileceği kanun maddeleri vardır. Kanunlarda yapılan değişiklikler bile davanın bitmesinden bir yıl sonra yapılmıştır. Bu adli hatanın düzeltilmesi için hâlâ yapılabilecekler vardır. Donanma Askeri Mahkemesi'nde davanın kayıtlarının bulunduğu bilinmektedir. Bu kayıtlar bir kamu davası açılarak incelenmeli adalet geç de olsa yerini bulmalıdır.

Nâzım Hikmet ve Donanma Davasının diğer sanıkları 75 sene sonra bile adil yargılanmayı beklemektedir. Bu davanın yeniden görülmesi gelecekte böylesine vahim hukuki ihlallerin tekrarlanmasını engelleme yönünde bir etki yaratacaktır.

Kaynakça:

A.Kadir, *1938 Harp Okulu Olayı ve Nâzım Hikmet*, 2.bs., İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967.

Atilla Çoşkun, *Nâzım'ın Davaları*, 3.bs., İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.

Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, 2.bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Fuat Uluç, *Nâzım Hikmet ve 1938 Harb Okulu Davasının Gerçek Yüzü*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967.

Hikmet Kıvılcımlı, *Anılar*, Köxüz Yayınları.

Kemal Sülker, *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı 5. Cilt (1938)*, İstanbul: Yalçın

Yayınları, 1969.

Kerim Korcan, *Harbiye Kazanı*, İstanbul: E Yayınları, 1969. Kerim Korcan, *Ateş-ten Köprü*, İstanbul: Bibliotek Yayınları, 1988.

Memet Fuat, *Nâzım Hikmet, Yaşamı, Ruhsal Yapısı, Davaları, Tartışmaları*, İstanbul: Adam Yayınları, 2000.

Nâzım Hikmet, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, 14. bs., İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Saime Göksu ve Edward Timms, *Romantik Komünist. Nâzım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri*, çeviren: Barış Gümüşbaş, 5. bs., İstanbul: Doğan Kitap, 2002.

Vâlâ Nureddin, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, 2.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.

TBMM Tutanak Dergisi, 4. Cilt, 37. Birleşim, 29 Ocak 1947, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c004/tbmm08004037.pdf> (Erişim 20 Nisan 2013)

“Nâzım Hikmet’in Suçsuzluğu”, *Yeni Dergi*, Yıl:3, Sayı: 29, Şubat 1967.

“Kerim Korcan Hayatını Anlatıyor”, *Türkiye Yazıları*, Sayı: 8 Kasım 1977.

Nâzım Hikmet'in güncelliği üzerine

Mehmet Akkaya

*1902'de doğdum
doğduğum şehre dönmedim bir daha
geriye dönmeyi sevmem
üç yaşında Halep'te paşa torunluğu ettim
on dokuzumda Moskova komünist üniversite öğrenciliği
kırk dokuzumda yine Moskova'da Tseka-parti konukluğu
ve on dördümden beri şairlik ederim
kimi insanlar otların kimi insan balıkların çeşidini bilir
ben ayrılıkların
kimi insan ezbere sayar yıldızların adını
ben hasretlerin
hapislerde de yattım büyük otellerde de
açlık çektim açlık grevi de içinde ve tatmadığım yemek yok gibidir...¹*

¹ Nâzım Hikmet, *Son Şiirleri*, YKY, İstanbul, 2008, s. 104.

Nâzım Hikmet'in aramızdan ayrılışının ellinci yılındayız. Hem kendi çağında hem onun ölümünü izleyen yıllarda hem de günümüzde onun şiirlerinin estetiği, felsefesi, içerdği politik bildirisi yanında, şiirinin üslubu ve dili yaratıcı tarzda kullanma biçiminin -çok yazık ki- aşıldığı söylenemez. Ülkemizin yakın tarihinde yanına konulabilecek veya onunla kıyaslanabilecek başkaca değerler bulmak da söz konusu değildir; ancak kanaatimizce iki isim hariç: Sabahattin Ali ve Yılmaz Güney. İlki öykücülüğün militanı ve filozofu idi, ikincisi ise sinemanın ya da sanatın piri, halkların ve sinemanın savaşıydı. Çok düşünülürse uluslararası düzeyde iki "rakibi" daha vardı Nâzım Hikmet'in: Shakespeare ve Bertolt Brecht. Üç ozanın üçü de yaklaşık otuz civarında tiyatro eseri yazmakla bilinirler; üçü de çağlarının ve alanlarının en büyük ihtilalcisi oldular. Shakespeare şiirde ve tiyatrodaki devrim yaparken, Brecht ise epik üslupla tiyatro ve şiirde devrim diyordu. Marksist estetik ve sanat anlayışı kabul eder ki sanat, ekonomik olgulara bağlı bir *aktif* üstyapı kurumudur. Dolayısıyla sanatta yenilik düşüncesi ya da devrimci atılımlar ekonomik ve sosyal bakımdan geçiş dönemlerini gerektirir. Shakespeare örneği Rönesans çağlarına gönderme yapmak üzere diğer adı anılan sanatçılar yeni bir çağın, "emperyalizm ve proleter devrimler çağı"nın sanatçıları oldular. Çünkü bu çağda deyim yerindeyse dünyada bir alt üst oluş yaşanıyordu. Emekçi sınıflar ilk defa yöneten durumuna gelme şansı yakalama olanağına sahip oluyorlardı.

İşte böyle bir çağın kalemını temsil eden Nâzım Hikmet, alt sınıflardan değil tersine orta sınıf çocuğu olarak bu dünyaya gelmişti. Fakat henüz yirmisine geldiğinde kendi sınıfının ideolojisinden değil, proletarya ideolojisinden yana tavır alarak gerçekte geldiği sınıfa "ihamet" etmiştir. Bu anlayışın sonucu olarak da özel mülkiyete (burjuva mülkiyeti) karşı özgürleşme anlayışını benimsemiş ve yaşamı boyunca burjuva mülkiyetinin toplumsallaştırılmasını savunmuştur.

Mevlana'nın müridi olarak Nâzım Hikmet

Tarihler 20. yüzyılın başlarını gösterdiğinde dünyada durum tek kelimeyle söylemek gerekir ki ciddiydi. Ekonomik, sosyal ve siyasal süreç yeni bir ivmeyle adeta bir bilinmezine içine doğru ilerliyordu. Her şey tepe taklak olurken belki de "başlar ayak, ayaklar baş olacak"tı. Bu alt üst oluş yıllarında eski sanat anlayışları da olduğu gibi kalamazdı. Nâzım'ın alanından örneklerle, Türk şiiri divan ve halk şiiri olarak olduğu gibi klasik tarzıyla devam edemezdi. Kaldı ki ekonomik ve teknolojik gelişmeler sinema gibi yeni yeni sanat dallarına saha açmakta, birçok sanat akımı ise birbirleriyle yarışa

başlama dönemine girmişti. Fütürizm de bu akımlardan birisiydi. Rusya'da bunun bayraktarlığını o yıllar itibarıyla Mayakovsky yapmaktadır. Fütürizm, gelecekçilik olarak Türkçeleştirilebilir. Eski değerlerden ziyade yeniyi ve geleceğin değerlerine yönelmek anlamına gelmektedir. Birçok kaynağa göre Nâzım Hikmet, Mayakovsky ile tanışmış ve bu akımdan etkilenmiştir.

Girişteki dizelerde de dile getirildiği gibi ozan, “geriye dönmeyi sevmem” diyor. Buna rağmen onun şiirinde “Doğu tatları” yanında divan ve halk şiirinin biçim ve içeriklerinden zengin bir şekilde yararlandığı gözlenmektedir. Şiirin yalnızca biçimi değil onun şiirinde konu da, içerik de zenginleşme iklimi bulmuştur. Şiir düzyazıya ve destanlara dek genişlemiştir. Sınıflar mücadelesinin birçok temel konu, terim ve kavramı onun şiirlerinde merkezi bir yer tutmaktadır. Şiirde dizeler aruz veya hece ölçüsünün dışına çıkmış, dizeler basamaklı bir görünüm içinde sıralanmış, şiir dizesini oluşturacak cümleler ya da cümlecikler çok kritik yerlerinden kırılarak basamaklandırılmıştır.²

Nâzım Hikmet'in sanatı Sabahattin Ali ve Yılmaz Güney'e oranla daha çok şehir ve sanayi dünyasının şiiri ve sanatı olmuştur. Köylü unsurlar ise daha ziyade hapishane deneyiminin ürünleri olarak onun sanatında ve şiirinde yer almışlardır. Gerek şehir ve sanayi dünyasını yansıtmak açısından gerekse buna uygun yeni üslubunu, 1923'te “Aydınlık”ta yayınlanan şu dizelerinde görmek olası: “Bana bak!/ hey!/ Avanak!/ Elinden o zırlıtyı bırak-sana!/ Sana,/ Üç telinde üç sıksa bülbül/ öten/ üç telli saz/ yaramaz! (...) üç telli saz/ Dağlarla dalgalarla kütleleri/ İleri/ atlatamaz! (...) Hey!/ Hey!/ Dağlarla dalgalarla, dağ gibi dalgalarla dalga gibi dağlarla/ başladı orkestram!/ Hey!/ Hey!/ Ağır sesli çekiçler/ sağır/ örslerin kulağına/ Hay-kır-dı!/ Sabanlar/ güreşiyor tarlalarda/ tarlalarla!”³

Nâzım Hikmet için 1930 yılları sanatının doruğu olarak görülmelidir. Çünkü bu yıllarda yapılan sanat için ve yazılan şiirleri açısından “şiirin gökyüzünden yeryüzüne indirilmesi” deyimini kullanılmaktadır. Oysa şiirin yeryüzüne indirilmesi bir çırpıda olmamış, şairin bir gençlik ve gelişme dönemi olmuş, şair süreç içinde olgunlaşma olanağı bulmuştur. Kuşku yok ki Nâzım Hikmet birçok bakımdan erken olgunlaşma imkânı bulmuş, kendini entelektüel alanda hızla yetiştirmiştir. İlk şiirlerini daha ilköğretim yıllarında yazmış, birçok dergi ve gazetede adından söz ettirmiştir. İlk şiirini 1913 yılında, 11 yaşında iken yazan “çocuk şair” 1918'e kadar yazdıklarını bir defterde

2 Nâzım Hikmet'in şiirlerinde bu basamaklılık çok belirleyici olduğu için onları şairin sunduğu biçimde, yani yan yana değil alt alta yazmak gerekiyor. Bu metinde bu kural kısmen ihlal edildi; nihayetinde eldeki metin bir şiir kitabı değil.

3 Selahattin Hilav, *Edebiyat Yazıları*, YKY, İstanbul, 2003, s. 33-34.

toplamış ve bunları Yahya Kemal Beyatlı (aile dostları ve ünlü şair) ince bir düzeltiden geçirmiş ve şiirler yayınlanmıştır. Eserin adı: “Hala Serviliklerde Ağlıyorlar mı?” Ne var ki şairin, henüz Nâzım Hikmet olduğu yıllar değildir; anılan yıllar çocukluk yıllarıdır. “Çocuk Nâzım”ın şiiri henüz naif karakterdedir. İdealist öğeler barındırmaktadır. Bir şiirinde Mevlana’ya ithafen ‘Ben de müridinim senin Mevlana’ dizelerine yer verilmiştir.”⁴ Onun yaşam öyküsüne bakılırsa baba ve dedesinin Mevlevilik yanlısı oldukları görülecektir; kaldı ki dedesi şiir yazan birisi olarak Nâzım’ı birçok ozanla da tanıştırtırma ortamı sağlamıştır. Bunların etkisiyle Nâzım metafizik denilecek bir dünya görüşünden hareket etmiştir gençlik ve çocukluk çağlarında. İçerik olarak da bireyci, mistik ve bazen de aşk konularını işleyecek biçiminde olmuştur şiirleri. 1919 ve 1920 yıllarında yazdığı şiirler hececiler çerçevesinde olmasına rağmen, şair ve şiirleri dönemin büyük şairlerince önemsenmiştir. Cenap Şahabettin, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya gibi isimler onun şiirlerine alaka gösteren şairler oldular.

Nâzım Hikmet’in 1920’li yıllarda Moskova’da eğitimini görmesinden sonra geldiği memleketinde siyaset dışı sayılabilecek ne bir yıllık ne bir aylık ne de bir günlük ve bir anlık “serbest zaman”ı olabilmıştır. Bu bakımdan şiirlerinin tümü daha ilk yıllarından itibaren politik bildiri üslubuyla kurulmuştur. 835 *Satır* adlı şiir kitabının Türkiye’de yayınlanması da (1929) aynı yıllardadır. Dergide yazdıkları yazılar ilgi görüyor, “Putları yıkıyoruz” başlıklı yazılarla eski sanat ve edebiyat değerlerine karşı estetik hücumlar yapıyordu. İki şiiri (1930) plağa alınmış, gerek yazdıklarına gerek kitaplarına ve plaklarına ilgi artmış; Nâzım’ın, bu yıllarda moral değeri oldukça yükselmiştir.

Nâzım Hikmet’in şiirlerinde müzik

Nâzım Hikmet’in şiirleri politik mesajları derin ve güçlü estetiği olan şiirlerdir. Bu derinlik ve güce rağmen onun şiirlerinde politika, estetiğin önüne geçmez, önünde yürümez, daha doğrusu estetik ögenin politika içinde eritilmesine izin verilmez. Nâzım tek kalıp tek üslup tek estetik anlayışı üzerinden yönelmemiştir sanata ve şiire. Kafiyele, mısra ya da bölüm sonlarında aramak gerekmiyor. Dizelerin ilk kelimelerinde kafiyele bulunabildiği gibi sonraki kelimelerde de ortaya çıkabiliyor. Bu anlamda şairin şiirleri müziksel ve melodik sesler yönünden eşsizdir, denilebilir. Adeta Fransız şairi Verlaine gibi “her şeyden önce müzik” demektedir Nâzım. Şu yorum da mümkündür: Verlaine’in Türkiye’deki gölgesi Yahya Kemal’dir;

4 Afşar Timuçin, *N. Hikmet’in Şiiri*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2002, s. 18.

Nâzım'da Yahya Kemal etkisi bariz olarak vardır. Orhan Koçak'ın bu konuda bir yazısı var.⁵ Dolayısıyla Nâzım'ın şiirlerinin plağa okunmasının arka planında da işte şiirlerindeki bu melodik özelliklerin varlığı bulunmaktadır. Gerçi Nâzım'ın şiirlerindeki bu müziksel unsurlar 1950'den sonraki şiirlerinde daha da ağırlık kazanmıştır. Aslında bahsedilen bu “melodik” unsurlar divan-halk geleneğinin “söz”e dayalı yanının Nâzım'daki görünümüdür/etkisidir de denilebilir. Nedim Gürsel, bir tezinde/kitabında bunları genişçe incelemiştir.⁶ Dolayısıyla 1956'da yazılan “Karlı Kayın Ormanında” şiiri ve o süreçte yazılan şiirlerin müzisyenlerce öncelikle bestelenmesi bu çerçevede düşünülmelidir.⁷

Şiirin müzikle ilişkisini Nâzım'ın kendisi de problematik yapmıştır. “Şiir” adlı yazısının girişinde şunları yazar: “... İnsanlar sanat verimi olarak, ilk önce nesir değil, şiir yazmışlardır. Fakat yazdıkları şiirleri müzikle birlikte okumuşlar. Galiba bundan dolayı da, şiir ölçülü, vezinli olmuş. Müzikle şiirin birbirinden ayrılması, şarkı halinde, yahut bir alet refakatinde söylenmeyen şiir, nispeten yenidir”.⁸ Şairin, tek yapıtlı bir estetik anlayışa sahip olmadığı söylenirken anlatılmak istenen, onun her sanata özgü farklı estetik anlayış düşünmesi, bu düşünceye bağlı olarak da her şiirin estetiğinin kendine özgü olması gerektiğini varsaymasıdır. Bu bakımdan şiirindeki ve sanatındaki estetik, statik karakterli değil dinamik karakterlidir. Nâzım Hikmet'in, estetiği bir dinamik kategori olarak görmesi elbette onun dünya görüşünden ileri gelmektedir. Diyalektik materyalizm onun görüşü idi ve bu da Marksizmden başka bir şey değildi.

Bu anlayış onun şiirleri yanında oyunlarına ve sinema senaryolarına da yansımıştır. 1930 itibariyle Sovyetler'de filme alınmış bir senaryosu bulunmaktadır. Yazar ilerleyen yıllarda sinemada yeni ürünler vermiş, Muhsin Ertuğrul ile birlikte daha doğrusu Ertuğrul'un yönlendirmesinde birçok film çalışması yapmıştır; yazmış ve bazen de yönetmiştir. Muhsin Ertuğrul'un yönettiği «Cici Berber», «Fena Yol», «Karım Beni Aldatırsa», «Naşit Dolandırıcı», «Söz Bir Allah Bir», «Aysel Bataklı Damın Kızı», «Leblebici Horhor Ağa», «Milyon Avcıları» filmlerinin senaryolarını Nâzım yazmıştır. «Düğün Gecesi» (1933) ve «Güneşe Doğru» (1937) filmleri söz konusu filmlerden bazılarıdır. Şair, tiyatro ile de yakınlığını sürdürdü ve izleyen yıllarda 1932'de “Kafatası”, ardından “Bir Ölü Evi”, “Unutulan Adam” adlı

5 Orhan Koçak, *Kopuk Zincir (Modern Şiir Üzerine Denemeler)*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

6 Nedim Gürsel, *Dünya Şairi Nâzım Hikmet*, Can Yayınları, İstanbul, 2001.

7 Müzisyen Zülfü Livaneli'nin Nâzım Hikmet'e ait olan birçok şiiri bestelediği hatırlansın.

8 Nâzım Hikmet, *Edebiyat Üstüne*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1987, s. 91.

oyunları Şehir Tiyatrosu'nda sahnelendi.

Şair sanatlar arasındaki diyalektik ilişkinin farkındadır, sorunu içsel ilişkiler felsefesi bağlamında görmekte ve eserlerine yansıtmaktadır. Nâzım biraz da Fransız romantizminin büyük şairi Baudelaire'in etkisiyle ya da ondan esinlenerek simgesele başvurmuştur, şiirlerindeki benzetmeler ve çeşitli metaforlar bunun etkisiyledir. Birisi onun şiirlerindeki “duygu yükü”nün önemli bir özellik olarak ortaya çıkmasıdır; diğeri ise şiirin kurulmasında imgelere verilen önemin belirleyiciliğidir; ki bunun daha çok benzetme ve metaforlarla yapıldığı görülmektedir. Bu anlayışın dünya şiirindeki karşılığı olarak uygulayıcısı Baudelaire, teorisyeni ise André Breton olmuştur.⁹ Deyim yerindeyse şairin şiirlerindeki imgesellik kategorisi yalındır. Bunun da etkisiyledir ki en *güzel* aşk şiirleri onun dizeleriyle inşa edilmiştir. Sosyalist dünya görüşü elbette ki onun güncel kılınmasında en büyük faktör olmuştur, Türkçeyi en verimli tarzda kullanmayı başarmış, bunu egemen aydın kesimine de kabul ettirmiştir. Yaşayan Türkçenin izini sürmüş, güzel'e katkısı olan hiçbir kelimeyi kullanmaktan çekinmemiş, güzel'in kurulmasında etkin olacak hiçbir sözcüğe kapıyı kapatmamıştır. Eski-yeni karşıtlaşmasında neyin alınması neyin dışlanması gerektiğini materyalist bir titizlikle ele almış ve Türkçeyi ya da öz Türkçeyi savunma adına dil milliyetçiliğine asla itibar etmemiştir. Dil yönünden de düşünüldüğünde, estetik değeri en yüksek mücadele şiirlerini de, sevdâ şiirlerini de Nâzım Hikmet yazmıştır.

Nâzım Hikmet'in politika ve sanat yaşamında *Şeyh Bedrettin Destanı* merkezi bir yer tutar. 1936'da yazdığı destan içerik olarak sosyalist dünya görüşünü yansıtır. Buna “köylü sosyalizmi” de denilebilir. Sanatçı, dehasını destanlara da uygulamaktadır. Nâzım'ın yaratıcılığı “Bedrettin Destanı” bağlamında da had safhadadır. Zira mistik, gizemli ve hatta belki Şeyh gibi idealist bir kişi ve onun yönlendirmesindeki hareketten ilerici, dinamik ve örnek bir model yaratmıştır. *Bedrettin Hareketi*'nde ilk bakışta göze çarpan algının yanlışlığını görmüş, o hareketin dinsel yapısı arkasındaki gerçekliği keşfetmiş ve hareketin mücadelesinden bir sınıf mücadelesi teorisine yükselmiştir. Şimdi Destan'dan bir kısım:

(...)

Sedirde al yeşil, dal dal Bursa ipeklisi,
duvarda mavi bir bahçe gibi Kütahyalı çiniler,
gümüş ibriklerde şarap,
bakır lengerlerde kızarmış kuzular nar idi.

9 Bakınız: Selahattin Hilav, *Edebiyat Yazıları*, YKY, İstanbul, 2003, s. 46.

Öz kardeşi Musa'yı ok kirişiyle boğup
 yani bir altın leğende kardeş kanıyla aptest alarak
 Çelebi Sultan Mehmet tahta çıkmış hünkar idi
 Çelebi hünkar idi amma
 Al Osman ülkesinde esen
 bir kısırlık çığlığı, bir ölüm türküsü rüzgar idi
 Köylünün göz nuru zeamet
 alın teri timar idi
 Kırık testiler susuz
 su başlarında bıyık buran sipahiler var idi
 Yolcu, yollarda topraksız insanın
 ve insansız toprağın feryadını duyar idi. (...) ¹⁰

Destanda da görüldüğü üzere Nâzım Hikmet, insanı ele alırken öz'den, ben'den hareket etmiyor, insanı ekonomik ve sosyal ortam içinde ele alıyor; bunu yaparken de insanı, toplumsal ilişkiler içinde buharlaştırmıyor. Duygularıyla, düşünceleriyle olduğu denli tutkularıyla özlemleriyle, kardeş katili olacak kadar olumsuz yönleriyle ve barış güvercini ruhsallığıyla da ele alıyor insanı. Yine Destan'ın gösterdiği gibi şair, günceli dar çemberin içinde sınırlandırmıyor, ufkunu olabildiğine genişletiyor, görünmezi görür, bilinmezi bilinir kılıyor. Şiirin ilerleyen kısımlarında öne çıkarılan “kardeş sofraları” ya da “yarin yanağından gayrisinin ortak olması” düşüncesi ta eskilerden sosyalizmi duyuran sözler olarak algılanmalıdır elbette. Destan'a yakından bakıldığında şairin, divan şiirinin olsun halk şiirinin olsun vezin sisteminden yararlandığı, yine halk söyleyişlerinin belirginliğini destanın karakterine uygun olarak yedirdiği anlaşıyor. Şiirin bilgi içeriği açısından da özel anlamı olduğu açık; zira Osmanlı toplum düzeninin politik iktisadını analiz eden bir içerik söz konusudur. Yazar 1930'lı yıllarda zengin bir alanda kalem oynatmıştır; aynı yıllarda *Benerci Kendini Niçin Öldürdü* (1932) ve *Taranta Babu'ya Mektuplar* (1935) adlı çalışmalara imza atmıştır.

Kadınlara ve aşka dair şiirlerinde Nâzım'ın insana, yaşama ve dünyaya diyaletik bakışı bir kez daha kendini hissettirmiştir. Nâzım, birçoğunda konuşur gibi şiir yazmıştır, bu türden şiirlerinde nesir nerede biter şiir nerede başlar pek belli değildir. Şairin bunu belli bir bilinçle yaptığı kesindir. Alışıldık üsluplara, klişeleşmiş yöntemlere, dural kurallara uymak zorunda hissetmez kendisini. Şiirlerinde kimi dizeler içerden başlar, alt alta basamaklanır, şiir bölümleri ise divan'da olduğu gibi ikili ya da halk şiirinde olduğu gibi

10 Kemal Sülker, *Nâzım Hikmet'in Yaşamı*, Yalçın Yayınları, 4.Cilt, İstanbul, 1994, s. 95.

dörtlük olmak zorunda değildir.

Şiir, felsefe ve Nâzım Hikmet

Nâzım Hikmet şiirlerinde, felsefi boyut değilse bile felsefi bir tat her zaman kendine uygun bir iklim bulmuştur. Şiirlerinde felsefi sözler etmek amacıyla olmasa da felsefeyi şiirini derinleştirmenin ve genişletmenin bir unsuru olarak her zaman yanında bulundurmıştır. Diyalektik düşünce tarzının zorunlu bir sonucu olarak şiiri felsefeden, dolayısıyla da politikadan ayrı ele almamıştır. Nâzım açısından olay ve olgular arasında ayırım yapmak zordur, hele hele ontolojik ayrımlar yapmak, felsefeyi şiirden şiiri siyasetten ayırmak şuursuzca bir tavır almaktır. Nâzım Hikmet bu bütünlüklü bakışının sonucu olarak her türlü insan ve dünya sorununa filozofça bakma yeteneği gösterdiği gibi sanat ve estetik konularına da aynı optikten bakmıştır. Bu bakışın sonucunda da, şiirlerinde görüldüğü üzere ünlü filozoflarla polemige girmiş, felsefi ifadelerden şiir dizeleri yaratmıştır.

18. yüzyıl İngiliz idealist filozofu Berkeley tartışma yapılan bu düşünürlerden biridir. Berkeley empirizmden hareket etmiş olsa da son çözümlemede idealizmin en katı versiyonunu temsil etmiştir: “Varolmak algılanmaktır” ifadesi onun felsefesinin başlığı olarak düşünülebilir. Nâzım’ın yanıtı şöyledir: “Behey/ Berkley/ Behey on sekizinci asrın filozof piskoposu./ Felsefenin tütün günlük kokusu/ başımızı döndürmek içindir/ Hayat karşısında bizi/ dizüstü süründürmek içindir.”¹¹ Şair; felsefenin, dinsel metin haline getirilmesini eleştirirken yine ilginç denilebilecek üsluplar deniyor. “Tütün”, “gün” ve “için” gibi kelimelerle iç uyak kullanıyor, nesir gibi görünen dizeler şiir dizesi olması gereken noktalardan kırılarak dinamizm veriliyor.

Nâzım’ın felsefeye ilgisi Marksizm üzerindendir elbet; Moskova’daki öğrencilik yıllarına rastlar bu ilgi. Daha 1923 yılında yazdığı “Şair” adlı şiirinde de filozof Duhring’e çatmıştır. Şöyle yazmıştır: “Şairim/ şiirden anlarım/ en sevdiğim gazel/ Anti Duhringidir Engelsin...” Şiir ve felsefe tarihi izlendiğinde birçok felsefecinin şairlerden dizeler alarak o dizelere felsefi bakış ya da yorum getirdikleri de bilinmektedir.¹² Bunun tersi neden olmasın? Nâzım Hikmet de deyim yerindeyse felsefi sözlerden şiir dizesi kurmayı denemiştir: “fikri evvel gören felsefenin/ safsata iklimidir yelken açtığı yer”. Felsefe içerikli bir cümlenin şiir dizesi haline getirildiğini görmekteyiz. Elbette her şairin üstesinden geleceği bir iş değildir, felsefeden şiir yapmak. Çünkü olan daha çok, şiirin şiir dizesi olarak oluşmasıdır, doğası gere-

11 Kemal Sülker, *Nâzım Hikmet’in Yaşamı*, 4. Cilt, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1994, s. 63.

12 Örneğin Heidegger “Dil varlığın evidir” derken gerçekte bir şiir dizesini çözümlemekte.

ği yani. Öbüründe de felsefenin felsefe olarak inşa edilmesi arzulanır. Çünkü son tahlilde şiir başka felsefe başkadır. İşte Nâzım filozofça baktığı için bu başkalıktan bambaşkalık anlamamıştır hiçbir zaman. Nâzım Hikmet'in sorunlara filozofça baktığını iddia ederken yalnız değiliz kuşkusuz. Zira sanat ve edebiyat dünyamızın önemli kalemleri de aynı yargıyı yıllar önce dillendirmişlerdir. Halide Edip Adıvar, şairin kısa adıyla *Benerci* olarak bilinen yapıtına atıf yaparken “Nâzım Hikmet bu devrin dâhi sıfatını alabilecektir” ifadelerini kullanmıştır. Yakup Kadri de “Nâzım ile ölçülecek ya da onu aşacak bir şair henüz çıkaramadık” ifadesine yer vermiştir. Nurullah Ataç da “şimdiye kadarki şairlerimizden en büyüğü Nâzım Hikmet'tir” demektedir.¹³ *Nâzım Hikmet Şiiri* adıyla bir kitabı bulunan felsefeci Afşar Timuçin ise daha sistematik olarak onun bir deha olduğunu ileri sürmektedir. Şöyle diyor Nâzım için: “Şiir dehası Nâzım Hikmet insana kaba taslak bakmakla yetinmez, insanı bilgece ele alır, filozofça tartışır.”¹⁴

Garip akımı ve toplumcu şiir

Nâzım Hikmet'in hapisane deneyimi birçok bakımdan özgünlük göstermektedir. Birincisi, siyasi mücadelenin aktif unsuru olma özelliğini yitirmiştir Nâzım. Bunun yerine yazdıklarıyla mücadeleye katkı sunabilecektir ancak. İkincisi, şiirlerinde yeni bir tema boy göstermeye başlamıştır: hapisane teması. Nâzım Hikmet'in, hapisane koşullarında sosyalizme olan inancı, insan karşısındaki iyimser ruh hali ve moral değerleri gücünden bir şey yitirmedi. Hapsinin bir dönemi II. Emperyalist Savaş yıllarında geçti. Siyasi baskılar had safhadaydı; ama o 1947-1948 tarihlerini taşıyan şiirinde bu baskılara karşı direnç gösteren bir duruş sergilediğini şu dizelerle ifade etti: “(...) Yaşamayı ciddiye alacaksın,/ yani o derecede, öylesine ki,/ mesela, kolların bağlı arkadan, sırtın duvarda,/ yahut kocaman gözlüklerin,/ beyaz gömleğinle bir laboratuvarında/ İnsanlar için ölebileceksin”¹⁵ Dizelerden de görüldüğü gibi şair tutsaklık koşullarında da mücadelenin zorlukları ve buna karşılık adanmışlığın haykıran sesi olmuştur. Dolayısıyla onu tutsak/esir alanlar, eline kelepçe, ayağına pranga vurup susturmak istemişlerse de o diliyle, şiiriyle kendini insana adadığını ilan etmekten geri durmamıştır.

1940'lı yıllar şiirimizin tarihi bakımından özgünlük taşır. Zira *Garip* akımı olarak anılan şiir türünün ünü ve etkisi yazın çevrelerinde büyük

13 Kemal Sülker, *N.Hikmet'in Gerçek Yaşamı*, II. Cilt, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1990, s. 260.

14 Afşar Timuçin, *Nâzım Hikmet Şiiri*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2002, s. 26.

15 Şükran Kurdakul, Sennur Sezer, *Nâzım, Dünya ve Biz*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 54.

bir etki yapmıştır. *Garip* akımının başını çekenler Orhan Veli, Melih Cevdet Anday ve Oktay Rıfat gibi isimlerdir. Yazdıkları şiirler elbette toplumcu türden değildir. Sıradan, suya sabuna dokunmayan şiirlerdir, o şiirlerde anılan insanlar da topluma ve toplumsal sorunlara duyarsız insanlardır. Bir bakıma eğitim olanaklarından yararlanılmamış insanın şiiridir. Ama başta küçük burjuvalar olmak üzere geniş bir okura ulaşması uzun zamanı gerektirmemiştir. 1941’de bu akımın şairleri *Garip* adıyla ortak bir kitap çıkarırlar, etkileri iyice artar ve geniş bir kesimde ilgi bulur. Şiirlerindeki yüzeysellik hemen dikkati çeker, adeta karmaşık simgelerden ibaret, “derinlikli” şiirlere bir protesto niteliğindedir. Akımın şairleri kültürlü ve özellikli kişilerden olsalar da “nasır” için şiir yazan şairler oldular, buna şiiri halka indirmek de denilebilir. Akımın şairleri hiç olmadık ya da alışılmadık kelimeleri şiire soktular. Yalına vurgu yaparken kaba şiirler yazdılar ve *Garip* kelimesinde olduğu gibi her ilginç ve “garip” söz öbeğini şiir sandılar. Bu kolaycılıktan esinle, etkili oldukları dönemde şair sayısı artış gösterdi. “Sol bir yorum”la denilebilir ki, bireyi yücelten bu şiirin yaygınlık kazanması Nâzım’ın ve toplumcu şairlerin geliştirmekte olan şiirinin frenine basmak içindi. Gerçi *Garip*’in şairleri eğilim olarak sol karşıtı değillerdi. Ama yine de aldıkları pozisyon, kurulu düzenin değirmenine az da olsa, onlar istememiş de olsa, su taşımıştır. Bu akım ve anlayışların bireyci ve bir anlamda muhafazakâr şiirlerine karşı, başını Nâzım’ın çektiği toplumcu şiir, tüm bu olup bitenlere direnç göstererek –it ürür kervan yürür misali- yoluna devam etmiştir.¹⁶

Nâzım Hikmet için af kampanyası

II. Dünya Savaşı’nın son aşamalarında faşizmin yenilgisinde Sovyetler Birliği’nin oynadığı rol dolayısıyla sosyalizmin prestij kazanması Nâzım gibi şair, entelektüel ve politik figürlere de ilginin artmasına neden olmuştu. Bu olumlu atmosferin varlığıyla bir şiir yazıldı Nâzım Hikmet için. Yazan ise Türk şiirinin önemli kişilerinden Cahit Sıtkı Tarancı idi. Şairin, Nâzım Hikmet’i sahiplenme amacıyla 1947 yılında yazdığı “Bir Şey” adlı şiirinin bir kısmı şöyle idi:

(...)

Bir şey daha var yürekler acısı
Utandırır insanı düşündürür,
Öylesine başka bir kalp ağrısı,
Alır beni ta Bursa’ya götürür.

¹⁶ Bakınız: Selahattin Hilav, *Edebiyat Yazıları*, YKY, İstanbul, 2003, s. 61-62.

Yeşil Bursa'da konuk garip bir kuş
Otur denmiş, oracıkta oturmuş,
Ne güzel şey dünyada hür olmak, hür.
Benerci, Jokond, Varan 3, Bedrettin
Hey kahpe felek ne oyunlar ettin
En yavuz evladı memleketin,
Nâzım ağabey hapislerde çürür.¹⁷

Cahit Sıtkı, Türk şiirinin önemli isimlerindendir; ama muhalif bir duruşu olmadı, “otuz beş yaş” şiiriyle (1946) ünlenmişti. Nâzım için yazdığı şiir ise şiir kalitesinin yanında niyet olarak da yabana atılamazdı. Nâzım'ı, bir başka cepheden olmasına rağmen, sahipleniyordu, onu onurlandığı açıktı. Dikkatlerin Nâzım'a çekilmesini sağlaması bakımından da siyasi ve propagandist bir işlev gördü bu şiir. Tarancı'nın bu şiiri Nâzım'a ulaşmakta gecikmedi. Memnun olması ve şaire teşekkürlerini sunmasından başka bir şey yapmaması gerekirdi Nâzım'ın. Ama öyle olmadı, Nâzım her ne kadar memnuniyetini belirtse de, karşı bir tavır almaktan ve ona yine bir şiirle yanıt vermeden kendini alamadı. Çünkü Cahit Sıtkı'nın niyetine bir diyecek yoktu ama şiirdeki bir dize Nâzım Hikmet gibi bir dehanın kaldıracağı nevinden değildi. Cahit Sıtkı'nın ilgili dizesi “Otur denmiş, oracıkta oturmuş” biçiminde olandı. Bu dizede Nâzım, kendisinin zayıflığını gördüğünü düşündü ve politik içeriği direnç yüklü “Sevdalınız Komünisttir” adlı şiirinde kendisini yazdı.

Sevdalınız komünisttir,
on yıldan beri hapistir,
yatar Bursa kalesinde
Hapis amma, zincirini kırmış yatar,
en ala bir mertebeye ermiş yatar,
yatar Bursa kalesinde.
Memleket toprağındadır kökü,
Bedrettin gibi taşır yükü,
yatar Bursa kalesinde.
yüreği delinip batmadan,
şarkısı tükenip bitmeden,
cennetini kaybetmeden,
yatar Bursa kalesinde.¹⁸

17 Bakınız: Emin Karaca, *Sevdalınız Komünisttir*, Destek yayınları, İstanbul, 2010, s. 214-215.

18 Emin Karaca, a.g.y., s. 215-216.

1947-1948'den itibaren Nâzım Hikmet için önemli bir gelişme oldu. Bir bakıma Cahit Sıtkı'nın açtığı yoldan hareketle birçok burjuva aydını da dâhil olmak üzere, entelektüel Kemalistlerin bazıları, daha da önemlisi yeni dönemin sol kesimleri tarafından Nâzım Hikmet'e sahip çıkmaya ve onun hapten çıkartılması için bir mücadele yürütölmeye başlandı. Şairin affı için eski ve yeni partili arkadaşları öncölük etse de bir kampanyaya dönüşen çalışmaların kısa sürede ulusal sınırları da aşarak uluslararası bir boyut kazandığı göröldü. "Nâzım Hikmet" adında bir dergi çıkartılmaya başlandı.¹⁹ Bir bakıma devletçi özellikler gösteren "Vatan" gazetesi, Nâzım'la ilgili haberler yapıyordu. Cumhuriyet döneminin iki ünlü gazetecisi Ahmet Emin Yalman ve Falih Rıfkı Atay gibi tamamen Kemalizmin sularında kulaç atan gazeteciler bile onunla ilgilenmeye başladılar. Hukuksal bir mücadele de kaçınılmazdı.

Cahit Sıtkı'nın şiiri, Nâzım lehine yapılan yayınlar, Nâzım Hikmet konusunda bir duyarlılığın gelişmesinin başlangıcı oldu. Avukat Mehmet Ali Sebük de sorunu hukuksal düzeyde ele alıyor, Nâzım için verilen mahkûmiyetin haksız bir karar olduğunu söylüyor, yeni bir mahkeme istiyordu. Fransa'da, Sovyetler Birliği'nde, Doğu Avrupa ölkelerinde içlerinde Aragon, Eluard ve Tristan Tzara gibi adların da olduğu sanatçılar, bilim adamları soruna duyarlı hale getirilmişti. "Nâzım Hikmet'e Af" başlığıyla toplantılar organize ediliyor, bildiriler dağıtılıyordu. Bu kampanyalar sırasında Sovyetler Birliği'nde onun adına pul basıldığı, Bulgaristan'da bazı okullara "Nâzım Hikmet" adının verildiği söylentileri de yayılmaktaydı. Uluslararası Öğrenciler Birliği, üç milyon imzayı Türkiye Cumhuriyeti Başbakanına iletirken, 6 Kasım 1949'da konu UNESCO'ya da götüröldü. Kurum, Türkiye'nin ilgili kişilere birer mektup göndererek, baskı unsuru oluşturmayı amaçlamıştı. Şubat 1950'de Birleşmiş Milletler'e bağlı olan Demokratik Hukukçular Derneği de Türkiye'ye gönderdiği bir mektupla konuya ilgi çekerek, sorunun güncelleşmesini sağlamış oldu. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP iktidar olmayı başardı ve CHP geriletildi. İmza kampanyaları devam etti, aydınlar, üniversite hocaları, gençler ve partililer legal ve illegal koşullarda konuyu gündemde tutmayı başardılar. Nâzım'ın annesi Celile Hanım, Galata köprüsünde gelip geçene "af bildirileri"nden dağıtıyordu.²⁰ TKP ise bütün gücüyle ve içtenliğiyle af kampanyalarına katılıyor, çoğu zaman da yönlendirme yapıyordu. Bu kritik süreçte Nâzım Hikmet de kampanyanın etkisini artıracak bir karar alarak açlık grevine başladı. Açlık grevi de yürütölen mücadelenin daha

19 Yılmaz Güney için de benzer çalışmalar yapıldığını hatırlatmakta yarar var.

20 Bu bildiriler dağıtılırken, çokları ilgi gösterdiği halde "devlet şairi" Yahya Kemal'in buna ilgi göstermediği, Celile'yi görünce yolunu değıştirdiği rivayet edilir.

doğrusu sınıf mücadelesinin bir parçası olarak ele alınmıştı. Nâzım'ın kız kardeşi Samiye Hanım ve yeni sevgilisi Münevver, Yahya Kemal'in evine kadar gittikleri halde Nâzım için yazılan dilekçeyi devletçi bu büyük şair imzalamamış, geri çevirmişti.²¹ Bu olumsuzluk ciddiye alınacak değildi. Çünkü yine de genel gidişat olumluydu, tüm bu çabalar meyvesini verdi ve şair 15 Temmuz 1950'de çuvala sığmayan mızrak misali hapishaneden çıkmayı başardı. Nâzım'ın Türkiye zindanlarında verdiği mücadele, sınıf mücadelesine katkısı bakımından anılmaya değerdir. Zindanların, sınıf mücadelesi açısından, birer okul haline getirilmesini göstermesi bakımından da ilginçtir. Nâzım Hikmet; İbrahim Balaban gibi ressamların yetişmesine zindan koşullarında katkı sunduğu gibi Orhan Kemal ve özellikle de Kemal Tahir gibi romancı-yazarların doğmasında da pay sahibi olmuştur.

Şiirde yeni arayışlar ve Sürekli Devrim

Nâzım Hikmet, cezaevinden çıktıktan sonra Sovyetler Birliği'ne siyasi olarak iltica etti. Orada, en zor koşullarda dahi şiir sanatına katkılarını sürdürdü. Aşklarının en ateşli dönemlerinde, olanaklarının en sınırlı olduğu yıllarda ve yoldaş hasreti, evlat hasreti, memleket hasreti çektiği anlarda bile tüm bunlar arasındaki diyalektiğe uyarcasına bütünlüklü yaşadı. Ne onu ne de diğerlerini ihmal etti, dahası onun felsefesinde onlar ve diğerleri yoktu, tabir yerindeyse varlık bir bütündü. Şairin şiirleri ve şiir anlayışı kelimenin gerçek anlamında devrimciydi. Çünkü başlangıcından itibaren şiirinde sürekli yeni denemeler yapıyor, ölçüsüz olduğu kadar ölçülü dizeler kuruyor; modern olduğu kadar geleneksel öğeleri, bazen ayrı ayrı kullanıyor, bazen de birleştirerek sentezler yapıyor, bazen de ilk anda insanı yadırgatan şiirler yazıyordu. Örneğin 1956'da yazdığı "Japon Kızı" ve "Karlı Kayın Ormanında" adlı şiirlerinde halk şiirinin tipik kalıplarını kullanmış, 4+4 kalıbında şiirler yazmıştır. Sanat deyince üslup kategorisinin altının muhakkak çizilmesi gerekir. Nâzım Hikmet en baştan itibaren bu kategoriye de durgan değil hareketlilik çerçevesinde görmüş ve hiçbir döneminde şiirlerinde muhafazakârlığa yer vermemiştir, bir ölçüde sürekli devrim ilkesini şiirlerinde işletmiştir. "Bahar Yağmurları" adlı şiirinde de görüldüğü gibi farklı bir biçim denemiştir:

Yağmurun içinden Berlin'de şafak,
Yağmurun içinden kuşlar ötüyor camdan

21 İmzalayanların tam listesini görmek için bakınız. M. Ali Sebük, *Nâzım'ın Özgürlük Savaşı*, Cem Yayınları, İstanbul, 1990.

Yağmurun içinden müjdeler gelir,
Yağmurun içinden trenler geçer,
Yağmurun içinden uçaklar uçar,
Yağmurun içinden çıkıvereceğim (...) ²²

1963'te yazdığı “Vera’ya” adlı bir başka şiirinde de bu tür yenilik arama çabasının sürdüğü görülüyor:

Gelsene dedi bana
Kalsana dedi bana
Gülsene dedi bana
Ölsene dedi bana

Geldim
Kaldım
Güldüm
Öldüm. ²³

Nâzım Hikmet şiirinde işçi sınıfı teması ve iyimserlik

Nâzım Hikmet, denilebilir ki ölümünün son günlerine, hatta anlarına kadar sosyal, estetik ve siyasal alanda örneğine pek ender rastlanır önemli bir aktivist olarak yer aldı. Genel olarak işçi sınıfı temalı özel olarak da 1 Mayıs temalı şiirlere imza attığı oldu. Karamsar şiirler yanında daha çok iyimser nitelikte şiirleri tercih etti. “Güzel günler göreceğiz çocuklar, güneşli günler göreceğiz” derken bu iyimserliği duyuruyordu. Gerek içeride gerek dışarıdaki yıllarında yazdığı şiirlerde işçileri emekçileri yüceltti, örgüt bilincine vurgu yaptı, partisini övdü. Kimi dizelerinde işçiyi bileklerinde zincir izleriyle, yürürken betimledi, bazı şiirlerinde de “partim, seni düşünüyorum” dizelerine yer verdi. Bu bütünlüklü ve ilerlemeci diskur, elbette ki onun diyalektik materyalist dünya görüşünün gereği idi. Bir şiirinde doğrudan “Türkiye İşçi Sınıfına Selam” başlığını kullandı. Sosyalist ülkelere, sosyalizmin sorunlarına dair toplantılara davet edildi. Her ne kadar “vatan”, “memleket” eksenli şiirler yazdıysa da enternasyonalist olduğu her halinden belliydi. Bunu anlamak için bir örnek yeterli olacaktır. 1960’lı yıllarda Moskova–Pekin çatışması, dünya komünist hareketi için de önemli kutuplaşmalara neden olur ve bu, ülkelerin sanatçılarına ve aydınlarına da yansır. Yetmezmiş gibi

²² Nâzım Hikmet, *Son Şiirleri*, YKY, S.185, İstanbul, 2008.

²³ Age, 192.

sanat ve bilim çalışmalarında da sorunlar, sıkıntılar ve didişmelerin nedeni olur. Çin yazarlarının da katıldığı bir uluslararası sanatçılar toplantısına Nâzım Hikmet de Rusya adına katılınca Çinli komünistler Nâzım'ın Rus olmadığını ileri sürerek itiraz ederler. Nâzım Hikmet, anılan tartışmada yıkıcı tutum almak yerine sürece olumlu açıdan bakar ve krizi barışçıl yöntemle çözmek ister. Bunu şiirsel bir zeminde yapmak isteyen şair, “Asya – Afrika Yazarlarına” adlı şiirini yazar. Şiirin giriş kısmı oldukça etkileyicidir: “Kardeşlerim/ Bakmayın sarı saçlı olduğuma/ Ben Asyalıyım./ Bakmayın mavi gözlü olduğuma/ Ben Afrikalıyım.”²⁴

Sonuç

Nâzım Hikmet, şiire “Mevlana’nın Müridi” olarak başlasa ve hızla “milli değerler”e yönelse de bu momentleri durmaksızın aşmış ve toplumcu bir kimlik/kişilik kazanmış birisidir. Türk şiirinde F. Nafiz Çamlıbel’in romantik şiirine, N. Fazıl Kısakürek’in dinci-mistik şiirine karşı toplumcu/sosyalist şiir akımının ülkemizdeki en büyük temsilcisi olmuş ya da ilk kuşak temsilcisi olmuştur. Onun açtığı yolda hızla bir toplumcu şairler kuşağı oluşmaya ve yürümeye başlamış, zamanla toplumcu-gerçekçi denilen şiir (ve sanat) türünün gelişmesi sağlanmıştır. Bu şiir akımı Nâzım’dan sonra da A. Kadir, Enver Gökçe, Ahmet Arif, H. Hüseyin Korkmazgil, Adnan Yücel ve Nihat Behram gibi birçok şair ve sanatçı tarafından sürdürülmüştür. Şiire ve sanata özellikle sosyalist-gerçekçi sanat anlayışı bakımından düşünüldüğünde Nâzım Hikmet, kuşkusuz ki özel bir yetenektir, çağın sınırlarını zorlayan bazen de onu aşan özellikler gösterdi. Bu entelektüel yeteneği ve ürünleriyle 20. yüzyıla damgasını vurmuş olması kaçınılmazdı, öyle de oldu. Belirtilmelidir ki, yetenekler ne oranda kişisel olursa olsun onun arka planında tarihi ve sosyal süreçler yatmaktadır. Nâzım Hikmet ve onun dehası, bu arka plan dikkate alınmadan anlaşılamaz. Bu temel tarihi süreç hiç değilse 1848 devrimlerine ve Polonya’ya kadar geri götürülebilir. Nâzım’ın ailesi Polonyalıdır; 1848 devrimleri sırasında Polonya’dan Osmanlı’ya göç etmiştir. Aynı aile 1871 sürecine de tanıklık eder. Buna göre Nâzım Hikmet’in “genetik” bakımdan devrimlere yakın olduğu açıktır. Devrimler silsilesi 20. yüzyılın başında da devam eder; Çin’de, Rusya’da, Osmanlı’da ve daha birçok yerde halk hareketleri, ayaklanmalar birbirini izler. Bu hareketlerin bir parçası olan II. Meşrutiyet yıllarında da Nâzım altı yaşındadır. Birinci Emperyalist Savaş ve onun ortaya çıkardığı ortamın politik dozu bir hayli yüksektir o yıllarda. Hatta tarihte, insanlığın “politik ruh”u bu dönemdeki kadar hiç-

²⁴ Nâzım’dan Armağan, Cem yayınevi, İstanbul, s. 243.

bir zaman yükselmemişti denilebilir. Nâzım, bu ortama tanıklık ettiğinde on beşli yaşlardadır. Nâzım gibi “özel yeteneklilik” çerçevesinde düşünülen kimseler için on beş yaşı, olgunluk yaşıdır. Nâzım, Bahriye Okulu deneyimi de dâhil olmak üzere bulunduğu ortamı hızla aşan, dolayısıyla terk eden birisidir. Bahriye’den ayrılması da, gönüllü olarak emrine girdiği Ankara Hükümeti’nden uzaklaşması da, genç yaşta ülkesini bırakıp Sovyetler Birliği’ne gidip orada okuması da onun “ihtilalci ruh”undan kaynaklanmaktadır. Onun bu “ihtilalci ruh”unun ise arkasında, anılan devrimler pratiği yatmaktadır. Bu devrimci düşünüş ve davranış tarzı Nâzım’ın, zamanı “olağan insan”dan on misli daha verimli kılmış ve –eğer abartı sayılmazsa- yüzlerce yılda edinilecek birikimi, yaşanılacak sosyal, politik ve özel deneyimleri almış bir yıla sığdırmasını bilmiştir. Adının yediden yetmişe biliniyor oluşu basit bakışın ya da gündelik bilincin sandığı gibi suni nedenlerle ilgili değildir. Kısacası özel birinden söz edildiği kesindir. Kitleleri birçok bakımdan peşinden sürüklediği için de bu böyledir. Unutulmasın ki, tarihte çok büyük şairler olsa bile bu anlamda kitleleri –Nâzım misali- peşinden sürükleyen şair yoktur.

Nâzım Hikmet’in kişisel dehası onun –parti içi de dâhil- hiçbir alanda pasif, uzlaşmacı olmasına izin vermedi. Doğru bildiği çizgide tek başına kaldığı anlarda da yürüyüşünü sürdürdü. Cesareti, ahlaki anlayışı, sanatçı sorumluluğu ve entelektüel birikimi yeni partiler kurup yönetecek kadar yüksekteydi. Sanatı da bunun izdüşümü olarak kendini gösterdi. Ne Faruk Nafiz Çamlıbel gibi duygu yüklü romantik oldu,²⁵ ne de N. Fazıl Kısakürek gibi mistik.²⁶ Şiirinde duygu ve düşünce dengesinin diyalektiğini kurdu²⁷. Ülkemizin aydın tarihinde kurulu düzen ve devlet karşıtı aydın tipi asıl olarak onunla başladı. Zira kurulu düzenle arasındaki köprüleri atmak için toplumcu fikirlerle tanışması yeterli olmuştu.

Kısacası Nâzım Hikmet’in şiirlerinin, sanatının, adının ve ününün yalnız Türkiye’ye mahsus olmadığı, uluslararası planda ilgiyle izlendiği de bir realitedir. Üstüne üstlük yalnız onun adı ünlenmemiş; onunla ilgili olan kimseler, kurumlar ve ülkeler de bu ünden ve ilgiden nasiplenme olanağı bulmuşlardır. Ülkemizin adının anılmasında karınca karınca onun da payı vardır, TKP onun sanatının gücü sayesinde kitlelere ulaşma olanağı bulmuştur. Bir-

25 Faruk Nafiz’in ünlü şiiri “Han Duvarları”, Nâzım Hikmet’in 1921’de yazdığı “İç Anadolu’ya İlk Bakış” başlıklı bir şiirinden esinle yazılmıştır.

26 Nâzım Hikmet’in, Yılmaz Güney ve Sabahattin Ali ile ayrıca Shakespeare ve B. Brecht ile birer üçlü oluşturduğu Giriş’te belirtilmişti. Bir üçlü de Türk şiirinin en özgün üç şairi arasında düşünülmelidir: N.Hikmet (toplumcu) F. Nafiz (Romantik) ve N. F. Kısakürek (mistik).

27 Bakınız: Afşar Timuçin, *Şiirimizin Kısa Romanı*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2003, s. 116.

çok kimse vardır ki yalnız onu tanıdığı için tanınma imkânına kavuşmuştur. Adına en çok araştırma yapılan, eserleri farklı dillere çevrilen birisi olması bakımından da orijinaldir. Devrimci ve dinamik bir sürece rağmen sanatının ve şiirlerinin halen aşılammamış olması da keza dikkate değerdir. Şiirleri, egemen sınıfların baskılarına rağmen emekçilerin dillerinde türkü, ellerinde silah işlevi görüyorsa Nâzım Hikmet'in güncelliğindendir. İşçiler, emekçiler konserlerde, mitinglerde, şenliklerde onunla heyecanlanıyor, onun şiirleriyle, sözleriyle coşuyorlarsa Nâzım Hikmet'in güncelliğindendir. Şairin şiirleri, günün koşullarında dindarların (Erdoğan), milliyetçilerin (Türkeş) zihninde, gönlünde, dilinde mekân buluyorsa, Nâzım Hikmet'in güncelliğindendir. Nâzım Hikmet günceldir; çünkü Nâzım, gelip geçici olanın içinde kalıcı olanı, “öz olanı” sanatına yansıtmıştır. Bu “öz” insandır, toplumdur, dünyadır. Şair, sömürü düzeninin ortasında yazdı; insanı, toplumu dünyayı ele aldı. Daha da önemlisi geleceğin eşitlikçi insanının izlerini bulup ortaya çıkardı. Mücadele deneyimlerinin ve önerilerinin yanında hüznün yüklü aşklarından izler bırakarak geriye; ayrıca özgür bir toplumun ve sınırsız bir dünya kurma savaşımının sevincini bize ilettikten sonra, aramızdan ayrıldı, 3 Haziran 1963 sabahı. “Vasiyet” adlı şiirinde “Anadolu’ya, bir köy mezarlığa gömün beni” demiş olsa da, giderken enternasyonal bir öneride bulunmuştu yoldaşlarına, sevenlerine, dostlarına. Şöyleydi önerisi: “En sevdiğim memleket yeryüzüdür/ sıram gelince yeryüzüyle örtün üzerimi.”²⁸

28 Yalçın Küçük, *Bilim ve Edebiyat*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004, s. 72.

Nâzım ve Muhsin

Hikmet Yaşar Yenigün

Nâzım Hikmet, Ece Ayhan'ın deyimiyle “sinemayla uzun süre içli dışlı ilgilenen ilk Türk ozanı”dır. Sinema ve tiyatro Nâzım Hikmet'in yaşamında her zaman var olmuştur. Her iki alanda da eserler vermiştir. Bu konuda uzun yıllar birlikte çalışmalar yaptığı yakın dostu modern Türk tiyatrosunun kurucusu olan aktör ve rejisör Muhsin Ertuğrul'dur.

Nâzım Hikmet'in ilk tiyatro tutkusu çocukluk yıllarında İstanbul'daki sünnet düşünlerinde seyrettiği Karagöz ve Meddah'la başlar. Gençlik yıllarında İstanbul'daki tiyatro kumpanyalarını izler ve sanatçılarla dostluk kurar. Piyes yazmaya karar verir, ilk yazdığı oyun “Ocakbaşı” dır. Bunu “Taş Yürek”, “Bir Ölü Evi”, “Kafatası” ve diğer oyunları izler.

Süreyya Paşa sinemasının müdürlüğünü yapan babası Hikmet Bey, film tanıtımına, sinema haberlerine ve eleştiri yazılarına yer veren “Le Courrier du Cinema/Sinema Postası” adlı Osmanlıca-Fransızca bir dergi çıkartır. Nâzım bu dergide kendisine yardım eder.

*Belgesel film yönetmeni

1892’de İstanbul’da doğan Muhsin Ertuğrul gençlik yıllarında tiyatroya ilgi duyar. Tepebaşı Tiyatrosu’nda temsiller veren Burhaneddin (Tepsi) Kumpanyasında işe başlayarak Conan Doyle’ın “Sherlock Holmes” piyesinde Bob rolüyle oyuncu olarak tiyatro sahnesine ilk adımını atar. Bu toplulukta aktör olarak çalışan Vahram Papazyan, Ertuğrul’un Avrupa’ya gitmesini, tiyatroyu orada görüp tanınmasını ve araştırmasını tavsiye eder. 1911’de Paris’e giden Ertuğrul bir süre orada kalır. Comédie Française başta olmak üzere çeşitli tiyatro gruplarının ve Rus topluluklarının oyunlarını izler. Sinemaya karşı ilgilidir, Fransız sinemasını inceler. Bazı filmlerde figüranlık yapar.

İstanbul’ a döndükten sonra tiyatro çalışmalarına hız verir. 1912 yılında sahneye koyduğu Hamlet ilk reji denemesi ve ilk başrolüdür. Bir anda büyük bir ün kazanır.

Memet Fuat, Muhsin’in oyunculuğunun şöyle karşılandığını ifade eder: “ Ertuğrul Bey, Hamlet rolünü kendisi gibi pek genç bir sanatkâr için büyük bir muvaffakiyetle eda etti. Kendisinde henüz filizlenmekte olan büyük bir sanatkâr ruhu var.”

Muhsin Ertuğrul’un Nâzım Hikmet’le olan dostluğu 1923 yılında Nâzım’ın “Leblebici Horhor” filminin senaryosunu yazmasıyla başlar. Nâzım o yıllarda “Mümtaz Osman” takma adıyla film senaryoları yazmaktadır. Film Venedik 2. Uluslararası Film Şenliği’ne katılıp onur belgesi alır. Bu, Türk sinemasının yurt dışında kazandığı ilk ödüdür.

Nâzım 1925 yılında Ankara’da İstiklal Mahkemesi’nde açılan davada gizli örgüt üyesi olduğu gerekçesiyle yargılanarak “on beş yıl kürek cezası”na mahkûm olunca ülkeden ayrılarak Sovyetler Birliği’ne kaçar. İkinci kez gittiği Moskova’da tiyatro denemelerine başlar. Şiirin yanı sıra tiyatroyla da yakından ilgilenir. Devrim sonrasının ilk gerçekçi ve devrimci estetik anlayışının ürünlerini veren Stanislavski ve Meyerhold’dan çok şey öğrenir, tiyatroya olan ilgisi giderek artar.

Türkiye’de kurulan genç Cumhuriyet batı normlarında kültür-sanat kurumları oluşturma çabasıdadır. Nâzım Hikmet’in yakın arkadaşı Vâlâ Nureddin, Muhsin Ertuğrul’un yeni şekillenen Sovyet tiyatrosunun verilerinden yararlanması fikrini ortaya atar ve onun Moskova’ya davet edilmesinde Türk tiyatrosu için büyük yarar görür.

Muhsin Ertuğrul’un Rusya’ya gelip tiyatro ve sinemacılıkta çalışması için bize sempatisi olanlar nezdinde nüfuzumuzu kullandık Nâzım’la... gelince kendisiyle modern tiyatroları seyrettik. Ve ünlü rejisörümüzün iyi şartlarla angaje edilmesi için Nâzım çırpındı...

Muhsin Ertuğrul 1925-1927 yılları arasında Rus tiyatrosunu ve sinemasını incelemek üzere eşi ve rol arkadaşı Neyyire Neyir’le birlikte Moskova’ya gider. Sovyet Devlet Sanat Akademisini ziyaret ettikleri gün akademinin anı defterine şunları yazar: “Moskova uyanan dünyanın yeni kalbidir. Ben yaptığım bu ziyarette yeni inançlarımın ışıklarını buldum.”

Nâzım Hikmet kendisinden 10 yaş büyük, deneyimli, bilgili olan ve çok değer verdiği bu sanat adamını hiç yalnız bırakmaz. Sovyet tiyatrosunu yöneten dünyaca ünlü sanat adamlarının uygulamalarını görmesi, en iyi koşullarda ağırlanması ve özlediklerini elde etmesi için büyük çaba harcar. Eğitim Komiseri Lunaçarski ile görüşürler. Lunaçarski kendilerine çeşitli mektuplar hazırlayarak Rus tiyatrosunun kapılarını ardına dek açar. Muhsin Ertuğrul, Stanislavski, Meyerhold ve Tretyakov’la tanışır, çalışmalarını izler.

Bu konuyla ilgili yazılmış kitap, makale ve diğer kaynaklarda Nâzım Hikmet’ten hiç bahsedilmediğini neredeyse onun katkılarının görmezden gelindiğini görüyoruz.

Muhsin daha sonra Sovyet Rusya’daki izlenimlerini 1936 yılında Darülbedayi dergisinde yazarak Nâzım ve dostlarının yardımıyla yaptığı incelemelerden çok memnun kaldığını kısaca anlatır.

Nâzım Hikmet, Muhsin’e film yapması için ilişkilerini kullanarak kapıları aralar. Muhsin’in sinema bilgisinden etkilenen Rus sinemacılar kendisine yönetmenlik teklif ederler. Lunaçarski’nin desteğiyle Moskova’da Goskino (Devlet Sineması) Stüdyosunun senaryo bölümünde yönetmen olarak çalışmaya başlar. Stanislavski ve Meyerhold’un çalışmalarını izler. Goskino Tiyatro Kumpanyasından Vladimir Gardin’in önerisiyle Sergey Ayzenştayn’ın çalıştığı odanın bitişiği Muhsin Ertuğrul’a tahsis edilir. Kızıl Ordu’da afişçilik, dekoratörlük, İşçi Tiyatrosu yönetmenliği yapmış olan mühendis Ayzenştayn daha sonra “Potemkin Zırhlısı” adlı tüm zamanların en iyi filmini çekecektir. Muhsin Ertuğrul 1926’da ilk kez sahnelenen “Kükre Ey Çin” adlı oyunun provasında hazır bulunur. Moskova’nın sert iklimine alışamayan eşi Neyyire’nin hastalanması üzerine Mart 1926’da Tretyakov’un desteğiyle daha sıcak bir iklime sahip olan Odesa’ya geçerek Vufku (Genel Ukrayna Foto-Sinema) Stüdyolarında yönetmen olarak çalışmaya başlar. Rusya’da kaldığı süre içinde Eisenstein, Pudovkin ve Dziga Vertov gibi yenilikçi sinema adamlarını inceler. 1925’te Odesa ve Bakü’de yönettiği ilk film “Tammilla” 10.000 altın rubleye mal olur. Bir yıl sonra Moskova’da çektiği ikinci filmi “Spartakus” 20.000 altın rubleye mal olur. Bu filmler başarılı olmaz ve beklenen ilgiyi çekmez.

Özellikle Spartakus Türk yönetmen, Alman kameraman ve Rus oyuncu-

larla gerçekleştirilmiş bir Roma dönemi filmidir.

Spartakus beğenilmez ve olumsuz eleştiriler alır: “Bilgisizlik, kültürsüzlük ve taklitçilik yapılmış bir film. Öfkelenmek yersiz, eleştirmek gerek, olup olacağı Roma hayatını anlatan bir dram, eğer bir imkân olup Romalılar dirilip Spartakus’u seyretmeye gelmiş olsalar; kuşkusuz ‘Ne güzel bir güldürü filmi’ deyip kahkahayı basarlar. Ama bizim seyircimiz gülmüyor, bir facia gösteriliyor diye düşünüp kalıyor.”

Jean Mitry kitabında filmi “Muhsin Ertuğrul’un epik özellikler taşıyan ilk filmi Spartakus çok zayıf bir eserdir.” sözleriyle eleştirir.

Nâzım Hikmet Muhsin Ertuğrul ile dostluğunu ilerletse de, bu iki filmin de yapımında kendisini dışarıda tutar. O, Nâzım için sanatın bilim ile olan bağlantısını anlamış, görüş sahibi tek kişidir.

Muhsin, Nâzım’ı hem etkiliyor hem de ondan yararlanıyordu. Oyun yazması konusunda onu çok yüreklendirir. Nâzım’a “Şairler çok iyi oyun yazarlar, sana yüzlercesinin adını verebilirim. Bir kere dene, sonra bırakamazsın sahne eserini.” der. İlerde İstanbul’da sürececek çalışmalarının ilk tohumları o günlerde Sovyetlerde atılır.

Nâzım piyes yazmayı sürdürür. Nikolay Ek ile “Çalı Süpürgesi” anlamına gelen “Metla” tiyatrosunu kurar. Amacı Lenin’in kitaplarını sahneye koymaktır. “Kafatası” oyununun ilk denemesini Metla için yazmasına karşın piyes oynanamamıştır. Nâzım’ın tiyatro ve sinemayla olan ilgisi yaşamı boyunca sürer. Moskova’da evlendiği son eşi Vera Tulyakova ile tanışması da bir senaryo çalışması için gittiği stüdyoda başlamıştır.

Muhsin, Rusya’dan döndükten sonra Darülbeyazıt’ın başına geçer, “Şehir Tiyatroları” adıyla yeniden düzenler ve bir kimlik kazandırır. Batı normlarında yeni bir sanat kurumuna dönüştürür.

Türkiye’de sinemacı olarak çalışmaya başlayan Muhsin Ertuğrul Kemal Film ve İpekçilerin kurduğu İpek Film adına filmler çeker.

Nâzım’ın Ertuğrul Muhsin’le olan dostluğu İstanbul’da da sürer. Nâzım, İpek Film stüdyosunda kendisine asistanlık yapar. Bir dönem seslendirme yönetmenliğini tümüyle Nâzım sürdürür. Muhsin çektiği filmlerde (Bir Millet Uyanıyor) Nâzım’ı yönetmen yardımcısı olarak alır. Nâzım, İpek Film stüdyolarında yoğun bir çalışma sürecine girer. Seslendirme yönetmenliği, rejisi asistanlığı, senaryo ve operet yazarlığı yapar. Yaptığı seslendirmelerde Ferdi Tayfur ve Adalet Cimcoz’u ön plana çıkartarak ün kazanmalarını sağlar.

Her soruna çözüm üretme yeteneği olan Nâzım, çekim mekânlarını bulur, senaryo yazar, diyaloglardaki dil açısından sorunlu yerleri düzeltir, şarkı

sözlerini akıcı hale getirir, dekor boyar. İpekçiler Muhsin Ertuğrul'un çektiği "Bir Millet Uyanıyor" adlı filmde başarılı bir çalışma sergileyen Nâzım Hikmet'e de film çekirtmeye karar verirler.

1933 yılında "Bir Düğün Gecesi-Kanlı Nigar"ın yönetmenliğini Nâzım yapar ve yönetmenliğini kanıtlar. Ardından "İstanbul Senfonisi" ve "Bursa Senfonisi" adlı iki belgesel film daha yapar.

Nâzım, Darülbeyazıt'ta oynanan ilk oyunu "Kafatası"nın öyküsünü şöyle anlatır:

Evde hasta yatıyordum. Yoldaşlar tevkif edilmişti, İstanbul'da Polis Müdürlüğünde çıplak göğüsleri cıgara ateşiyle yakıldıktan, tabanlarının derisi sopayla soyulduktan, koltuk altlarına kaynar yumurta konulduktan sonra, yargılanmak için İzmir'e gönderilmişlerdi. Alabildiğine öfkeliydim, kaderliydim, alabildiğine hastaydım ve meteliksizdim. Kapım açıldı Büyük Türk rejisörü Ertuğrul Muhsin içeri girdi.

"Hazır piyesin var mı?" Dedi

"Var," dedim

Oysa yoktu.

"Bir haftaya kadar verebilirsen sahneye koyabilirim," dedi.

"Olur," dedim.

O günkü anti-komünist terör havası içinde benim bir piyesimi, İstanbul'un biricik gerçek tiyatrosunda oynamak isteyişine şaşmadım. Dostumdu. Ben dostluğa inanırım. Muhsin gittikten sonra bir hafta içinde ne yazabilirim diye düşündüm. Aklıma polisin eline geçip yitirilmiş "Kafatası" piyesimin konusu geldi. Yalnız maddi değil, manevi değerleri de mal yapıp pazara çıkaran kapitalizm...

Muhsin Ertuğrul "Kafatası"nın, hiçbir yabancı tiyatro yazarının etkisi altında kalınmadan yazılmış ilk oyunumuz olduğunu söyler.

1938 yılında 28 yıla mahkûm olan Nâzım hapse girince Muhsin Ertuğrul ve İpekçiler Nâzım'a çevirmesi için oyunlar göndererek, film senaryoları yazdırarak yardım ederler. Nâzım iyi Rusça bildiği için hapisanede Sovyetlerden alınan filmlerin Türkçe altyazılarını çevirir. Takma adla senaryolar, operet şarkıları yazmayı sürdürür. Filmlerin alt yazı çevirilerini yapar.

Böylesine uzun süren, birlikte üretimin ve dayanışmanın söz konusu olduğu bir dostluğun ne yazık ki belgeleri yoktur. Nedendir bilinmez, bu yazıyı hazırlamak üzere yaptığım araştırmalardan sağlıklı bir sonuç aldığımı söyleyemem. Bende ki izlenim, bu ilişkinin özellikle görmezden gelindiği yolunda olmuştur.

Tarihin yeniden şekillendiği böylesine bir dönemde ayrıcalıklı biri olarak kendisine sunulan olanakları yeterince değerlendirememiş olan Muhsin Ertuğrul ne yazık ki Rusya'dan dönüşünde bu birikimlerini ve ilişkilerini Türkiye'ye taşıyamamış ve sinemanın gelişmesi için yeterli bir çalışma yapamamıştır.

Bugün ne yazık ki bu iki sanatçının çalışmaları ve dostlukları üzerine elimizde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Muhsin Ertuğrul ve Nâzım Hikmet dostluğu başlı başına bir araştırma konusu olarak genç kuşakların başucunda duruyor. Umarım birileri bir gün bu konuda ciddi bir çalışma yapar.

Kaynakça:

Darülbedayi Dergisi 1937-1935-1936-1937.

Memet Fuat, *Nâzım Hikmet*, 2000.

Prof. Dr. Âlim Şerif Onaran, *Muhsin Ertuğrul Sineması*, 1981.

Türkkaya Ataöv, *Nâzım'ın hasreti* , 1977.

Kemal Sülker, *Nâzım'ın Gerçek Yaşamı*, 1977.

Vâlâ Nureddin, *Bu Dünya'dan Nâzım Geçti*, 1965.

Oğuz Makal, *Beyazperde ve Sahnede Nâzım Hikmet*, 2003.

Kitap Tanıtımı

Bugün yaşananları daha iyi anlamak için...

**İslamcılık nedir? Ortadoğu’da
ve Türkiye’de İslamcılığın
geçmişi ve bugünü**

**İslamcı hareketin ve AKP’nin
yükselişinin tarihsel
nedenleri... Refah Partisi,
28 Şubat ve AKP**

**Anadolu kaplanlarından
İslamcı büyük burjuvaziye.
Sermaye içi kamplaşma: TÜSİAD,
MÜSİAD ve TUSKON**

“Pasif Devrim” tartışmaları, İslami aktivizm

İslami orta sınıf

Fethullah Gülen Hareketi

Solun AKP sınavı ve sol liberalizm

**Gezi’nin açtığı yara, “İlımlı İslam” projesinin çöküşü,
İslamcı ittifakın çatlaması**

***Burak Gürel, Sungur Savran, Kurtar Tanyılmaz,
Özgür Öztürk, Evren Hoşgör, Erol Balkan, Ahmet Öncü,
Anita Oğurlu, Joshua Hendricks’in yazılarıyla***

Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP
Hazırlayanlar: Neşecan Balkan, Erol Balkan, Ahmet Öncü,
Yordam Kitap

Lenin'in son yazıları ve mektupları*

Mehmet İnanç Turan - Sait Almış

Lenin 23 Nisan 1922'de ciddi bir ameliyat geçirdi. 1922 Mayıs sonunda sağ tarafına felç indi ve konuşma yeteneğini yitirdi. Ekim 1922'de sağlığı düzeldi. Aralık 1922'de yeni bir kriz geçirdi. Öldüğü tarih olan 21 Ocak 1924'e kadar kendini iyi hissettiği dönemlerde son yazılarını ve mektuplarını dikte ettirdi. Son mektubunu 6 Mart 1923'te kaleme aldırdı.

Lenin 1922-23 döneminde yüzlerce mektup yazdı. Bu mektupların bir kısmı parti içindeki tartışmalar nedeniyle Merkez Komitesi üyelerine yazıldı. Lenin'in 1922-23 dönemindeki en önemli son yazılarını şöyle tasnif edebiliriz:

- Komünist Enternasyonal Dördüncü Kongresi'ne Rapor, 13 Kasım 1922,
- Dış Ticaret Tekeli Üzerine, 13 Aralık 1922,
- Kongreye Mektup, 23 Aralık 1922- 4 Ocak 1923,
- Bir Günlükten Sayfalar, 2 Ocak 1923,
- Kooperatifçilik Üzerine, 4 Ocak 1923,
- Bizim Devrimimiz, 16-17 Kasım 1923,

* Bu yazı Sait Almış ve Mehmet İnanç Turan'ın yayıma hazırladığı *Lenin'e Dönüş* isimli kitaptan alınmıştır.

- İşçi ve Köylü Denetimini Nasıl Yeniden Örgütlemeliyiz? 23 Ocak 1923,
- Az olsun Öz Olsun, 2 Mart 1923.

Lenin'in 1922-23'teki son yazı ve mektuplarını tek tek değil, içerdiği konulara ayırarak inceleyeceğiz.

Dış ticaret tekeli

Yeni Ekonomi Politikası'na (NEP'e) geçişten sonra Sovyet Dış Ticaret Tekeli daha büyük önem kazanmıştı. Mal giriş çıkışlarının devlet tarafından planlı biçimde kontrolü zorunluydu. Yabancı sermayenin ticari baskısına boyun eğerek Dış Ticaret Tekeli'ni gevşetmek veya kaldırmak tehlikeler içeriyordu.

Parti üst yönetiminde “Sovyet Dış Ticaret Tekeli” üzerine bir tartışma başladı. Buharin, Sokolnikov, Pyatokov, dış ticaret tekelinin kaldırılmasından yanaydı. Zinovyev, Kamenev, Stalin bu tekelin gevşetilmesini savunuyordu. Lenin ve Troçki ise dış ticaret tekelinin korunmasını istiyordu.

6 Ekim 1922'de yapılan ve Lenin'in katılmadığı Merkez Komitesi toplantısında dış ticaret tekeli gevşeten bir karar alındı.

Lenin hastalığı nedeniyle katılmadığı MK toplantısının bu kararına tepkisini 13 Ekim 1922'de yazdığı mektupta gösterdi. Parti merkezi dış ticaret tekeli baltalayan bir karar almıştı. Ülkenin dış ticaret tekeli sayesinde kazandığı parayı azaltacak bir karardı bu!

Lenin 13 Aralık 1922'de Troçki'ye mektup yazarak, “Dış Ticaret Tekeli” konusunda aynı düşündüklerini belirtti ve Merkez Komitesi toplantısında bu ortak görüşün Troçki tarafından savunulmasını istedi. Yine aynı tarihte “Dış Ticaret Tekeli Üzerine” kısa bir yazı yazdı. Bu yazı özellikle dış ticaret tekeline karşı olan Buharin'e yönelikti. Doğal olarak bu tekelin gevşetilmesini isteyenleri de vuruyordu. Lenin 13 Aralık 1922'de yazdığı bu yazıda sonuç olarak şöyle diyordu: “Buharin'in gümrük sistemine ilişkin tüm savları, gerçekte (pratikte) yalnızca Rus endüstrisini tamamıyla korumasız bırakıp, çok ince bir örtü altında serbest ticaret yapmayı kabule sürüklemek eğilimindedir. Tüm gücümüzle buna karşı çıkmalıyız. (...) Emperyalizm çağında tek dikkate alınmaya değer korunma sistemi dış ticaret tekeli.”¹

Dış ticaret tekeli sorunu üzerine 18 Aralık 1922'de yeniden bir MK toplantısı yapıldı. MK eski kararını iptal etti. Böylece dış ticaret tekelinin kalmasını isteyen taraf savaşı kazanmış oldu. Lenin diğer MK üyelerini tartışma sürecinde ikna etmişti. Lenin'in “düşünce büyüklüğü” bir kez daha onaylanmış oldu.

¹ Lenin, *Lenin'in Son Kavga*, çev. Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, 1999, s. 180.

SSCB ve ulusal sorun

1917 Ekim Devrimi sonrasında Rus Sovyet Sosyalist Federe Cumhuriyeti'nin (RSSFC'nin) yanı sıra Ukrayna, Beyaz Rusya, Yukarı Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri zaman içinde kurulmuştu. Lenin bütün sosyalist cumhuriyetlerin federatif bir birliğinden yanaydı. Federasyon, sosyalist cumhuriyetlerin bağımsızlığını ve özerkliğini (ulusun belirli koşullar altında kendi kendini yönetme hakkını) koruyarak birliğini sağlayacaktı.

Rusya Komünist Partisi 10 Ağustos 1922'de sosyalist cumhuriyetlerin birlik ilişkilerini düzenleyecek kararnameyi hazırlamak üzere bir komisyon görevlendirdi. Bu komisyonun içinde Stalin, Kuybişev, Ordzhanikidze, Rakovski ve Sokolnikov yer alıyordu. Rus Sosyalist Cumhuriyeti ile diğer bağımsız sosyalist cumhuriyetler arasındaki ilişkileri düzenleyen tasarıyı 24 Eylül 1922'de Stalin kaleme aldı. Stalin'in hazırladığı 24 Eylül 1922 Tasarısı'nda Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Sosyalist Cumhuriyetlerinin; Rus Sovyet Sosyalist Federe Cumhuriyeti'ne "KATILMASI" öngörülüyordu.

Rusya'yı egemen ulus olarak kabul edip, diğer cumhuriyetlerin egemen ulusun kontrolüne girmesini isteyen bir yasa tasarısıydı bu! Oysa sosyalist federasyonun eşit ulusların birliğini simgelemesi gerekiyordu; bu ise yeni bir birliğin kurulmasını gerektiriyordu.

Ulusal sorunda ezen ulusun milliyetçiliğine her zaman karşı çıkmış olan Lenin, tasarıyı okuduktan sonra tepkisini koymakta gecikmedi. 26 Eylül 1922'de tüm Politbüro üyelerine tasarı hakkında görüşlerini bildiren bir mektup gönderdi. Bu mektupta Stalin'i "aceleci" bulduğunu belirten Lenin, "KATILMA" ifadesinin değiştirilmesini, "BİRLEŞME" ifadesinin kullanılmasını istedi. Lenin Rusya ile diğer bağımsız cumhuriyetler arasında "EŞİT" koşullarda "YENİ BİR BİRLİK" istiyordu. Lenin diyordu ki: "Biz kendimizi...ötekileri ile eşit görüyor ve bunlarla bu eşitlik temeli üzerinde **Yeni Bir Birlik**, yeni bir federasyon halinde...birleşmeyi kabul ediyoruz... Önemli olan...onların bağımsızlığını yok etmek yerine, **yeni** bir düzen daha yaratıp bir **eşit** cumhuriyetler federasyonu kurmaktır."

Burada Lenin yine hiçbir ulusal eşitsizliğe göz yummayan bir lider olarak karşımıza çıkıyor.

Stalin 27 Eylül 1922'de Lenin'in 26 Eylül 1922 tarihli mektubuna karşılık olarak Politbüro üyelerine bir mektup gönderdi. Lenin'in değişiklik

2 Lenin, a.g.e., s. 88-89.

önerilerinin bir kısmına karşı çıkan Stalin, Lenin'in "aceleci" davrandığını, "bağımsızlık yanlısı güçlere destek sağladığını" savundu.

Partinin MK Genel Toplantısı (Plenumu) 5-6 Ekim'de konuyu görüşecekti. Lenin çok şiddetli bir diş ağrısı çekiyordu; bu nedenle toplantıya katılamayacaktı. Ama kendi tutumunu net olarak göstermek üzere 6 Ekim 1922'de, "Egemen Ulus Şovenizmi ile Mücadele Üzerine Politbüro'ya Nota" başlıklı bir mektup gönderdi. Lenin sert bir üslupla şöyle diyordu: "Egemen Ulus şovenizmine karşı ölümüne bir savaş ilan ediyorum. Onu bu barbar diş ağrımından kurtulur kurtulmaz tüm sağlam dişlerimle yiyip bitireceğim. Birliğin Merkez Yürütme Komitesi'nde sırayla bir Rus, bir Ukraynalı, bir Gürcü olmak üzere tüm üyelerce başkanlık edilmesi gereğinde mutlaka ısrar edilmelidir."³

6 Ekim MK Plenumu, Lenin'i destekledi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB'nin) kurulmasına ilişkin yasa tasarısını hazırlayacak yeni bir komisyon kurdu. Komisyonun hazırladığı yeni tasarı bütün cumhuriyetlerde tartışmaya açıldı. 30 Aralık 1922'de SSCB resmen kuruldu.

Lenin ezen ulusun milliyetçiliğine karşı yeni bir zafer kazanmıştı.

Lenin SSCB'nin kurulduğu gün (30 Aralık 1922) "ulusal sorun" üzerine 17 Nisan 1923'te toplanacak On İkinci Parti Kongresi'ne iletilecek notları yazdırmaya devam ediyordu. Lenin'in uzun yıllar gün ışığı görmeyecek "ulusal sorun notları"nın önemini anlamamız için biraz geriye gitmemiz gerekiyor.

Kasım 1922'de Politbüro'dan Rikov'un da katıldığı komünistler arasındaki bir tartışmada, Ordzhanikidze sinirlenerek Gürcü komünist Kabakhidze'yi tokatladı. Lenin bu olayı, Gürcistan'daki sorunları incelemekle görevlendirilmiş Dzerzhinsky ile 12 Aralık'ta yaptığı görüşmede öğrendi. Dzerzhinsky, Komisyon'a "Gürcistan Sorunu" ile ilgili bir rapor sunmuştu. Bu rapor Ordzhanikidze ve Stalin'in Gürcistan ulusal sorun politikasını destekliyordu.

İşte Lenin'in 30 Aralık 1922'de "Uluslar ya da Özerkleştirme Sorunu" üzerine aldırıldığı notlar, Rus milliyetçi davranışlarının yanlıslığı üzerineydi. Lenin, Gürcü komünistlere karşı takınılan zorba tavrı onaylamıyordu. Lenin büyük bir alçakgönüllülükle, bu sorunla yeterli biçimde ilgilenemediği için kendini "ihmalkârlıkla" suçluyordu. Ardından ekliyordu: "Rus olmayanları

³ Lenin, a.g.e., s. 95.

asıl Rusların zorbalığına karşı gerçekten korumamızı sağlayacak önlemleri almakta yeterli özeni gösterdik mi?...Sanmıyorum. Stalin'in herkesçe bilinen "milliyetçi sosyalizm" kini ile birlikte aceleciliği ve salt yöneticilik sevdasının bir noktada çok tehlikeli rol oynadığını düşünüyorum."⁴

Lenin 31 Aralık 1922'de "ulusal sorun üzerine" notlarını yazdırmaya devam etti: Ezen ulusun milliyetçiliği ile ezilen ulusun milliyetçiliği arasında ayırım yapılması gerektiğine dikkat çekti. Ezilen ulus milliyetçiliğine karşı pozitif ayrımcılık yapılmalıydı. Ezen ile ezilen ulus arasındaki eşitsizlik zaten pratik yaşamda vardı. Bu eşitsizlik, büyük ulusun **aleyhine** çevrilme-lydi. Rus olmayanlara, geçmişte egemen ulusun iktidarları tarafından gösterilen güvensizliğin, hakaretlerin bedeli şimdi ödenmeliydi. Azınlık uluslara tanınacak ayrıcalık ve hoşgörü artırılmalıydı.

Lenin Ordzhanişvili'ye ibret alınacak bir ceza verilmesini öngörüyordu. Politik sorumluluğun da Dzerzhinsky ve Stalin'e yüklenmesini istiyordu: "Bu gerçek Büyük Rus Milliyetçiliği hareketinin tüm politik sorumluluğu, elbette ki, Stalin ve Dzerzhinsky'ye yüklenmelidir."⁵

Lenin ezen ulusun milliyetçiliğine o kadar düşmandı ki, Rus asıllı olmayan cumhuriyetlerde ulusal dilin kullanılmasının zorunlu kılınmasını istiyordu.

Lenin "Gürcistan Sorunu"nun peşini bırakmadı. Dzerzhinsky Komisyonu'nun raporunu incelemesi için üç özel sekreterini (Fotieva, Gorbunov, Glyasser) görevlendirdi. Üç sekreterin hazırladığı rapor 3 Mart 1923'te tamamlandı.

5 Mart 1923'te Lenin, Troçki'ye "çok gizli, özel" bir mektup gönderdi: "Sevgili Yoldaş Troçki, Parti Merkez Komitesi'nde Gürcistan davasının savunmasını üstlenmenizi içtenlikle rica ediyorum. Bugün bu dava, Stalin ve Dzerzhinsky'nin baskıcı ellerindedir ve onların tarafsızlığına güvenemem."⁶

Troçki bu mektuba olumlu yanıt verdi.

Lenin 6 Mart 1923'te Gürcü komünist liderlere yanlarında olduklarını bildiren son gizli mektubunu yazdı. Bu mektubun kopyalarını Troçki ve Kamanev'e de gönderdi. Lenin diyordu ki: "Sevgili Yoldaşlar, Davanızı bütün kalbimle destekliyorum. Ordzhanişvili'nin kabalığı ve Stalin ile Dzerzhinsky'nin kayıtsızlığına öfkeliyim. Sizin için notlar ve bir konuşma

4 Lenin, a.g.e. s. 209.

5 Lenin, a.g.e. s. 213.

6 Lenin, a.g.e. s. 273.

hazırlıyorum.”⁷

Lenin’in son sözleri böyleydi. Rus milliyetçiliğine karşı ölüm döşeginde bile kavgaya geçti. Ne var ki, Lenin’in son sözleri gereken değeri bulmadı.

1923 Mart sonunda yapılan bir Merkez Komitesi toplantısında Troçki, Lenin’in isteğine bağlı olarak Gürcü komünistlerin davasını destekledi. Ordzhanişvili’nin Gürcistan’dan geri alınmasını önerdi ama bu öneri reddedildi. 17 Nisan 1923’te toplanan 12. Parti Kongresi’nde Troçki gereken cesareti gösterip Gürcü komünistleri savunamadı, geri adım attı. Gürcü komünist liderler kendi haklarını savundular. Ne var ki, Lenin’in Gürcü komünistleri destekleyen 6 Mart 1923 tarihli mektubunun Kongre’de okunması Kongre Başkanlığınca yasaklandı; bu mektubu Gürcü komünistler okuyamadılar. Ve parti yönetimi onları bir “milliyetçi sapma” olarak mahkûm etti.

Bozuk devlet ve düzeltilme yolu

Lenin’in yaşamının son döneminde üzerinde en çok durduğu konulardan biri “Sovyet devletinin yapısal bozukluğu” ve bürokrasi sorunu olmuştur.

13 Kasım 1922’de Komintern’in Dördüncü Kongresi’nde bu konuyla ilgili yaşadıkları sorunları açıkça, saklamadan diğer komünist partilerin önderlerine sunmuştur. Yığınla aptalca şey yaptıklarını ve ilerde de yapacaklarını, çünkü geri kalmış bir ülke olduklarını, eğitim düzeyinin düşük olduğunu, uygar ülkelerden yardım alamadıklarını, ellerindeki devletin yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Eski devlet mekanizmasını devraldık ve şanssızlığımız da bundan kaynaklandı. Çok sıklıkla bu mekanizma bize karşı işlemektedir. 1917’de iktidarı ele geçirmemizin ardından hükümetteki kadro bize engel oluşturdu. Bu bizi çok korkuttu ve ‘lütfen geri dönün!’ diye yalvardık. Hepsi geri geldi, fakat bu bizim için talihsizlik oldu....Bu mekanizmanın alt kadrosunda Çar’dan ve burjuvazi ile kısmen bilerek, kısmen de istemeden bize karşı çalışan kesimden devraldığımız yüz binlerce eski memur var.⁸

Lenin 30 Aralık 1922’de Sovyet devletinin, burjuva-Çarlık karışımı bir devlet olduğunu söyler: “Bizim dediğimiz devlet aygıtı (...) bir **burjuva ve Çarlık karışımı** türdedir.”⁹

⁷ Lenin, a.g.e. s. 276.

⁸ Lenin, a.g.e., s. 119-120.

⁹ Lenin, a.g.e., s. 208.

Lenin 23 Ocak 1923'te "İşçi ve Köylü Denetimini Nasıl Yeniden Örgütlemeliyiz?" başlıklı yazısında ellerindeki devletin büyük ölçüde geçmişin uzantısı olduğunu belirtir: "Devlet aygıtımız büyük ölçüde geçmişin bir uzantısıdır ve hemen hiç ciddi bir değişim geçirmemiştir. Şöyle bir dokunulmuş, fakat tüm diğer yüzlerden eski devlet yapımızın en tipik kalıntısı olarak kalmıştır."¹⁰

2 Mart 1923'te "Az Olsun Öz Olsun" isimli makalesinde, devletin verimli olmadığını, acınacak halde olduğunu, mutlaka yenilenmesi gerektiğini belirtir. Devlet aygıtını iyileştirmek için koşturdukları beş yılı "boş yıllar" olarak niteler. Devlet aygıtını bozukluktan kurtarmayı, yenilemeyi partinin amacı yapar: "Bana kalırsa, gerçekten ciddi biçimde devlet aygıtımızı iyileştirmek için çalışmamızın zamanı gelmiştir."¹¹

Lenin devletin bozukluğunu giderebilmek için bir yol aramaktadır. Bir devlet kurumu olarak "İşçi ve Köylü Denetimi" 1920'lerin başlarında kurulmuştu. İşçi ve köylüler, proleter devleti denetleyip, düzeltmekle görevliydi. 1920-1921 yılları arasında yüz binden fazla gönüllü işçi-köylü bu aparatta görev almıştı. Ama 1922-1923 yıllarında devlet hâlâ bozuktı, bürokratik çarpıklıklardan kurtulamıyordu.

Parti kendi öz denetimi için Eylül 1920'de Merkez Kontrol Komisyonu'nu oluşturmuştu. Bu komisyon yedi üyeye sahipti. Merkez Komitesi'ni, Politbüro'yu, Genel sekreteri denetlemek ve kontrol etmek bu komisyonun göreviydi. Partinin yanlış yapma ihtimaline karşı bu komisyon engelleyici bir rol oynayacaktı.

Lenin'in devletin bozukluğunu gidermek için bulduğu çözüm şuydu:

- Devleti denetleyen "İşçi Köylü Denetimi" kadrosunun sayısı azaltılacaktı; üç veya dört yüz kişiye indirilecekti.
- Partiyi denetleyen Merkez Kontrol Komisyonu'nun kadro sayısı 75-100 kişi eklenerek arttırılacaktı. Bunlar işçiler ve köylüler olacaktı ve Merkez Komitesi üyeleriyle aynı haklara sahip olacaktı.
- Bir devlet (Sovyet) kurumu olan "İşçi ve Köylü Denetimi" ile bir parti kurumu olan Merkez Kontrol Komisyonu birleştirilecekti.

Lenin'e göre böylece hem devletin bozukluğu giderilecek, hem de parti-

¹⁰ Lenin, a.g.e., s. 246.

¹¹ Lenin, a.g.e. s. 259.

nin denetimi gerçekleştirilecekti. İşçi ve Köylü Denetimi Kurumu bir Sovyet örgütlenmesiydi, Merkez Kontrol Komisyonu ise bir parti örgütlenmesi. Bir Sovyet kurumu ile bir parti kurumunu birleştirmek doğru muydu? Lenin bu soruyu olumlu yanıtladı: “Bir parti kurumu, bir Sovyet kurumu ile nasıl bütünleşebilir? Bu öneride uygunsuz bir şey yok mu? (...) Çalışmalarımıza yararı olacaksa, gerçekten neden bu iki kurumu birleştirmeyelim? (...) Buna engel bir şey görmüyorum.”¹²

Gerçek yaşamda Sovyetler zaten işlemiyordu. Parti yetkisi ile devlet yetkisi iç içe geçmişti. Olmaması gereken bu durumu, Lenin kabul etmek zorunda kaldı. Kötülükten iyilik çıkarmak istedi; güvendiği araç olan partiyi, devletin organlarıyla birleştirerek çözüm bulacağını umdu. Oysa Lenin’in ölümünden sonra parti-devlet birleşmesinden parti bürokrasisi kârlı çıktı. Parti üst yönetimi, devlet dahil her şeyi denetler hale geldi.

Sosyalizm ve dünya devrimi

Lenin 4 Ocak 1923’te “Kooperatifçilik Üzerine” isimli makalesini yazmaya başladı; 6 Ocak 1923’te makaleye ikinci bir bölüm ekledi.

Lenin kapitalist sistemde kooperatifleri “kolektif (ortak) kapitalist kurumlar,” olarak nitelemişti.

Sovyetler Birliği proleter bir devlete sahipti ve NEP’i (Yeni Ekonomik Politika’yı) uyguluyordu. Proleter devlet, devlet kapitalizmi yoluyla üretici güçleri geliştirmek istiyordu. İşte böylesi bir ortamda halkı kooperatiflerde örgütlemek, sosyalizm yolunda bir adım olamaz mıydı? Lenin iktidardaki işçi sınıfına güvenerek kurulacak bu kooperatiflerin “sosyalist girişim” anlamına geleceğini söyledi. Kooperatifler, proletarya devlete egemen olduğundan dolayı sosyalizmle bağdaşan kurumlar olacaktı: “Bizim şu anki sistemimizde, kooperatif girişimler özel kapitalist girişimlerden kolektiflikleri açısından farklılık gösterirler; ancak yürütüldükleri toprak ve üretim araçları devlete yani işçi sınıfına ait olduğu sürece sosyalist girişimlerden ayrılık taşımazlar.”¹³

Lenin toplumda geniş yer işgal eden köylüleri bu kooperatifler eliyle örgütleyip sosyalizme yaklaştırmayı düşünüyordu. Uygur kooperatifçilik sistemi, sosyalizmin maddi yolunu açacaktı. Halk, kooperatiflere katılırsa sosyalizme doğru ilerlenecekti; bu ilerleyiş aynı zamanda halkın kültürel bir ilerleyişi olacaktı.

NEP çerçevesinde yapılacak bu kooperatifleşme hareketi, sosyalizmin

¹² Lenin, a.g.e., s.265.

¹³ Lenin, a.g.e. s.231.

kurulması anlamına gelmeyecekti. Sadece sosyalizme gerekli olan maddi temeli sağlayacaktı. Zaten Lenin tek ülkede sosyalizmi kurabileceklerini düşünmüyordu. Ama tek bir ülkede sosyalizmin kuruluşuna girişmek, sosyalizmin maddi temelini kooperatifler vasıtasıyla hazırlamak mümkündü: “Bu henüz sosyalist toplumun kurulması için değil; bunun için gerekli ve yeterli olanıdır yalnızca.”¹⁴

Kooperatifler ticari işler yapacaktı; yani meta üretiminin içinde “kültürlü tüccarlar” olarak davranacaktı. NEP döneminde buna ihtiyaç vardı. Proleter devlet, kooperatifler eliyle Avrupa tarzında ticaret yapan köylüleri sosyalizm yoluna itecekti. Bu dönemi Lenin özel bir tarihsel dönem olarak görüyordu ve NEP'in en az on veya yirmi yılı kapsayacağını düşünüyordu: “NEP aracılığıyla bütün halkı kooperatif çalışmalarına sokmak bütün bir tarihsel süreç gerektirir. Bunu başarmamız için gereken süre on ya da yirmi yıldır.”¹⁵

Şüphesiz ki, NEP dönemindeki kooperatifçilik hareketinin gönüllülük temeline dayanmasını istiyordu; özendirme yoluyla halk, kooperatiflerde toplanacaktı.

Lenin sosyalizmin kurulması için “belirli bir kültür düzeyi”nin gerektiğini biliyordu. Sovyetler Birliği, Avrupa kapitalizminin kültür düzeyinden geriydi. Ne var ki, Ekim devrimi bu tarihsel koşulların ürünüydü. Geri bir kültürden devrim yoluyla ileri bir kültüre ilerlemek tarihsel koşulların yaratacağı bir zorunluluktuktu. Aksini düşünmek, “Ekim devrimi olmasaydı” demekle özdeşti. Lenin 16-17 Ocak 1923'te yazdığı “Bizim Devrimimiz” makalesinde bu gerçeği dile getirdi.

Lenin, “Bizim Devrimimiz” makalesinde, “Rusya'nın üretici güçlerinin gelişimi sosyalizmi olası kılacak düzeye gelmemiştir” diyen ve sosyalist devrimden kaçan Menşevik Sukhanov'u eleştirir. Zaten Ekim devrimi üretici güçlerin geri olmasına rağmen sosyalist devrimin olanaklı olduğunu pratikte göstermiştir. Fakat Lenin, Rusya'daki sosyalist devrimin geleceğini, sosyalizmin kurulabilmesini, dünya proleter devrimine bağlamıştı. Batı Avrupa devrimlerini yaptıktan sonra, ortak olarak sosyalizmi kurmak mümkündü.

Lenin'in yaşamının sayılı son günlerinde en çok düşündüğü konu, Avrupa sosyalist devrimleri yardıma yetişinceye kadar Sovyetler Birliği'nin nasıl dayanacağıydı. Emperyalizmin saldırılarından kurtulup Sovyetler Birliği yaşatılabilir miydi? Lenin bu soruyu 2 Mart 1923'te “Az Olsun, Öz Olsun”

¹⁴ Lenin, a.g.e s. 226.

¹⁵ Lenin, a.g.e. s. 228.

makalesinde sordu: “Bu durumda karşımıza çıkan soru şu: Batı Avrupalı kapitalist ülkeler sosyalizme doğru gelişimlerini tamamlayana dek, küçük ve çok küçük köylü üretimimizle ve bugünkü yıkıntılı halimizle ayakta kalabilecek miyiz?”¹⁶

Lenin’in “Az Olsun, Öz olsun” yazısı, geleceği belli olmayan dönemle ilgili bu soruyu tarihsel pratiğin yanıtına bıraktı. Evet, sosyalizmin mutlak zaferi dünyada kaçınılmazdı. Sorun, bu zafer gelinceye kadar Sovyetler Birliği’nin “ayakta kalış taktikleri” izlemesi gerektiği idi. Lenin kabaca bu taktikleri ikiye ayırdı. Birincisi emperyalistlerin dıştan saldırısına karşı, Sovyet işçi hükümetini korumak, dünya devrimine destek vermek. İkincisi, ülke içinde sağlıklı bir ekonomiyi uygulayan bir devlet kurmak. Daha şimdiden bozulmuş devletin bozukluklarını gidererek, devleti iyileştirmek!

Kongreye Mektup

Lenin 23 Aralık 1922’de, Nisan 1923’te toplanacak 12.Parti Kongresi için *Birinci Mektup*’u yazdı. Ve aynı tarihte Stalin’e gönderdi. *Birinci Mektup*’un temel amacı partinin politik yapısının değiştirilmesi idi. Lenin’in önerisi, Merkez Komitesi üye sayısının “birkaç düzineye, hatta yüze çıkarılması” idi. Bu önlemin hem MK çalışmalarını iyileştireceğini, hem de partide çıkacak anlaşmazlıkları daha kolay çözümlemeye yardım edeceğini vurguluyordu Lenin.

Lenin’in ikinci önerisi, Devlet Planlama Komisyonu’nun kararlarına yasa yetkisinin tanınmasıydı.

Lenin 24 Aralık 1922’de *İkinci Mektup*’ta bazı Merkez Komitesi üyelerinin kişilik özelliklerini inceliyordu ve partide bir bölünme olmaması için önlemlerini sıralıyordu. Lenin’in korkusu, MK üyeleri arasında anlaşmazlık çıkacağı üzerineydi. Lenin, partide kendisinden sonra istikrar istiyordu. İstikrar, bölünmeyi önleyecekti. Zaten *Birinci Mektup*’ta istikrarı sağlaması için MK üyelerinin sayısının arttırılmasını önermişti.

Lenin parti içi istikrarın temel iki kişisi olarak Stalin ve Troçki’yi görüyordu. Bu iki lider arasında istikrar korunabilirse, parti bölünmekten kurtulacaktı. *İkinci Mektup*’taki aşağıdaki satırlar Lenin’in ileri görüşlülüğünü gösteriyordu.

Partimiz, iki sınıfa dayanmaktadır ve bu nedenle, bu iki sınıf arasında uz-

¹⁶ Lenin, a.g.e., s. 268-269.

laşmaya varılmadığında, istikrarsızlık ve çöküş söz konusu olabilir. Böyle bir durum için bu ya da şu önlemi almaktan ve hele de MK'nin istikrarından söz etmek anlamsızdır. Böyle bir durumda hiçbir önlem **bölünmeyi önleyemeyecektir**. Ama bunun uzak bir gelecekte olmasını ve üzerinde konuşmayı gerektirmeyecek, fazlasıyla imkânsız olay olmasını umut ediyorum.

İstikrar derken, çok yakın bir zamanda bir bölünmeye karşı garantiden söz ediyorum ve salt kişisel olan bir dizi görüşümü aktarmak istiyorum.

Bu açıdan istikrar sorununda esas olarak Stalin ve Troçki gibi MK üyelerini düşünüyorum. Onlar arasındaki ilişkiler, bence, engellenebilecek bir bölünme tehlikesi yaratıyor ve engellenmesi için, bence örneğin MK üye sayısını 50'ye, 100'e çıkarmak gerekir.

Yoldaş Stalin, Genel Sekreter olduktan sonra, eline sınırsız bir iktidar geçti ve ben, onun her zaman elindeki bu gücü yeterince dikkatle kullanacağına inanmıyorum. Öte yandan, Yoldaş Troçki, ulaşımdan sorumlu Halk Komiserliği sorununda MK'ya karşı mücadelesinin de göstermiş olduğu gibi, sadece muhteşem yeteneklere sahip biri değil, kişi olarak şu anki MK'de en yetenekli adam, ama aynı zamanda çok bilinçli ve salt idarî görevlere çok büyük ilgisi olan bir insan.

Şu anki MK'nin iki muhteşem liderinin bu iki özelliği, bilmeden bir bölünmeye götürebilir ve Parti bunu engellemek için önlemler almazsa, bölünme aniden gelebilir.¹⁷

Lenin 24 Aralık 1922'de yazdığı bu mektuba 4 Ocak 1923'te bir bölüm daha ekledi ve şöyle yazdırdı:

Stalin çok kaba, bizim aramızda ve biz komünistler arasındaki iletişimde tamamen kabul edilebilir olan bu eksiklik, Genel Sekreterlik görevinde kabalık kabul edilemez. Bu nedenle, yoldaşlara, Stalin'in görevinden nasıl uzaklaştırılabileceğini ve yerine her açıdan yoldaş Stalin'den bir adım üstün olan, yani daha hoşgörülü, sadık, kibar ve yoldaşlarına karşı dikkatli, daha az kararsız, vb. birini getirmeyi düşünmelerini öneriyorum. Bu durumun, çok önemsiz bir sorun olduğu düşünülebilir. Ama, bir bölünmeden kaçınmak açısından ve yukarıda anlattığım Stalin ve Troçki arasındaki ilişkiler açısından, bunun önemsiz olmadığını ya da böylesine önemsiz bir

17 Lenin, aktaran, V. İlyiç Lenin, *Biyografi*, çev. Gönül Özen Sezer, Sorun Yayınları, 2000, s. 489.

sorunun ciddi sonuçlara yol açabileceğini düşünüyorum.¹⁸

Lenin'in ölümünden sonra yaşanan olaylar onun ne kadar haklı olduğunu, bir kâhin gibi geleceği gördüğünü gösteriyordu. Lenin 24 Aralık 1922'de yazdırdığı *Mektup*'u ve 4 Ocak 1922'de yazdırdığı Ek'ini, ölümünden sonraki ilk parti kongresine sunulmasını isteyerek karısı Krupskaya'ya emanet etmişti... Lenin 21 Ocak 1924'de öldü. Partinin 13. Kongresi Mayıs 1924'de toplanacaktı.

Krupskaya, Lenin'in isteğine uygun olarak bu mektubu 13. Parti Kongresi'nden birkaç gün önce (18 Mayıs 1924'te) Merkez Komitesi'ne gönderdi. Ne var ki parti merkezi, Krupskaya'nın itirazına rağmen bu mektubu 13. Parti Kongresi'nde okumadı. Bunun yerine önemli delegelere (delegasyonlara) bildirildi ve bu mektubun gizli tutulması istendi. Böylece Lenin'in son dileği yerine getirilmemiş oldu. Ayrıca bu konuda Troçki de gerekeni yapmadı, sessiz kaldı.

Sonuç

Lenin 1922-23 yılında yazılan “Bir Günlükten Sayfalar”, “Kooperatifçilik Üzerine”, “Bizim Devrimimiz”, “İşçi ve Köylü Denetimini Nasıl Yeniden Örgütlemeliyiz?”, “Az Olsun, Öz Olsun” isimli makaleleri *Pravda*'da yayımlanmıştır.

Lenin'in son dönemde yazdığı “parti içi sorunlara ilişkin yazılar” yıllarca arşivlerde bekletilmiştir. Yaşamı boyunca parti sorunlarında açıklıktan yana olan Lenin'e yapılmış en büyük kötülük bu olsa gerek!

Lenin'in son yazılarının ve mektuplarının bugün elimizde olması, Lenin'i ve onun kişiliğini anlamak için son derece önemlidir. Bu belgelerden çıkarılması gereken temel sonuçları şöyle sıralayabiliriz.

1- Lenin bürokratik yozlaşmaya uğramış ve bozulmuş devleti düzeltmek için yaşamının son günlerinde enerjik biçimde çalışmıştır. Geliştirdiği önerilerin hepsi yararlı değilse bile, Lenin'in devleti düzeltmek için gösterdiği niyeti anlamaya yeterlidir.

2- Lenin'in Merkez Komitesi Denetim Komisyonu'na verdiği önem, partinin üst yönetiminin yozlaşma ihtimalini düşündüğünü göstermektedir. Lenin 23 Ocak 1923'te yazdığı makalede, Merkez Kontrol Komisyonu'nu partiyi denetlemek üzere diğer parti organlarının (MK'nin, Politbüro'nun;

¹⁸ Lenin, a.g.e., s. 490.

Genel Sekreterin) üzerine koymuştur. Şu satırlar bunu gösterir:

Siyasal büronun her oturumuna belirli bir sayıda katılmaktan sorumlu bulunan **Merkez Denetim Komisyonu** üyeleri de hiçbir etkinin, **ne genel sekreterin**, ne de öteki MK üyelerinden herhangi birinin etkisinin bir soruşturma yapmalarına, dosyaları denetlemelerine ve genel olarak bütün işlerde tam bir açıklık ve sıkı bir düzenlilik sağlamalarına engel olamamasına – “**kimseye aldırmadan**” göz kulak olacak tutarlı bir topluluk oluşturmaktadır.¹⁹

Lenin'in ölümünden sonra bu öneri unutulmuştur; pratikte işlememiştir. Genel Sekreter, Partinin bütün organlarının en üstüne çıkmıştır. Genel Sekreter'den aşağı doğru tartışmasız bir “emir-komuta zinciri” ortaya çıkmıştır. Bu parti anlayışı kul gibi üyeler yaratmış, görüşlerini söylemekten korkan parti kitlesini ortaya çıkarmıştır.

3- Lenin büyük bir dâhi olarak, kendisinden sonra parti içinde yaşanacak sorunları saptamıştır. Ve tarih onu doğrulamıştır.

4- Lenin'in “ulusal sorun” konusunda gösterdiği hassasiyet, onun “eşitlikçi insan bakışı”nı gösteren en güzel örneklerden biridir. Ayrıca Lenin'in ezen ulusun milliyetçiliğine duyduğu düşmanlığı belgeler.

5- Devrimini yapmış bir ülkenin “devlet tekeli”ni kısıkanç biçimde savunması fikri bugün de geçerliliğini korumaktadır.

6- Devrimini yapmış geri bir ülkede NEP politikasını uygulamayı, Marksizmin hazinesine Lenin katmıştır.

7- Sovyetler Birliği'nde NEP sürecinin kısa ve zorla kesilmesi, Lenin'in yolundan sapmanın dünya sosyalizmine verdiği zararı göstermiştir.

8- Sosyalizme gidişte kooperatiflerin önemi, Lenin'in son yazılarıyla bilince çıkmıştır. Bugün de devrimini yapmış geri bir ülkede kooperatif siyasetinden vazgeçilemez.

9- En sonuncusu ve en önemlisi, Lenin'in dünya devrimine bağlı olarak ölmesidir. Sovyetler Birliği'nin kaderinin, dünya devrimiyle özdeş olduğunu göstererek ölmüştür.

¹⁹ Lenin, *Ekim Devrimi Dosyası*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1999, s. 628.

Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi* ve Emperyalizm

Sermaye Birikimi,
Rosa Luxemburg
Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986
Çeviren: Tayfun Ertan

Özgür Öztürk

Rosa Luxemburg’u herhalde hiçbir söz Lenin’in “Rosa bir kartaldı ve hep öyle kalacaktır” cümlesinden daha iyi tarif edemez. Yükseklerde süzülür, gururludur, muhteşemdir. Yalnızca yaşamı ve mücadelesiyle değil, yapıtlarına yansıyan teorik-entelektüel donanımı ve keskin görüşlülüğü ile de Marksizm tarihinde silinmez izler bırakmıştır.

Yine Lenin’in Marx ve Engels için yazdığı “onların yanlışları hasımlarının doğrularından bin kat daha kıymetlidir” sözünü anmak gerek. Kuşkusuz

Rosa'nın da eksik, tartışmalı veya düpedüz hatalı görüşleri vardır.¹ Ancak, onun yanlışları hiçbir zaman “basit yanlışlar” değildir – daha ziyade öğretici yanlışlardır: meselenin daha önceden göze çarpmayan farklı yönlerine eğilmeye, yeniden düşünmeye zorlayan yanlışlar. Örneğin yirminci yüzyıl Marksizmi'nin en önemli politik iktisat yapıtlarından biri olan *Sermaye Birikimi*², aşağıda ele alınacağı üzere, açıkça hatalı bir tez üzerine inşa edilmiştir. Buna rağmen, yayımlanışının yüzüncü yılı olan 2013'ü artık geride bıraktığımız şu günlerde bile, halen ufuk açıcı niteliğini korumaktadır.

Şaşırtıcı bir metindir bu. Öncelikle, hacmine kıyasla yazımı çok kısa sürede -dört ayda- tamamlanmıştır. Daha sonra bir arkadaşına yazdığı bir mektupta Rosa o dönemde “gerçek bir trans halinde” çalıştığını belirtir. *Kapital*'in ikinci cildinde bulduğu (bulduğuna inandığı) bir sorunun peşine düşmüş ve ortaya dev bir yapıt koymuştur. Ancak, yapıt içeriği bakımından da şaşırtıcıdır. Üç kısımdan ve otuz iki bölümden oluşan metnin yirmi dört bölümü kapsayan ilk iki kısmı hemen yalnızca teorik bir tartışmaya (genişletilmiş yeniden üretim sorununa) ve bu sorunun Marx, klasik politik iktisat ve Rus legal Marksistleri tarafından nasıl ele alındığının incelenmesine ayrılmıştır. Metnin kabaca üçte birine karşılık gelen son kısım ise kapitalizmin ve emperyalizmin işleyişini konu edinir. *Sermaye Birikimi*'nde en etkileyici bölümlerin bu son kısımda bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.

Gelgelelim yapıtta bir başka şaşırtıcı yön daha vardır. Sermaye birikiminin dinamiklerini ve emperyalizmi tartışan Rosa Luxemburg, Rudolf Hilferding'in *Finans Kapital*'inden hiç söz etmez. Oysa *Finans Kapital*, Rosa'nın yapıtından üç yıl önce yayımlanmış ve Alman Marksist çevrelerinde büyük ilgi uyandırmıştır. Yine, modern emperyalizmin ilk önemli kuramcısı olan İngiliz “sosyal liberal” John Hobson da yalnızca bir yerde, Tugan Baranovski'nin eleştirildiği bölümde dolaylı olarak anılır (Hobson'un *Emperyalizm* başlıklı yapıtı 1902 tarihlidir). Rosa, emperyalizm üzerine yeni gelişen bu yazından habersizmiş gibi davranmaktadır. Rosa'nın analizinin daha farklı bir soyutlama düzeyinde yer aldığı doğru olmakla birlikte, o yıllarda Hobson ve Hilferding'den söz etmeden emperyalizm tartışması yapmak açık bir eksikliklerdir.

Öte yandan, Rosa'nın emperyalizm yazını ile ilişkilennmemesine karşılık, emperyalizm yazını da onun katkısını göz ardı etmiştir. Nitekim Buharin'in 1915 tarihli *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* çalışması ile Lenin'in 1916

1 Bir de yanlış olarak Rosa'ya atfedilen “yanlışlar” var. Örneğin “mekanik çöküş” tezi, yani kapitalizmin kendi işleyişi sonucunda otomatik olarak yıkılacağı görüşü. Veya siyasal örgütlülüğü reddetme ve kitlelerin spontane hareketlerine bel bağlama anlamındaki “kendiliğindencilik” iddiası.

2 Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, Çev. Tayfun Ertan, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

tarihli *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* başlıklı incelemesinde Rosa Luxemburg'un yapıtı es geçilir. Bu karşılıklı ilgisizlik, Rosa'nın çalışmasının klasik emperyalizm kuramları içinde eğreti bir konumda kalmasına yol açmıştır: ne tam içinde ne de dışındadır. Rosa'nın Almanya'da yapıtına yöneltilen eleştirilere (büyük ölçüde de Otto Bauer'e) verdiği "Karşı-Eleştiri" başlıklı yanıt ancak ölümünden sonra, 1921'de yayımlanacak; Buharin ise 1924 yılında Rosa'nın teorik çerçevesini gecikmiş bir eleştiriye tabi tutacaktır.³ Rosa yaşıyor olsaydı Buharin'e nasıl bir yanıt verirdi bilinmez, ama Buharin'in eleştirisinde de bazı ciddi kusurlar bulunmaktadır. Aşağıda bu eleştiriler ve karşı-eleştiri de dikkate alınarak, *Sermaye Birikimi*'ndeki başlıca tezler değerlendirilecektir.⁴

Kapitalist yeniden üretim sorunu

Sermaye Birikimi'nin çıkış noktası, Kurt Gödel'in matematikte ortaya koyduğu "kapalı bir sistemin olanaksızlığı" kanıtlamasına benzer. Gödel'e göre kendi içinde tutarlı bir matematik sistemi (örneğin temel aritmetik) daima eksiklidir: sistemin içinden doğrulanamayan ek bir varsayım gerektirir. Bir başka deyişle, sistem her zaman bir "dışarısı"na gerek duyar ve bu anlamda asla tam olarak kapalı bir mantıksal-matematiksel sistem inşa edilemez.

Kuşkusuz Rosa Luxemburg'un Gödel'den haberi yoktur – Gödel'in kanıtlaması Rosa'nın ölümünden 12 yıl sonra ortaya konulmuştur. Ayrıca, kapitalizmin işleyişi matematiksel bir sistemin işleyişinden epey farklı niteliktedir. Kapitalizm sürekli genişleyen, hem coğrafi hem de toplumsal anlamda yeni alanları kendi içine alarak büyüyen sarmal veya spiral biçimli bir mekanizmaya benzetilebilir. Yine de, Rosa'ya göre kapitalizm de daima bir "dışarısı"na gerek duyar. Bu nedenle sürekli genişleyemez: fiziki bir sınırı vardır ve bu sınır tüm dünyadır.

Burada söz konusu olan, kapitalist üretimin ortaya çıkışından itibaren tartışılacak bir sorundur. Smith, Malthus, Sismondi gibi çok farklı siyasal eğilimlere sahip klasik iktisatçılar ve sonraları da Keynes bu sorunu farklı terimlerle ifade etmişlerdir. Ancak, kavrayışlarındaki ortak nokta efektif ta-

3 Bu iki tartışma metni, İngilizce'de bir arada basılmıştır: Kenneth J. Tarbuck (ed), *The Accumulation of Capital – An Anti-Critique; Imperialism and the Accumulation of Capital*, New York: Monthly Review Press, 1972.

4 Rosa'nın yaşam öyküsüne ve revizyonizm tartışması, ulusal sorun, parti örgütlenmesi, kitle grevi, sendikalar gibi konulardaki görüşlerine bu yazıda girilmeyecek, konu *Sermaye Birikimi* ile sınırlı tutulacaktır. Biyografik bilgi için bkz. Peter Nettl, *Rosa Luxemburg*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Everest Yayınları, 2003.

leptir. Çok kabaca, Smith ve Ricardo bu sorunla yüzleşmekten kaçınmış, Malthus efektif talep sorununun çözümü için aristokrat sınıfın lüks tüketimini gerekli saymış, Sismondi ücretlere, Keynes ise kamu harcamalarına işaret etmiştir denilebilir.⁵

Bir toplumsal-ekonomik sistem tanımı gereği kendisini sürdürmesini, yeniden üretmesini sağlayacak içkin mekanizmalara sahip olmak durumundadır. Marx'ın *Kapital*'in II. cildinde ele aldığı konulardan biri de budur.⁶ Olabildiğince basit, biri üretim araçları (Kesim I) diğeri ise tüketim malları üreten (Kesim II) iki kesimli bir modelden hareket eden Marx, kapitalist bir ekonominin yıldıan yıla hem kendini olduğu gibi sürdürebileceğini (basit yeniden üretim), hem de sürekli büyüme sağlayabileceğini (genişletilmiş yeniden üretim) gösterir. Ernest Mandel'in de belirttiği gibi, yeniden üretim şemalarının tek işlevi kapitalist üretim tarzının olanaklılığını kanıtlamaktır.⁷ Bir başka deyişle, piyasa anarşisine dayanan, milyonlarca üretici ve tüketicinin birbirlerinden bağımsız kararlarla hareket ettiği bir sistemin sürekli olarak kaos yaşamadan işleyebileceğini en soyut ve genel biçimde sergilemektedir.

Doğal olarak, Marx birçok basitleştirici varsayıma başvurmuş, örneğin kapitalist olmayan sektörleri modelin dışında bırakmıştır. Ulaştığı temel sonuç, kapitalist ekonomide “denge”nin her ne kadar istisnai bir durumu gösterse de olanaklı olduğudur. Böylece Marx, Malthus'tan Keynes'e kadar eksik tüketimi veya talep yetersizliğini kapitalizme içkin bir sorun olarak kabul eden burjuva iktisadi düşünce geleneğinin dışındadır. Gelgelelim, bu “denge” birçok ek varsayıma ve gerçek yaşamda karşılaşılmayan kimi denklere bağlı olduğundan, Marx'a göre kapitalizmin hareketi aslında krizler, çöküşler, inişler ve çıkışlarla karakterize olur.

Rosa Luxemburg'un Marx'a itirazı, yeniden üretim şemalarında ulaşılan bu temel sonuçla ilişkilidir. Rosa, Marx'ın şemaları ile yeniden üretim sorununun çözüme kavuşmadığını öne sürer. Basit yeniden üretimde sorun yoktur, ancak bu zaten salt teorik bir duruma işaret eder. Kapitalist üretimi tanımlayan, genişletilmiş yeniden üretim veya sürekli sermaye birikimidir ve bu durumda üretilen malların satılması için gereken talebin nereden geleceği belirsizdir.

Soruna yakından bakalım. Üretimin bir dönemden diğerine genişlemesi için ilave üretim araçlarının üretilmesi, bunları kullanacak ilave işgücünün

5 Tartışmaların bir değerlendirmesi için bkz. Melda Yaman, *Eksik-Tüketimci Kriz Kuramı*, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2000.

6 Karl Marx, *Kapital*, cilt 2, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1992.

7 Ernest Mandel, *Late Capitalism*, Çev. Joris De Bres, London, New York: Verso: 1993, s. 25.

bir şekilde sağlanması ve bu yeni işgücü tarafından tüketilecek tüketim mallarının da üretilmesi gerekir. Bir başka deyişle, ilk dönemde yaratılan toplam artık-değerin yatırıma yöneltilecek bölümü, üretim malları üreten kesimle tüketim malları üreten kesim arasında dengeli biçimde dağılmalıdır. Böyle bir denge Marx'a göre istisnai bir durumdur, ama olanaksız değildir. Ancak Luxemburg'a göre sistemin devamı için ilave bir koşul daha bulunmaktadır: metalar için efektif talep de artmış olmalıdır:

Süreç üretim araçları üretimi ile başlar. Bu ek üretim araçlarına kim gereksinme duymaktadır? Şemanın verdiği yanıtı göre bunlara tüketim araçlarını artan miktarda üretebilmek için Kesim II gereksinme duyar. Peki ama bu ek üretim mallarına kimin ihtiyacı vardır? Şemaya göre, bu mallara şimdi daha fazla sayıda işçi istihdam ettiği için, Kesim I ihtiyaç duymaktadır. Apaçık daireler içinde dönmekteyiz. Kapitalistler açısından sadece daha çok işçiye bakmak gerekçesiyle daha fazla tüketim malı üretmek ve fazla işçi istihdam etmeye devam etmek için daha çok üretim aracı üretmek anlamsızdır (...) üretimin genişletilmesi için kapitalistler açısından daha önce bir dürtü bulun[malıdır] ... Eğer yeni işçiler, yeni üretim araçlarını çalıştıracaklarsa, üretilcek yeni ürünler için bir aşamada yeni talep meydana gelmiş olmalıdır.⁸

Rosa Luxemburg'un *Kapital*'in ikinci cildinde bulunduğu inandığı sorunun budur. Marx'ın varsayımları altında artık-değerin realize edilemeyeceğini öne sürer. Kapitalistlerin üretken kapasiteyi artırmak için yatırım yapacakları düşünülebilir, ancak Luxemburg bu fikri yanıltıcı bulur: genişlemiş üretim için bir ön talep mevcut değilken, kapitalistlerin salt üretim olsun diye üretimi genişletmeleri anlamsızdır. Zira genişlemiş üretim sonucunda tüketim mallarını üreten sektör de büyüyecek, ancak ücret ve istihdam düzeyleri veri iken, ortaya çıkacak ilave tüketim malları işçilerin tüketim kapasitesini aşacaktır. Dolayısıyla, fiili talep yetersizken, kapitalistler böyle bir yatırıma girişmezler bile:

Şemada birikim devam edip gider ama bundan kimin yararlanacağı ve üretimin giderek genişletildiği yeni tüketicilerin kim olduğu hakkında en ufak bir işaret yoktur. Şema, bir örnek içinde, gelişmeler için şöyle bir yol varsayar: Kömür sanayii, demir sanayiini genişletmek için genişletilmekte, demir sanayii makine sanayii genişletmek için genişletilmekte, makine

⁸ Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, s. 100-1.

sanayii de tüketim mallarını genişletmek için genişletilmektedir. Ve böylelikle *ad infinitum* ... daireler içinde dönmekteyiz.⁹

Rosa'ya göre tüm bunlardan çıkan sonuç, sermaye birikimi değil, üretim malları üretiminin amaçsız biçimde sürekli artırılıyor olmasıdır. Genişletilmiş yeniden üretim toplumsal açıdan olanaksızdır, zira artık-değer realize edilememektedir. Kapitalist üretimin sürekli genişlediği açık bir gerçeklik iken, teoride bu olanaksız görünmektedir!

Genişletilmiş yeniden üretim ve emperyalizm

Gödel'i önceleyerek, Rosa da sorunun çözümü için “dışarısı”na işaret eder: kapitalist bir ekonominin genişletilmiş ölçekte yeniden üretimi sürdürülmesi için dışarısıyla, yani henüz kapitalistleşmemiş sektörlerle ve toplumlarla ticaret ilişkileri yürütmesi gerekir:

Daha başlangıçtan itibaren kapitalist üretimle kapitalist olmayan çevre arasında bir değişim ilişkisi gelişmelidir; böylece sermaye, yalnızca artık-değeri daha ileri kapitalizasyon için nakit olarak realize etme olanağı bulmakla kalmaz, aynı zamanda üretimi genişletmek için çeşitli metalar da elde eder ve nihayet, kapitalist olmayan üretim biçimlerini çözerek yeni proleterleştirilmiş emek güçleri kazanır.¹⁰

Buna göre, kapitalizmin var olabilmesi için “dışarısı” ile yürüteceği ticaret hayati önem taşır – ve Rosa'ya göre emperyalizm sorununun özünde de bu gereklilik yatar. Emperyalizmi ortaya çıkaran, kapitalist ülkelerin dış pazarlar üzerindeki denetim mücadelesidir. Nitekim Rosa'nın emperyalizm tanımı “sermaye birikiminin, kendisine açık duran kapitalist-olmayan çevre için verdiği rekabetçi mücadelenin siyasal ifadesi” biçimindedir.¹¹ Emperyalizm, aynı zamanda, askeri harcamaları artırmak suretiyle sermaye birikiminin süregiden realizasyon sorununa da bir çözüm getirmektedir. Rosa

⁹ Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, s. 254.

¹⁰ Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital: An Anti-Critique*, s. 59. Yeri gelmişken, Rosa Luxemburg'un ulaştığı çözümün o dönemde Alman Fritz Sternberg ve Fransız Lucien Laurat gibi önemli Marksist kuramcılar tarafından desteklendiğini belirtmek gerekir. Örneğin Sternberg'e göre emperyalizm, kapitalizmin devresel bunalımlarını hafiflettiği gibi, bir yandan da merkez ülkede işsizliği azaltmakta ve ücretleri artırmakta, böylece emperyalist ülkedeki işçilerin (Lenin ve Buharin'in öne sürdüğü gibi bir bölümünün – işçi aristokrasisinin – değil, tamamının) emperyalist sömürde çıkarı bulunmaktadır. Bkz. Özgür Öztürk, *Emperyalizm ve Kalkınma*, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2005, s. 49, dn. 32.

¹¹ Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, s. 342.

Luxemburg'un, Keynes'in öncüsü sayılabilecek (ve *Sermaye Birikimi*'nde yapıtını tartışmadığı) John Hobson'la birlikte, bu noktaya dikkat çeken en erken kuramcılardan olduğu söylenebilir.

Bu süreçte, henüz kapitalistleşmemiş toplumların doğal ekonomileri kapitalizmin saldırısı ile dönüşmektedir. Sömürgeciliğe ve emperyalizme ayırdığı çarpıcı pasajlarda, Rosa birçok örneğin yanı sıra Alman sermayesinin Osmanlı köylüsünün sırtından nasıl birikim sağladığını da anlatır. Ancak süreç, aynı zamanda, Osmanlı gibi kapitalizm öncesi toplumların kapitalist üretime dahil olmasını ve sonuç olarak kapitalizmin “dışarısı”nın daralmasını getirecektir. Her ne kadar Luxemburg bunu açıkça öne sürmese de, tüm dünya kapitalistleştğinde bir bütün olarak kapitalist sistemin ayakta kalma şansı kalmayacaktır.

Rosa Luxemburg'un emperyalizm kavrayışının belirli problemler içerdiği kuşkusuzdur. Sonradan Buharin'in de işaret edeceği gibi, Rosa emperyalizmin ortaya çıkışında tekelleşme süreçlerinin ve kapitalist üretimdeki dönüşümlerin (finans kapitalin) rolünü atlamaktadır. Öte yandan, Rosa'nın tanımını iki kapitalist toplum arasındaki emperyalist ilişkiyi de dışlar.¹² Her iki sorunun da temelinde Rosa Luxemburg'un birikim kuramının yattığını görmek zor değil. Zira Rosa, kapitalist üretimde artık-değerin realizasyonunu *özel* bir kusur olarak koymakla, hem kapitalizmin dönüşümlerini yapıtının teorik ufkunun dışında bırakmış hem de kapitalist olmayan “dışarısı”nı analizin merkezine taşımıştır. Rosa'nın dönemin emperyalizm kuramları ile ilişkilenebilen sıkıntısı da bundan kaynaklanır: analizi farklı bir sorunsala (genişletilmiş yeniden üretim sorununa) dayanmaktadır ve bu nedenle yapıtının neredeyse üçte ikisini bu sorunun teorik tartışmasına ayırmıştır.

Ancak, Rosa'nın bu tartışmadan çıkardığı temel sonuç da problemlidir. Talepten yola çıkar ve efektif talep yokken üretimin anlamsız olacağını vurgular. Oysa kapitalizmde talep (veya bu bağlamda “tüketim” denilebilir) üretimle belirlenir ve kapitalist üretim ihtiyaç nesnelerinin yani kullanım değerlerinin üretimi olmasının yanı sıra, daha da önemlisi, değişim değerlerinin üretimidir. Kapitalizme dair onca derin gözlemine ve tartışılmaz bilgelğine rağmen Rosa'nın gözden kaçırdığı şey kapitalist üretimin özünde gerçekten de bir saçmalık (üretim için üretim) olduğudur. Kapitalist üretimin başlıca itici gücü tüketim değil, bireysel kapitalistlerin kâr beklentisidir. Bu nedenle, Rosa'nın öne sürdüğünün aksine, üretim için üretim sermayenin bakış açısından saçmalık değildir, bu daha ziyade toplumsal bakış açısından anlamsızdır.

12 Nikolai Bukharin, *Imperialism and the Accumulation of Capital*, s. 252-4.

Sermaye Birikimi'nin Routledge baskısına Rosa Luxemburg hakkında kısa bir ön not yazan W. Stark, onu "nadir görülen olguların en nadiri – Karl Marx'ı eleştiren bir Marksist" sözleri ile anar. Bu olgunun bu kadar nadir görülmesinde Marksistlerin dogmatikliğinin belirli bir payı elbette vardır, ancak Marx'ı eleştirmenin zorluğunu da hesaba katmak gerekir. Marx'ın diyalektik kavrayışının bir üstünlüğü, olayları daima birden fazla bakış açısından aynı anda görebilmesindedir. Yeniden üretim şemalarına yönelik eleştirisiyle Rosa'nın da diyalektiğin uzağına düştüğü söylenebilir, zira sermayenin bakış açısı ile toplumsal bakış açısını, kullanım değeri mantığı ile değişim değeri mantığını bir arada kavramakta zorlanmıştır. Bu bir bakıma, analitik düşünce geleneğinin egemen olduğu Anglo-Sakson dünyada Marx'a yönelik birçok eleştirinin de ortak noktasıdır. Nitekim Rosa'nın yapıtı Joan Robinson ve Michal Kalecki gibi sol Keynesyenlerce talep yetersizliğini temel alan Keynesyen bir çerçevede yorumlanacak,¹³ yine bu geleneğe yakın olan Paul Sweezy ve Paul Baran gibi Marksist kuramcıların kapitalist üretimin temel sorunu olarak gördükleri "artığın artması" tezinde de yankılanacaktır. Askeri harcamaların ve militarizmin sermaye birikiminde taşıdığı öneme Luxemburg gibi Sweezy ve Baran'ın da güçlü bir vurgu yapmış olması tesadüf değildir.¹⁴

Tarihsel bir sistem olarak kapitalizmin militarist niteliği ve askeri harcamaların sermaye birikimi açısından önemi tartışmasızdır. Sorun, bunun artık değerın realizasyonuna bağlanmış olmasındadır. Bu açıdan Buharin, Marx'ın yeniden üretim şemalarını savunurken ve Rosa'nın kapitalist üretimin bir bütün olarak genişleyen niteliğini gözden kaçırdığını öne sürerken haklı konumdadır: üretimi önceleyen bir talep bulunmayabilir, ama genişleme ile birlikte istihdam edilecek ilave işgücü de bir talep yaratacaktır.¹⁵ Öte yandan, sistemin işleyişi artık-değerın bir seferde üretilip yine bir seferde topluca yatırıma dönüşmesi biçiminde değil, parçalı biçimde ve azar azar realize edilmesi biçimindedir. Bu anlamda kısmi orantısızlıklar daima kapitalist üretim sürecine içkindir. Marx'ın şemaları bu olguyu reddetmekten ziyade bu olguya rağmen istisnai de olsa dengenin olanaklılığını göstermeye

13 Rosa Luxemburg'un teknik anlamda bir eksik tüketim kuramcısı sayılıp sayılamayacağı tartışmalıdır. Zira, eksik tüketimci yaklaşımda genellikle yalnızca *tüketim* mallarına olan talebin yetersizliği vurgulanır. Oysa Rosa Luxemburg tüketim mallarının yanında üretim araçlarına olan talebi de göz önüne alır. Bu nedenle M. Bleaney ve M. Desai gibi yazarlar Luxemburg'u eksik tüketimci kabul etmezler. Bkz. Melda Yaman, *Eksik-Tüketimci Kriz Kuramı*, s. 11, dn. 4.

14 Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Tekelci Kapitalizm*, Çev. Filiz Onaran, Ankara: Doğan Yayınevi, 1970, s. 216 vd.

15 Nikolai Bukharin, *Imperialism and the Accumulation of Capital*, s. 177.

yöneliktir. Kapitalizmin “normal” işleyişi dengesizlikle karakterize olur ve Marx bunun gayet açıkça farkındadır. Mandel’in vurguladığı gibi, Rosa Luxemburg yeniden üretim şemalarının işlevini yanlış anlamıştır.

Sermaye Birikimi’nin güncelliği

Bu temel hatasına rağmen, Rosa’nın yapıtı halen güncelliğini ve değerini korumaktadır. Şu üç nokta özellikle önemlidir:

İlk olarak, kapitalist yeniden üretim bağlamında, Rosa temel analiz biriminin ülkeler değil üretim tarzı olması gerektiğini vurgular. Dönemin emperyalizm kuramları genellikle kapitalist ülkeler arasındaki rekabete odaklanır ve örtük olarak siyasal formları (ulus-devletler veya imparatorluklar) temel birim kabul ederken, Rosa Luxemburg sermaye birikimi açısından esas olanın üretim tarzı olduğuna işaret eder. Bu anlamda analizi, kapitalist üretim coğrafyası ile diğer üretim tarzları arasındaki ilişkileri merkeze koymaktadır. Rosa’ya göre iç ve dış pazar kavramları,

siyasal coğrafya anlamında değil, sosyal ekonomi olarak anlaşılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, iç pazar, üretimin kendi ürünlerini satın aldığı ve kendi üretim öğelerini sağladığı, kapitalist pazardır. Dış pazar, kapitalizmin ürünlerini masseden kapitalist üretim araçları ve işgücü sağlayan, kapitalist olmayan çevredir. Bu durumda ekonomi açısından, Almanya ve İngiltere arasındaki meta trafiği büyük ölçüde kapitalist iç pazarda meydana gelirken; Alman sanayii ile Alman köylüleri arasındaki alışveriş, Alman sermayesi açısından, dış pazarda yapılan bir işlemdir.¹⁶

Rosa Luxemburg’un temel analiz birimi olarak üretim tarzlarına dikkat çekmesi o dönem itibariyle çarpıcı bir perspektif değişikliğidir. 1970’lerde geliştirilecek olan “üretim tarzlarının eklemelenmesi” yaklaşımlarında Rosa’nın yapıtına genellikle açık bir referans verilmemekle birlikte, kuramsal öncünün Rosa Luxemburg olduğu rahatlıkla söylenebilir. Rosa’nın üretim tarzları arasındaki ilişkileri dar bir çerçevede ve yalnızca meta değişimi ilişkileri biçiminde kavradığı doğrusu da, sermayenin uluslararasılaşmasının o dönemdeki sınırlılığı göz önüne alındığında, bu anlaşılabilir bir durumdur.

İkincisi, Rosa Luxemburg’un eksik tüketimciliğe yakın sayılabilecek kriz anlayışı ne kadar sorunlu olursa olsun Buharin ve Hilferding’in kavrayışlarına kıyasla üstündür. Zira Buharin devlet tekелci kapitalizmi teziyle, Hilfer-

¹⁶ Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, s. 279.

ding ise “örgütlü kapitalizm” teziyle modern kapitalist toplumun artık krizlerin önlenabilir olduğu bir aşamaya ulaştığını düşünürler.¹⁷ Buna karşılık Luxemburg, kapitalizmde kriz eğilimlerinin özsel niteliğine vurgu yapmakta haklıdır – her ne kadar bu eğilimleri artık değerın realizasyonuna bağlaması problemli olsa da. Bu bakımdan Rosa’nın hatası, Buharin ve Hilferding’in hatalarından daha kabul edilebilir niteliktedir.

Üçüncüsü, Rosa Luxemburg’un kapitalist toplumlarla henüz kapitalizm öncesi aşamalarda bulunan toplumlar arasındaki ilişkilere dikkat çekmesi ve ilk birikimin sömürgecilik biçimi altında süregittiğini vurgulamış olması önemlidir.¹⁸ Kapitalist sistemin özsel kriz eğilimlerini aşmak için daima sömürgeci veya emperyalist “ilk birikim” biçimlerine yönelmek zorunda olduğu fikri, günümüz yeni emperyalizm yazınında doğrudan Rosa’dan hareketle yeniden canlandırılmış olan güçlü bir fikirdir. David Harvey’in “mülksüzleştirme yoluyla birikim” kavramlaştırması veya Michael Perelman’ın “sürekli ilkel birikim” tezi, bunun örnekleridir.¹⁹ Doğal olarak, yeni emperyalizm analizlerinde de eleştiriye açık yönler mevcuttur²⁰, ancak bu tarz çalışmaların ilk elden gösterdiği şey, Rosa’nın yapıtının halen güncelliğini koruduğu ve yeni Marksist kuşaklara esin kaynağı olmaya devam ettiğidir.

Sonuç olarak, *Sermaye Birikimi*, okunması ve üzerinde ciddiyetle durulması gereken temel Marksist klasiklerden biridir. İçerdiği teorik sorunlar bu gerçeği gölgeleyemez. Ve bunun da ötesinde, Rosa’nın yaşamı, mücadelesi ve yapıtlarıyla tarihimizin doruk noktalarından birini temsil ettiği tartışmasızdır. Bir mektubunda yazmış olduğu gibi: *Ultra posse nemo obligatur* (“kimse daha fazlasını becermeye mecbur değildir”).

17 Örneğin bkz. Nikolai Bukharin, *Imperialism and the Accumulation of Capital*, s. 226-9.

18 Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, s. 278.

19 David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, Çev. H. Güldü, İstanbul: Everest Yayınları, 2004; Michael Perelman, *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*, Durham: Duke University Press, 2000.

20 Bu analizlere eleştirel yaklaşan bir inceleme için bkz. Özgür Öztürk, “Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması”, *Praksis*, No 15, 2006.

Kriz deyip geçmeyin, bu defa farklı!

*Üçüncü Büyük Depresyon.
Kapitalizmin Alacakaranlığı,
Sungur Savran,
Yordam Kitap, İstanbul, 2013*

Kurtar Tanyılmaz

Dünya Sağlık Örgütü’nün yaptığı bir araştırmaya göre depresyonun küresel bir sağlık sorunu haline geldiği, son 20 yılda üç kattan fazla arttığı belirtilmiş. İnsanların yoğun depresyon altında olmalarının elbette psikolojik nedenleri vardır, ancak bir sorun küresel çapta böyle yaygınlık kazanmışsa bu durumda toplumsal nedenleri göz ardı etmemek gerekir. Günümüz koşullarında bu toplumsal nedenlerin başında dünya ekonomisinin “sona ermeyen kriz”i geliyor. Dünyanın herhangi bir yerinden değil, kapitalizmin en gelişkin olduğu ABD’den, Amerikan otomotiv sektörünün kalbi olan Detroit’in son yıllardaki durumuna bakmak temsili bir örnek olarak yeterli olacaktır sanırız. Gazetelerde yer alan habere göre 2008 krizi sonrasında “Amerikan Rüyası”nın simge kenti Detroit’te ekonomik krizden en çok otomotiv şirketlerinin etkilenmesi ve bir dizi şirketin iflas edip işçilerinin sokağa konul-

masının ardından yoksul halk para bulamadığı için ölümlerini bile gömemez hale geldi. Çarpıcı başka bir olgu da kentteki mahkûmların işsiz ve aç kalma korkusuyla (!) tahliye olup cezaevinden dışarı çıkmak istememeleri idi.

Kapitalizme yön veren ideologların yıllardır “bu kriz gelip geçici”, çoğu sol aydınının ise “doğru iktisat politikalarıyla düzelebilir” iddiaları ve krizin sorumlusunun kim olduğu konusunda herkesin topu birbirine atması karşısında kitlelerin kafası karışık. İnsanlar depresyonda, öfkeli, işsiz, korku içinde, belirsiz bir geleceğe bakıyorlar. Bazen yılgın ama bazen de isyankâr bir ruh hali içinde oluyorlar. Nitekim Arap Baharı’ndan, “Wall Street’i İşgal Et” hareketine ve Türkiye’deki Gezi olaylarının tetiklediği Halk İsyanı’na kadar bu öfkenin ve ruh halinin izlerini görmek mümkün.

İnsan ancak sorunun kökenlerini, altta yatan gerçek nedenlerini kavrar-sa, sorumluluk alabilir, sorunu çözmek için müdahalede bulunabilir. Doğru teşhis doğru tedavinin önkoşuludur. Sungur Savran’ın *Üçüncü Büyük Depresyon* adlı kitabı bu bakımdan günümüz “çapulcu”ları için bulunmaz bir kapitalizmi ve krizini anlama kılavuzu niteliğinde. Savran, kitap boyunca kapitalizmde krizlerin sorumlusu kim, krizin gerçek nedeni ne, reformcu çözümlerin günümüz koşullarında gerçekleşme olanakları var mıdır, dünya ekonomisinin içinde bulunduğu durumun özellikleri nelerdir ve Türkiye kapitalizminin “sona ermeyen kriz” içindeki yeri nedir sorularına her bir bölümde ayrıntılı ve doyurucu cevaplar veriyor.

“Büyük Resesyon” değil, Depresyon!

Kısa süre önce yitirdiğimiz değerli Marksist Nail Satlıgan’a ithaf ettiği kitabında Savran’ın temel amacı krizi nasıl anlamamız (ve nasıl anlamamamız) gerektiğini ortaya koymak. Bu doğrultuda yazar kapitalizmin tarihinin krizlerle örülü olduğuna, sermaye birikiminin canlılık ve durgunluğun birbirinin yerini aldığı bir köşe kapmaca biçiminde geliştiğine işaret ettikten sonra yaşadığımız krizi en iyi **depresyon** kavramına başvurarak anlayacağımızı ileri sürüyor. Depresyon ya da eskiden daha sık kullanılan deyimle “buhran” geçici, bir-iki yıllık, hatta daha kısa durgunluk ve resesyonlardan (yani ekonominin daralmasından) farklı olarak, uzun yıllar süren, ekonomide ve insanların hayatında büyük sarsıntılar yaratan ekonomik krizleri ifade etmektedir. Savran bu kavramı kullanıyor zira kapitalizmin tarihinde gördüğü en büyük krizlerden biriyle sarsıldığı ve insanlığın bir kez daha 1930’lu yıllarda olduğu gibi kendi geleceği üzerine belirleyici kararlar almak zorunda kalacağı bir kavşağın eşiğinde olduğunu tespit ediyor.

Kapitalizmin krizlerinde üretim alanının belirleyiciliği

Yazar öncelikle kapitalist üretim tarzının doğası, çelişkileri ve krizin gerçek nedeni üzerinde duruyor. Olan bitende kapitalist üretim tarzının bir suçlu olmadığını, suçun, olanaklı sistemlerin en iyisi olan kapitalizmi rayından çıkaran açgözlü yatırımcılar ve onları doğru dürüst denetleyemeyen devletlerden kaynaklandığı görüşlerine Savran şu soruyla cevap veriyor: “Bir olgu iki yüz yıl boyunca sürekli ve düzenli olarak tekrarlanırsa, burada ‘hata’lardan ya da ‘sapmalar’dan söz edilebilir mi?”.

İlerleyen bölümde yazar krizi ele alırken temel olarak ekonomi politikalarının yanlışlığı üzerinde duran, bundan dolayı da krizin çözümünü yanlış iktisat siyasetlerinin yerine doğrularının benimsenmesine bağlayan burjuva düşüncesini sorguluyor. Yazara göre devletle ekonominin ilişkisinin odak noktası olarak alınan ekonomi politikası, bu ilişkinin tek yönünü (devletin ekonomi üzerindeki eylemini) ele aldığı için, burjuva iktisadının, yoksullaştırıcı ve devleti fetiş biçimleriyle mutlaklaştıran bir kavramdır. Oysa devletin ekonomiye ne yaptığı, ancak, ekonominin devlete ne yaptığını anladıktan sonra kavranabilir.

Sosyal uzlaş ve vicdanlı kapitalizm arayışları ne kadar gerçekçi?

Savran bu bakış açısından hareketle on yıllardır kapitalist dünyada etkisini sürdüren ve neoliberalizm karşısında da halen alternatif olarak önerilen Keynesçiliği kıyasıya eleştiriyor. Keynesçi düşünce kapitalist ekonominin tahlilinin merkezine dolaşım alanını yerleştirdiği için üretim sürecinin çelişkilerinden kaynaklanan uzun krizin doğasını anlayabilmek için yeterli gerçeklerle donanmış değildir Savran’a göre; anlayamadığı bir krize de etkili çözümler önermesi beklenemez. Bu nedenle kapsamlı bir bölümde yazar Keynesçiliğin kapitalizmin krizine bir çözüm olabileceğini savunan, Keynesçi analizle eksik tüketim teorisini akraba sayan, Keynes’i ve Keynesçiliği “sol” sayan, “Post-Fordizm” teorisiyle yeniden canlandırılan Keynes ile Marx arasında ortaklık kurmaya çalışan düşünceleri adım adım eleştiriyor.

Yazar kitabın bu bölümünde günümüzde özellikle akademik çevrelerde yaygın olan Düzenleme Okulu’nun temsil ettiği eksik tüketim teorisinin kapitalizmin dinamiklerini yanlış kavradığını, talep eksikliğinin bir neden değil, bir sonuç olduğunu ortaya koyuyor ve bu okul tarafından nitelendirilen “Keynesçi” ya da “Fordist” dönemin sınıflar arasında bir uzlaşımın değil, dönemin sınıf mücadelelerinin ve özellikle Ekim devrimi ve sosyalizm deneyiminin bir ürünü olduğunu belirtiyor. Bu tespitler ışığında Savran, eksik

tüketimciliğin, teori alanında kapitalizmin krizlerinin doğru kavranmasında bir engel, politika alanında ise reformizmin ekonomi politikalarının bir beslenme kaynağı olduğu sonucuna varıyor. “Fordizm” gibi “post-Fordizm” kavramının da terkedilmesi gerektiğini, günümüz üretim ilişkilerinin özgülüğünün anlaşılmasında “yalın üretim” ve “esneklik” kavramlarının çok daha açıklayıcı olduklarını ileri sürüyor.

“Küresel Finans Krizi” değil, Üçüncü Büyük Depresyon

Yazara göre 2008 finansal çöküşü, basit bir “küresel finans krizi” değildir. Günümüz krizi, dünya kapitalizminin 1974-75’ten beri içine girdiği depresif uzun dalganın içinde bir evredir, 2008’de dünya çapında yaşanan mali çöküş son otuz yılın dünya ekonomisinin gelişmesindeki çelişkinin açığa vurmaktan başka bir şey değildir. Savran içinden geçmekte olduğumuz krizin derinliği itibarıyla ancak 19. yüzyılın sonunda bir çeyrek yüzyıl boyunca yaşanan ve öteki ise 1930’lu yıllarda başlayıp ta 1940’lı yılların ikinci yarısına kadar devam eden Büyük Depresyonlar’la karşılaştırılabileceğini belirtiyor ve Üçüncü Büyük Depresyon’un 1930’lu yılların krizinden daha ağır sonuçlar yaratacağını öne sürüyor. Yazar ayrı bir bölümde de Türkiye ekonomisini ele alarak, 2008-2009 krizinin Üçüncü Büyük Depresyon’un dolaysız yansıması olduğunu belirtiyor. Türkiye ekonomisinin dünya çalkantılarının da etkisiyle bugünden öngörülemez, hatta tarif edilemeyecek derinlikte krizler yaşaması güçlü olasılığına değiniyor.

Yol ayrımındaki kapitalizme karşı işçi sınıfının bağımsız politikası

Nihayet Savran son bölümde her şeyden önce krizi sadece bir sorun olarak görmek yerine, sorunla çözümün iç içe geçtiği bir dönem olarak görmek gerektiğini belirtiyor. Büyük Depresyon’un nasıl bir çözüm ile sonuçlanacağını doğrudan doğruya sınıf mücadelelerinin ve politik gelişmelerin belirleyeceğini belirterek bazı önemli öngörülerde bulunuyor. Savran’ın geleceğe dönük öngörüler, milliyetçiliğin ve faşist hareketlerin yükseleceği; “refah devleti”nin değil, işçi sınıfına saldırıyı artıran devlet politikalarının önem kazanacağı; buna mukabil işçi sınıfının sınıf mücadelesini yükselteceği, hatta devrimin yoluna girebileceği.

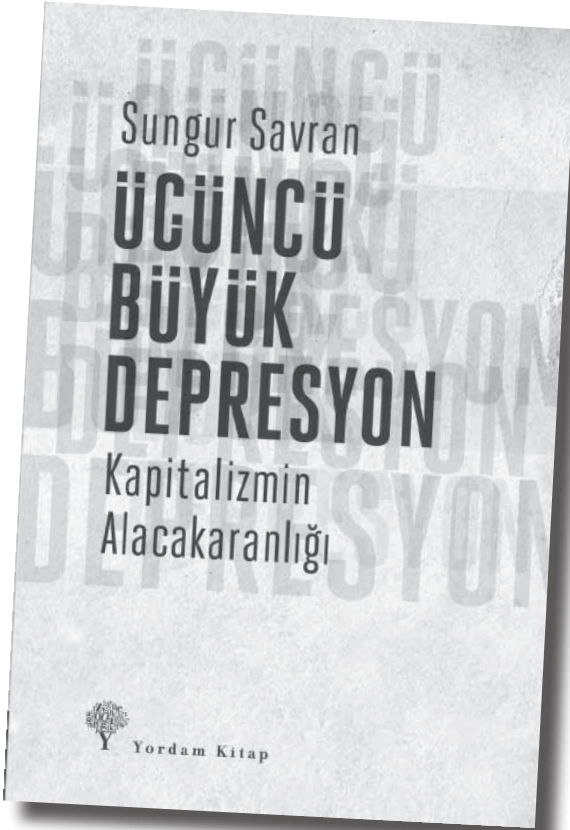
Savran ayrıca son bölümde kitap boyunca yaptığı analizlerden önemli sonuçlar çıkartıyor. Kapitalizmin görünüşteki bütün parlaklığına ve başarılarına rağmen, günümüzde kendi geliştirdiği üretici güçleri yönetemediği, 1975’te başlayan ve Lehman çöküşüne kadar devam eden döneme verdiği

adla “30 yıl krizi”nin depresyonsuz geçirilmesinin nedeni tam da sorunların sürekli ertelenmesi olduğu için, krizin muhtemelen öncekilerden de daha ağır geçeceği, burjuvazi ile işçi sınıfı arasında kıran kırana bir mücadelenin yaşanacağı, bu bakımdan bir ara yol olmadığı, dolayısıyla sınıf uzlaşmacı politikaların gerçekleşme şanslarının olmadığı ve nihayet günümüz Büyük Depresyon’unun ikinci özgüllüğü olarak, işçi sınıfının bu büyük sertleşme dönemine genel olarak örgütsüz ve önderliksiz yakalanmış olduğu yazarın kitapta ortaya koyduğu çarpıcı sonuçlar.

Bu kitabın kanımızca en önemli katkısı, Marksizmin kapitalizmin tarihsel gelişme eğilimleri ve krizleri konusundaki içgörülerini, günümüz kapitalizminin son 30 yılına damgasını vuran “uzun kriz” temelindeki somut gelişme dinamiklerine uygulama ve sınamada gösterdiği başarısıdır. Sabırlı ve dikkatli bir okuma çabasının karşılığında okuyucuyu bu kitapta Marksist temelde sağlam çözümler ve kanıtlar, olguların sınavından geçmiş isabetli öngörüler ve hayati önemde sonuçlar bekliyor. Kitaba asıl değerini kazandıran bu katkıyı yazarın kapitalist üretim tarzının doğasını ve gelişme eğilimlerini ele alırken bir usta titizliği ile diyalektik yöntemi uygulayış becerisine borçluyuz. Bir yandan soyutla somut arasındaki ilişkileri bütünselliği ve çelişkileri içinde ele alması, öte yandan politik mücadelenin gereklerine öncelik vermesi. Üstelik buna, hayli karmaşık, soyut ve derin sorunları oldukça sade ve anlaşılır bir dille açıklamasını da eklemek gerek.

Geçenlerde bir gazetede “maddi kriz varsa çikolata yiyin!” başlıklı haberde ABD’li uzmanların ekonomik krizin psikolojik etkilerini atlatmak için ilginç “yöntem” olarak çikolata yemeyi önerdikleri yazıyordu. Bilim adamları beynin para sahibi olduğunda harekete geçen yerlerinin çikolata yendiğinde de harekete geçtiğine dikkat çekerek, kriz zamanında herkese çikolata yemeleri tavsiyesinde bulunmuş. Biz de bir tavsiyede bulunalım. Sungur Savran’ın bu kitabını okuyun. Beyninizin hemen her bölgesi harekete geçecek, dünyaya daha farklı bakacaksınız. Size sorumluluk alma ve mücadele gücü verecek.

Kitap Tanıtımı

Tahrir'den Taksim'e

büyük halk kitlelerini sokaklara çıkaran

büyük ekonomik krizin Marksist analizi

Üçüncü Büyük Depresyon
Kapitalizmin Alacakaranlığı
Sungur Savran,
Yordam Kitap

Kitap Tanıtımı

Kapital'in İzinde
Nail Satlıgan, Sungur Savran,
E. Ahmet Tonak
Birinci Basım
Yordam Kitap

Kapital'in İzinde

Bu kitabın yayınlandığı 2012 yılı, Karl Marx'ın Kapital başlığını taşıyan başyapıtının ilk kez yayınlanışının (1867) 145. yılı. Ama aynı zamanda dünya kapitalizminin 2007'de başlayan büyük ekonomik krizinin 5. yılı. Marx'ın Kapital'de sergilediği kapitalizm eleştirisi ve analizi, kapitalist üretim tarzının çelişkili doğasını kavramış olanlar için, 1990'lı ve 2000'li yıllarda bütün dünya "küreselleşme" güzellmeleriyle sarhoş olmuşken bile geçerli idi. Ama içinden geçmekte olduğumuz dev ekonomik kriz Kapital'i bütün dünya için yeniden güncelleştirmiş bulunuyor. Elinizdeki çalışma, entelektüel hayatlarının bütünü boyunca, insan düşüncesinin bu büyük ürününden, Kapital'den hareketle içinde yaşadığımız dünyayı kavramaya çaba göstermiş üç yazarın, Nail Satlıgan, Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak'ın, çeşitli tarihlerde yazmış oldukları yazıları bir araya getiriyor. Bu kitaptaki yazılar, kâh Kapital'in insan düşüncesinin tarihsel gelişmesinde nasıl eşsiz bir sıçrama olduğunu ortaya koyuyor, kâh Marx'ın kapitalist üretim tarzına ilişkin analizini eleştiren yaklaşımlara bir dizi cevap getiriyor, kâh Kapital'in kategorilerini somut ve elle tutulur büyüklükler olarak ölçüyor, kâh Marksist tezleri günümüzün dünyasının yenilikleri karşısında sınıyor... Bu toprakların üç insanı, Avrupa'nın bütününün çocuğu Karl Marx'ın düşüncelerini 21. yüzyıla taşımaya çalışıyor. Bu kitap, uluslararası bir sınıf olan proletaryanın bakış açısını ifade eden teorinin kendisinin de enternasyonal karakterini tescil ediyor.